

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

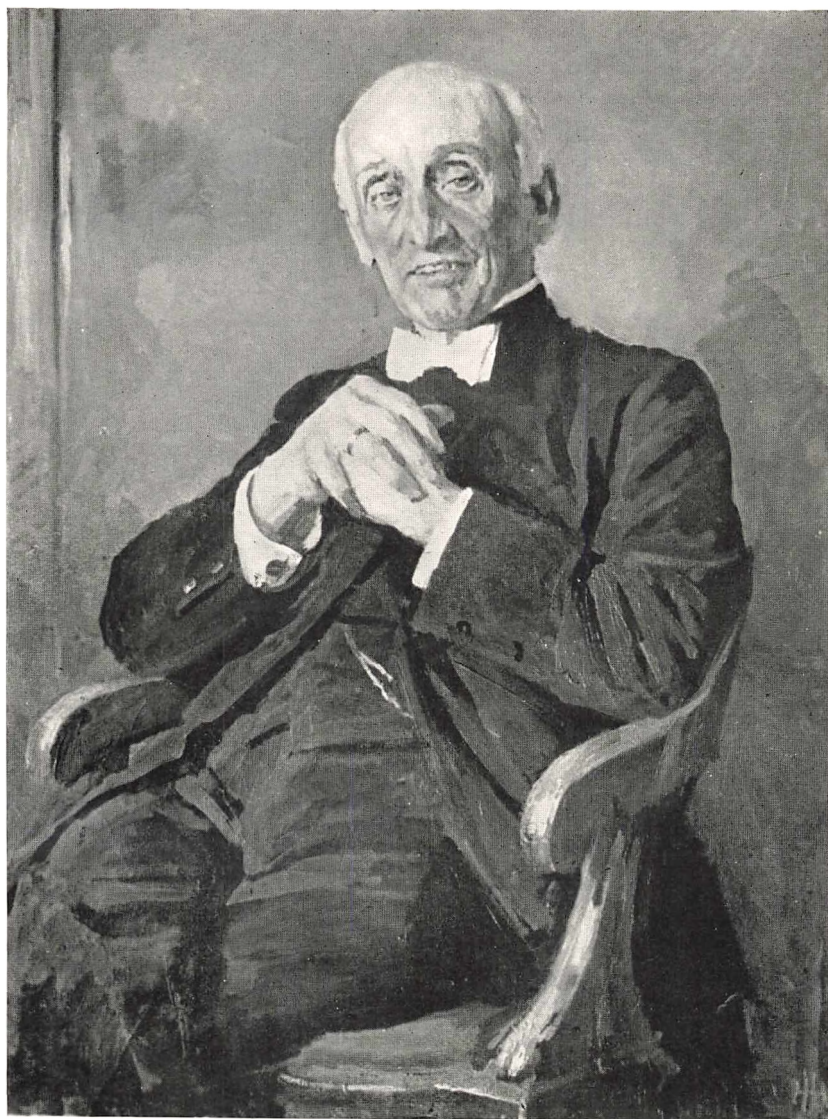
HENRY USSING MIN LIVSGERNING

SOM JEG HAR
FORSTAAET
DEN

**Omslagstegning: Jesuskirken i Valby ved P. Sæbye
Billedet af Forfatteren foran i Bogen; Gengivelse
af Hans Henningsens Maleri**

**MIN LIVSGERNING
SOM JEG HAR FORSTAAET DEN**

Henry Ussing.

MIN LIVSGERNING SOM JEG HAR FORSTAAET DEN

I

AF
HENRY USSING
DR. THEOL.

KØBENHAVN MCMXXXIX

G. E. C. GADS FORLAG

INDHOLD

	Side
I. FRA MIN BARNDOM	
Slægt og første Erindringer	7
Skoletiden	9
Mit Hjem	11
Min kristelige Udvikling	16
II. STUDENTERTIDEN	
Ved Universitetet	19
Mit personlige Liv som Student	21
III. KANDIDATAAR	
Studeringer	26
Praktisk Menighedsarbejde	29
Studierejser	33
IV. VEJLBY-TIDEN	
Mine første Præsteaar	53
Andet kirkeligt Arbejde	65
De sidste Aar i Vejlbj	69
V. MISSION	
Dansk Missions Selskab m. m.	75
Min Missionshistorie	82
»Pananglican«- og Edinburgh-Mødet	84
IV. VALBY-TIDEN	
Jesuskirken og Familien Jacobsen	91
Præstehjemmet i Valby	94
Mit Sogn	101
Vor Gudstjeneste	102
Vaagnende Liv i Valby	104
Deltagelse i Københavns Kirkeliv	115
VII. KØBENHAVNS KIRKESAG	
»Udvalgets« Tid	119
Kirkefonden indtil 1907	125

VIII. I VALBY EFTER AARHUNDREDSKIFTET	Side
Præstegerning i Valby	139
Det kirkelige Udvalg.....	143
Rejsen til Palæstina	148
De sidste Aar i Valby	161
IX. MIN PRÆSTEGERNING	
Hvad jeg bragte med til min Gerning	170
Prædiketjenesten	173
Budskabet	175
Gudstjenesten	179
De kirkelige Handlinger	181
Ud i Sognet	185
Menighedslivet	187
X. TIDSFORSTAAELSE	
Præstens Staasted	191
Det »moderne« Gennembrud	192
Aandeligt Vejrskifte	197
Under Verdenskrigen og efter den	202
De sidste Tider?	205

I.

FRA MIN BARNDOM

1. Slægt og første Erindringer

Jeg er født den 2. Juli 1855 i det gamle København indenfor Voldene og døbt den 24. i samme Maaned i Vor Frue Kirke, ved hvis Døbefont jeg senere ofte i stille, ensomme Stunder har knælet med Tak for Guds usigelige Gave i den hellige Daab.

Min Fader, Johan Louis Ussing, var Professor ved Københavns Universitet, født 1820 og død 1906. Om min fædrene Slægt oplyser vor Stamtavle, at den første, som gav sine Børn Navnet Ussing, var Niels Jensen, født 1653, Landvæsenskommissær, Skriver i Aarhus og Ribe Stifter, Ejer af Ussinggaard og Merringgaard (i Korning Sogn ved Horsens). Forud for ham regner vi (gennem et Par Kvindeled) Anders Sørensen Vedel og Hans Tavsens til vore Stamfædre. Min Bedstefader, Johannes Hjort U., var Søn af Hospitalsforstander Niels U. i Ribe og kom som ung til København, hvor han blev Kontorchef under Magistraten († 1867). Han var gift med Esperance Tolerance Balle († 1839) og havde fem Sønner. Den ældste var Werner Jasper Andreas, før 1864 ved Appellationsretten i Flensborg, efter den Tid Højesteretsassessor i København og senere Nationalbankdirektør († 1887). Min Fader var den næstældste, og af de yngre var Provst August U. den mest kendte (død som Provst i Skelskør).

Min Moder var Thekla Minona de Güntelberg af en gammel dansk Søofficersfamilie, født 1823, død 1903.

Jeg havde to Brødre, der begge døde tidlig, Carl Johannes U., født 1854, død som Dommer i Ægypten 1896, og min »lille Bror« Niels Viggo U., født 1864, Professor ved Universitetet i Geologi, død 1911.

Min første Barndomserindring er en Ildløs i Januar 1859 i vort Hjem ved Nørrevold (Nr. 38), efter Sigende den sidste Ildebrand under Københavns gamle Brandvæsen, hvor »hele København« i Vinteraftenens Mørke stimlede sammen under Viser og Vittigheder («Pjaltensborgs Brand« o. a.) Efter Husets Restauration flyttede vi tilbage til Stedet, som blev mit Barndomshjem i en lang Aarrække. Og paa den gamle Vold, som dengang omgav hele Byen, og hvor baade min Bedstefader og min Fader har gaaet deres daglige Morgentur, fik vi Børn en stor og fri Legeplads. Baade Storebededags Aften paa Volden og den dundrende Kanonsalut paa Bastionen ved Christian IX's Tronbestigelse staar tydeligt i min Erindring.

Mest fylder dog vort Sommerhjem i *Rungsted* i mine Minder. Vi laa paa Landet ved Folehave Skov den første Sommer jeg var til, og det næste Aar købte min Fader et lille Bindingsværkshus ved Stejlepladsen i Fiskerlejet, hvor mine Forældre derefter boede hver Sommer indtil deres Død. Til Rungsted knytter sig for mig Navnet Braëm, idet min Moder som ganske ung havde været i Huset hos Oberst Braëm paa Rungstedgaard. Af Børneflokken var en af de yngste, Henry B., hendes særlige Yndling; som Søkadet omkom han i 1849, da Linieskibet »Christian VIII« sprang i Luften; og efter ham fik jeg mit Navn, Henry Braëm Ussing. Oberst Braëms ældste Datter Elisa («Tante Lise») regnede min Moder, som havde mistet begge sine Forældre, Livet igennem som sin Plejemoder (død 1867). Efter Oberstens Død blev Rungstedgaard solgt, og »Gudmoder«, som vi Børn kaldte hende, fik sit faste Hjem paa »Rungstedhøj«,

Da jeg var fire Aar.
Fra Fotografiens første Tid i København.

Mine Forældres Landsted i Rungsted ca. 1900.
Den store Træstamme foran Gavlen er et Birketræ, som blev plantet,
da vi fik Huset. Den er altsaa jævnaldrende med mig.

hvis Have (med en stor Kæmpehøj under gamle Lindetræer) stødte sammen med vor Have, saa at vi her fik den herligste Tumleplads.

Rungsted var den Gang meget »langt borte«, kun i Forbindelse med København ved Robaad ud til Helsingør Damperen (to Gange daglig). Af Huse fandtes dengang kun Fiskerhytterne, Rungstedgaard, Rungstedlund, Kroen og ganske enkelte Villaer; ellers var hele Oplandet aabne Marker mellem Skove og Enge. Og her levede vi os sammen med Naturen til Lands og til Vands, blev kendt med Fiskerbefolkningen og tumlede os med Kammerater, blandt hvilke Harald Westergaard indtog en særlig Plads, idet hans Fader med sine Børn i flere Aar boede til Leje paa Rungstedhøj.

2. Skoletiden.

Seks Aar gammel kom jeg i Melchiors Borgerskole paa Nørregade. Hvad jeg lærte i Forberedelsesklasserne der, har jeg ikke megen Erindring om — en lille for- sagt Fyr som jeg var. Mine Forældre har fortalt mig, at de bad mig faa at vide, hvad min Lærer hed, og jeg tog da Mod til mig og spurgte en ældre Elev og kom hjem med det Svar, at han hed »Nusseben«. En Ting husker jeg dog, som jeg har haft Grund til at være taknemlig for senere: vi lærte ret tidlig Engelsk, og det med en ganske god Udtale; og det var i Hovedsagen det, jeg rejste til England med senere, eftersom vi faktisk intet lærte deraf i Latinskolen. I mine Barndomsaar havde Melchiors Legeplads en stor Værdi for os. Den stødte nemlig op til den Ejendom, hvori vi boede; og vi Børn fik tilligemed andre Husbeboere Lov til at lege paa Pladsen efter Skoletiden. Her mødtes vi med den senere Overpræsident Frederik de Jonquières og hans Søskende, som boede i Hus med os, og efter at min Farbroder Werner i 1864 var flyttet til København, blev ogsaa hans Børn, den senere Nationalbankdirektør

Carl Ussing og hans endnu levende Søstre, Eva, Thyra og Agnes, jævnlige Gæster i Kredsen der.

Efter Hundedagene 1865 (thi den Gang var Skoleferien fra 23. Juli til 23. August) kom jeg i Metropolitan skolens 1. Klasse og tilbragte de følgende otte Aar der (efter den gamle Skoleorden uden Tvedeling). Det var en stor Begivenhed; og jeg skylder Skolen Tak baade for den solide Undervisning i de klassiske Sprog (dertil ogsaa Hebraisk som frit Fag i de sidste Aar) og for den klarende Undervisning i de matematiske Fag o. m. I de første seks Aar var B. Borgen vor Rektor; men ham saa vi ikke saa meget til. Den, der for os betød mest, var Skolens Inspektør Krebs, gammeldags Pædagog med Lussinger; men dem tog vi med Anstand og holdt lige meget af ham, der havde baade Lune og Hjerte for os. Gennemgaaende var der da ogsaa et hyggeligt Forhold mellem Lærere og Elever. Carl Fogh og V. Pullich satte vi alle højt, baade fordi deres Undervisning var saa levende og for det smukke Forhold til os. 1871 blev Birch Rektor. Vi følte Skolens Tone blive strammere, men vi lærte sikkert en hel Del mere i disse Aar. En udmærket Lærer havde vi ogsaa i de sidste Aar i Dr. Pingel.

Mine Klassekammerater, som svandt ind fra 24 til 12 (idet adskillige efterhaanden gik til andre Skoler; blandt dem den senere kgl. Skuespiller Elith Reumert og Konferensraad Carl Gammeltoft), var en Flok friske og fornøjelige Dreng. Ikke udmærkede ved særlig Flid; »Klassen er middelmaadig«, var den maanedlige Censur. Naar Inspektør ogsaa stadig tilføjede: »med Undtagelse af Ussing«, er jeg taknemlig for at kunne sige, at det indgav mig en dyb — i hele Livet bevaret — Uvilje mod al Slags personlig Ros; derfor har det heller aldrig skadet Kammeratskabet imellem os. Da vi blev lidt ældre, var vi sikkert ikke helt velopdragne; Krebs kaldte os en Tid lang »Flabene«. Overanstrengelse var, saa vidt jeg

mindes, ukendt i vor Klasse; jeg tilstaar, at jeg endnu tror, at det væsentlig havde sin Grund i, at Datidens Skole havde en bedre pædagogisk ligelig Stigning i det Arbejde, der krævedes. Af Klassens Elever blev senere ved fælles Studium Enrique With min nærmeste Ven (Præst i København fra 1896, død 1932). I Skoleaarene var jeg mest sammen med Bjørn Stephensen, senere Fabrikant og Direktør, Felix Gade, Søn af N. V. Gade, og Poul Hertz, Søn af Digteren Henrik Hertz (senere Læge). Vi var da ogsaa i Reglen de ledende i, hvad der optog Klassen i Fællesskab. Sport var jo den Gang ukendt. Politisk Interesse var ikke vaagnet. Vi havde en Forening, der hed »Pegasus«, vel nærmest en Kopi af Datidens Studenter-Forening, og den gav os mange fornøjelige Stunder til Udvikling af vore smaa poetiske, retoriske og journalistiske Evner. Det var her, at Visedigter-Firmaet — & — (Bjørn Stephensen og H. Ussing) traadte sine Børnesko; Firmaet virkede ogsaa i vore første Studenteraar, men store Ting har det aldrig udrettet. Som en enkelt Erindring, der kan give et Indtryk af den Tids Nøjsomhed, husker jeg, at vi da »Pegasus« dog skulde bruge lidt til Driften, vedtog et Medlemsbidrag af 4 Skilling (= 10 Øre) maanedlig. Jeg havde netop den Gang nylig faaet Løfte om 4 Skilling maanedlig i Lommepege af min Fader. Men saa havde jeg jo slet intet selv. Derfor fandt jeg paa den Udvej at faa det tilføjet i vore »Love«, at Sekretæren (som var mig), skulde være fritaget for at betale Medlemsbidrag den første Maaned i hvert Fjerdingaar!

3. *Mit Hjem.*

Hvor stor en Gave at komme til Verden i et godt Hjem og vokse op, baaret og værnet af Faders og Moders Kærlighed! Jeg kan ikke udmaale, hvad jeg skylder dem — hvad jeg har i Arv fra dem af Evner og

Anlæg, hvor meget der har præget og formet mig ved deres Opdragelse, og hvad de Livsforhold, under hvilke de levede, har nedfældet i mit Sjæleliv. Men et og andet maa dog omtales her.

Min Fader var Professor ved Universitetet fra 1847 til 96 i klassisk Filologi (Latin og Græsk), Discipel af J. N. Madvig og i mange Aar hans Medarbejder, hvor igennem jeg ogsaa har haft den Glæde at komme i Madvigs Hjem og kende denne ejendommelige og fremragende Mand. Med altid vaagen Interesse og Flid arbejdede Fader i sin Videnskab, og han gav mig, uagtet jeg ikke blev Filolog, megen Sans for de gamle Sprog. Da han i et halvt Aars Tid læste Græsk med mig i 14 Aars Alderen (fordi det paatænktes, at jeg skulde springe en Klasse over), oplod han mit Øje for det græske Sprogs Finhed og Skønhed. Naar jeg hørte ham smaanynne (saa umusikalsk han var), under sit Studium af klassisk Metrik, var det ogsaa med til at udvikle min Sans for Rytme. Og ved hans Vejledning til Oversættelse fra Græsk o. m. a. bibragte han mig sit fine Øre for det danske Sprogs Renhed og Velklang. For Fremstillingen af mine Tanker fik ogsaa min Faders Stil, jævn, let fattelig og klar i Tanken, sin Betydning; jeg husker, at han oftere henviste til Værdien af det franske Ord: »Ce qui n'est pas clair n'est pas français«. Det vil let ses, at der ogsaa er en Forbindelse mellem dette stilistiske Princip og det sunde, nøgterne, kritiske Princip for Sandhedsforskning, som førte baade Madvig og min Fader ind i adskillig videnskabelig Strid med Dattidens tyske Filologi, og som paa Forhaand gjorde mig mistænkelig overfor tyske tekstkritiske Konstruktioner.

Foruden at være Professor i Filologi var min Fader Docent i klassisk Arkæologi. I den laa maaske nok hans dybeste Interesser; den optog ham stærkt paa hans gentagne Studierejser i Syden, den vedblev han utrættelig at dyrke i de ni Aar, han levede efter sin Afsked; og paa

det Omraade har, saa vidt jeg forstaar, hans videnskabelige Virksomhed sat de dybeste Spor. I Forbindelse hermed stod utvivlsonst ogsaa min Faders levende Sans for alle de bildende Kunster. Fra Studiet af klassisk Arkitektur og Plastik gik hans Interesse videre til senere Tiders Arkitektur (særlig kirkelig Arkitektur) og hans egen Tids Billedhugger- og Malerkunst. Baade Thorvaldsens nærmeste danske Disciple og flere af vore ypperste Malere var hans personlige Venner. Vistnok har N. L. Høyen haft overordentlig Betydning baade for min Faders og Moders hele aandelige Udvikling. Hans Død (1870) følte i mit Hjem som det største Tab; Fader skrev hans Levned og udgav hans overordentlig værdifulde Brevsamling.

Af samtlige danske Digtere stod Ploug og Lembcke ham nærmest; dog var det vel mest national og politisk Samstemning, der forenede dem. Fader var jo nemlig samtidig med den Tids nationalliberale Førere og levede og aandede med dem i Gennembrudstiden. I 1848 vilde han være gaaet med som frivillig i Krigen, men blev i Stedet af Monrad sendt til Paris i Statens Ærinde og oplevede Februarrevolutionen der. Og den levende Fædrelandskærlighed, der særlig samlede sig om Sønderjylland, mærkedes stærkt i vort Hjem, blandt hvis Minder ogsaa var Erindringen om, at min Faders Broder Carl faldt ved Frederits, og at min Moders Broder Aldo de Güntelberg († som Overintendant Aar 1891) var blandt Helgesens nærmeste Officerer under Forsvaret af Frederiksstad. Personlig glemmer jeg aldrig den Morgen, da jeg første Gang saa min Fader græde, ved Budskabet om Frederik VII's Død (15. Nov. 1863). Derfor satte ogsaa Danmarks Kamp og Sorg i 1864 sit dybe Mærke i min Barnesjæl.

Min Moder var en betydelig Kvinde med en udmærket Forstand, en rig Fantasi, som gjorde hendes Opfattelse af Kunst ejendommelig varm og levende, dertil en

dyb og stærk Følelse, men med et vistnok arvet Hang til Tungsind, der var forøget ved Barndommens Tryk og Ungdommens Vanskeligheder. Som jeg mindes hende, var hun meget stilfærdig, undselig og indesluttet — tit kuert af Livets Smaating — og fyldte alligevel en stor Plads i Hjemmet.

Det vil forstaas, at jeg voksede op i et Hjem, som frembød mange Udviklingsmuligheder. Og det var et virkeligt Hjem, hvor Fader og Moder levede for og med os Børn i inderlig Kærlighed. Forkælelse kendtes dog ikke i mit Hjem, sentimentale var mine Forældre ikke, og begge havde de i deres Opvækst indsuget saa meget af Datidens retlinede Pligtbevidsthed, at det at gøre sin Pligt, kunne sine Lektier o. s. v., var en selvfølgelig Ting, der hverken krævede Ros eller Belønning.

Hjemmet var præget af en gennemført Nøjsomhed, utvivlsomt indpodet begge mine Forældre under deres Opvækst i Frederik VI's Tid. Alligevel var Hjemmets Opdragelse langt fra den ældre Tids strenge Tugt. Vore Lektier passede vi selv, og vor Fritid var altid rigelig nok snart til Friluftslæg paa Skolepladsen eller paa Volden og i »Kirsebærgangen«, snart til de forskelligste hjemlige Sysler, som vi selv fandt paa. En af dem, der optog forholdsvis lange Tider, var Dukketeatret, hvortil vi ikke blot selv lavede Kulisser, Personer m. m., men jeg ogsaa skrev de Stykker, der skulde opføres. Og mine Forældre kunde ogsaa glæde sig derved, ja nu og da yde deres Bidrag dertil. Efter Tidens Sæd blev der dog ikke Tale om en mere fortrolig Tankeudveksling mellem Forældre og Børn. Derfor fulgte det for os af sig selv, at vi blev ret indesluttede i alt, hvad der angik vort indre Liv. Min Moder stod jeg inderlig nær, og efterhaanden som jeg voksede til, sad jeg tit ved hendes Seng om Morgenen, hvor hun lettede sit Hjerte ved at betro mig, hvad der tyngede hende i Dagliglivets Vanskeligheder; og jeg maatte prøve at være hende til Opmuntring —

hvortil efter Datidens Forstaaelse af Kærlighed hørte, at jeg fortav, hvad jeg personlig kunde have af Vanskeligheder og Kampe.

Endnu skylder jeg, hvis disse Optegnelser i nogen Grad skal være til Oplysning om min aandelige Udvikling, at tilføje nogle Ord om mine Forældres religiøse Stilling — saadan som jeg senere har forstaaet den. I min Farfars Hjem mindes jeg intet (ydre) Spor af Kristendom; jeg tænker mig, Hjemmet har været baaret af alvorlig Retsindighed i rationalistisk Aand. I Metro-politanskolen raadede i min Faders Opvækst den rene Rationalisme (Rektor Niels Lang Nissen). Men blandt hans Klassekammerater var baade B. J. Fog, Joh. Fibiger (Præst og Digter) og Ludvig Mynster, Biskoppens Søn, hans nære Venner. Og sikkert har allerede fra de unge Aar det aandelige Omsving, der udgik fra I. P. Mynster, paavirket dem. Fra min Barndom af var Fader en positiv Kristen, men hans indre Trosliv førte kun sjældent til personlige Udtalelser.

Min Moder fulgte stadig med ham i Kirke — næsten altid Holmens Kirke, hvor Fog var Præst. Først senere forstod jeg, at der hos hende bagved den dengang almindelige kirkelige Tilbageholdenhed gemte sig en aandelig Utryghed, idet hendes Tanker ikke var ude over den gamle Rationalismes Afstand fra det centralt kristelige, mens hun dog gennem spredte aandelige Berøringer med Tidens nye Aandsrørelser havde en Følelse af, at der var højere Værdier, som hun droges af og dog ikke kunde gribe. Under min Skolegang havde hun faaet et ret stærkt Indtryk af grundtvigsk Kristendom ved sin Religionslærer, den senere Stiftsprovst P. E. Glahn. Og i sin Ungdom som Lærerinde i jyske Præstegaarde har hun i sin Ensomhed læst meget i Søren Kierkegaards just da udkomne Skrifter. Uagtet hun aldrig direkte har talt derom, slutter jeg, at de har betydet meget for hende, deraf, at jeg efter hende har arvet en

hel Række af Kierkegaards Skrifter, som hun selv har købt sig, da de udkom, af sin uhyre beskedne Løn. Der kom den Tid i mine Kandidataar, da min kristelige Udvikling bragte hende Smerte, fordi hun ikke kunde følge mig. Jeg mindes det Vemod, hvormed hun engang langt senere betroede mig, at hun havde bedt for mig som lille, om jeg maatte vokse op til at tjene Gud og deri naa videre end hun selv. Gud ske Lov, at den Sorg lægtes, før hun kaldtes herfra.

4. *Min kristelige Udvikling.*

Med undrende Tak skimter jeg gennem mine Barnsdomserindringer, hvorledes Herren selv har holdt mig fast fra min Daabsstund. Hvor langt jeg end var fra Klarhed og Afgjorthed, og hvor lidt der end i mit Hjem taltes om personlig Kristendom, har der dog hos mig fra lille af været en spæd Spire af kristeligt Liv. Det var mig en Virkelighed, at Gud var. Jeg mente noget, hvor svagt det end var, med min Aftenbøn; og det var ærlige Samvittighedsrørelser, jeg kendte, naar jeg var ulydig og usand. Husandagt fandtes der ikke i vort Hjem, men jeg fulgte tidligt (uden Tvang) med mine Forældre til Kirke. Naturligvis er jeg ikke i Stand til selv at oprede Herrens Ledelse i de Aar, men jeg husker tydeligt enkelte spredte Oplevelser, hvori jeg erfarede Herrens direkte Indgriben i mit barnlige umodne Sind.

En *Langfredag*, da jeg vel var tolv Aar gammel, skete der noget mærkeligt. Vi gik til Slotskirken, hvor Biskop Martensen skulde prædike, og fandt i den tæt fyldte Kirke et Sted at staa oppe paa det ene Pulpitur, hvor jeg lille Fyr ganske forsvandt i Myldret af de voksne. Jeg kunde slet ikke se ned i Kirken, ikke se i en Salmebog og kun paa Afstand høre en noget gammel, anstrengt Mands Stemme. Biskoppens Prædiken var da sikkert heller ikke særlig for Børn, men alligevel skete det for mig, at jeg efterhaanden, uden at jeg kunde forklare

hvorledes, havde en Følelse af, at jeg stod paa Golgatha under Jesu Kors. »Jeg vil intet andet vide til Salighed end Jesus Kristus og ham korsfæstet,« de Ord gentog Biskoppen Gang paa Gang; og de fæstede sig saa stærkt i min Bevidsthed, at jeg fra den Dag vidste, at jeg havde mit aandelige Hjem under Korset, og at Langfredag var den største Dag i Verden. Derfor har jeg i min lange Præstetid altid kendt det som det største at forkynde Langfredagens Evangelium.

Et Aar eller to derefter skete der noget andet. Min lidt ældre Broder fandt en særlig Glæde i at drille mig, der let blev arrig. Naar jeg bad min Aftenbøn, maatte jeg da stadig bede Gud om Tilgivelse; og tit lovede jeg, at det skulde blive bedre næste Dag. Men ak, det kom stadig igen. Men engang var det mig, som om Herren sagde til mig, at jeg skulde bede min Broder om Tilgivelse. Og jeg svarede: »Nej, det kunde aldrig falde mig ind, det er ham, der skal bede mig om Forladelse!« Det staaer for min Erindring, som om den langmodige Gud gentog det Aften efter Aften, og jeg i lang Tid ikke vilde høre noget derom. Men tilsidst blev Gud mig for stærk, og jeg stod op af min Seng og gjorde det — og min Broder blev lige saa forbavset som jeg. Naturligvis var det ikke dermed helt overstaaet, jeg maatte gaa den samme Gang endnu nogle Gange; men Enden blev, at Arrigskaben var brudt i sin Rod og Drilleriet hørte op.

I aandelig Slægt med denne Oplevelse var den Maade, hvorpaa Gud lærte mig Alvoren i *den femte Bøn i Fædervor*. Det var en af mine Lærere i Skolen, der havde krænket mig dybt ved ikke at ville tro, hvad jeg sagde. Og jeg følte det som en utilgivelig Synd, hvorfor jeg længe (saavidt jeg husker i et Par Aar) betragtede ham som en, der ikke kunde tages med, naar jeg bad de Ord: »som ogsaa vi forlade vore Skyldnere«. Tilsidst fik vor langmodige Fader mig dog ret vendt i det Stykke.

Fra min Konfirmation husker jeg ikke saa meget.

Jeg gik til Præsten hos Fog i Vinteren 1870—71. Men i Sommeren 1870 udbrød den fransk-tyske Krig, og dens Udbrud med Forhaabninger for Nordlesvig, Preussens overvældende hurtige Sejr og Følgerne, Oprettelsen af det tyske Kejserdømme og Kommunens Oprør i Paris, opfyldte jo os unge saa stærkt, at der var mindre Plads for andre Indtryk. Alligevel havde Konfirmationstiden sin Betydning for mig. Jeg lærte sikkert i den Tid dybere at forstaa Fogs Prædikener. Et og andet deraf sidder fast den Dag i Dag, særligt — hvad der ganske stemte med Fogs egen Forstaaelse af Forkyndelsens Maal — at et enkelt Guds Ord i Teksten kunde komme til at lyse saaledes, at man glemte, hvad Præsten havde sagt, men aldrig glemte Ordet. Jeg husker saaledes en Dag, da Jesu Ord til Martha: »Dersom du kunde tro, skulde du se Guds Herlighed« blev saa mægtigt og nærværende for mig, at det vedblev at straale i mit Hjerte lang Tid derefter.

Jeg finder ogsaa blandt Optegnelser fra de Aar, hvor jeg i stille Timer fandt en Glæde i at skrive Vers, ikke faa Smaadigte særlig til Jul og Paaske, som viser, hvad der levede i mig. Og naar jeg gik og tænkte ved mig selv over, »hvad jeg skulde være«, gled Tankerne stærkere og stærkere i Retning af Præstegerningen, saa at Spørgsmaalet uden Paavirkning udefra var afgjort, da jeg blev Student.

II.

STUDENTERTIDEN

1. Ved Universitetet.

Vi var i Sommeren 1873 kun 135 Studenter, og jeg begyndte straks paa det teologiske Studium. Jeg hørte paa Universitetet Professor H. N. Clausens Indledningsforelæsning, men gammel og svag var han, og det blev hans sidste Forelæsning. Samtidig gik jeg op til Provst Fog og bad om hans Raad til Studiet. Hans Svar var ejendommeligt nok: »Jeg har altid holdt for, at man kom bedst ind i en Sag ved at begynde med det vanskeligste.« Derfor vilde han tilraade mig at begynde paa egen Haand med at studere Romerbrevet. Og straks laante jeg Meyers store Kommentar til Romerbrevet paa Universitets-Biblioteket og udarbejdede i Efteraaret et udførligt Uddrag for mig selv og oplevede derved paa en mærkelig Maade hurtigt at være ligesom helt inde i Studiet.

Paa Universitetet hørte jeg »gamle« C. E. Scharlings Fortolkning til Johannes' Aabenbaring i to Semestre. Den filosofiske Prøve var netop da blevet indskrænket til et enkelt Fag (»Propædeutik«) ved en enkelt Professor. I det Aar havde Professor Hans Brøchner lige udarbejdet sin »Filosofiens Historie« (Kbhvn. 1873), og til dennes grundige Fremstilling holdt han sig ret nøje. For mange Russer var den lovlige tung, men jeg fulgte den med stor Interesse og fik derigennem et Fond af filosofisk Kundskab og Forstaaelse af stor Værdi for mit teologiske Studium. Paa en anden Maade, men personlig af endnu større Værdi for mig, blev jeg i Foraars-

semestret (1874) stærkt optaget af Brøchners offentlige (»populære«?) Aftenforelæsninger: over »Filosofi og Teologi«, d. v. s. et i Formen roligt, men efter Indholdet skarpt polemisk Opgør med Kristentroen, som maatte sætte min Sjæl i stærk Bevægelse. Naar jeg kom hjem, skrev jeg Dag efter Dag »Strøtanker« for at kæmpe mig igennem og ud af Fornægtelsens Angreb. Og saa energisk var mit Tankearbejde og saa god den Frelser, som hørte min Bøn om Hjælp og Klarhed, at jeg utvivlsomt skylder dette Halvaars Arbejde den Fasthed og Klarhed, som fra da af gjorde mig saa tryk i Troens gode Samvittighed og saa hurtig orienteret og rustet overfor de følgende Aars stærke Angreb paa Kristentroen.

Efter Filosofikum indtraf to for mit Studium ret betydelige Begivenheder. Paa min Fødselsdag forærede min Fader mig hele Meyers Kommentar i elleve solide Bind. Hos mig fremkaldte de straks den Beregning: jeg har læst det ene Bind, altsaa er der ti tilbage, d. v. s. et Bind til hver af det andet Studieaars ti Maaneder, og Opgaven kan løses ved at læse omtrent 25 Sider hver Dag. En smuk Beregning, og det blev min Glæde, at den lod sig gennemføre, saa jeg ved Udgangen af det andet Studieaar var kommet igennem hele det Ny Testamente paa ret grundig Maade.

Den anden Begivenhed var af dybere Art: *Peder Madsens* Tiltrædelse som Professor i Dogmatik og N. T.s Eksegese. For os, som dengang var unge, var det, som om der kom en helt ny Aand i Universitetsarbejdet. P. Madsen var forud kendt som en fremragende Manduktør, og i hans Meddelellesmaade mærkede vi en frisk og varm Strøm af personlig Inderlighed i Pagt med Kirkens Liv. Jeg husker fra hans Tiltrædelsesforelæsning den Udtalelse, at der var store Værdier hos Grundtvig og S. Kierkegaard, som endnu ikke var hævede af Teologien. Vel hørte jeg i min Studentertid ikke faa af de andre Professorers Forelæsninger, men det var

P. Madsen, som blev min egentlige Lærer. For hans Personlighed har jeg altid næret dyb Ærbødighed og Hengivenhed, og hans Indførelse i den bibelske Teologi (som for ham var et Hovedfag) saa vel som hans Vejledning til en livsforstaaende Eksegese og hans første beaandede Gennemgang af hele Dogmatiken har haft blivende Betydning for mig.

Min Studietid ved Universitetet varede i det hele fire Aar. Manuduktion følte jeg ingen Trang til. Samtale om Studiet har jeg naturligvis ført med enkelte Studiefæller ved Universitetet, vistnok mest med den senere Biskop A. S. Poulsen, men nærmere kammeratligt Samvær med andre Teologer havde jeg kun lidet af. I det friere Samliv, jeg i den Tid havde med andre unge, taltes der ikke om Kristendom. Dog var min teologiske Udvikling derfor ikke et upersonligt, kun intellektuelt Fagstudium; det var i levende Sammenhæng med mit Lønkammerliv. Derfor blev det ogsaa af varig Værdi for hele mit Liv. Ved Udgangen af det tredje Studieaar syntes det mig gørligt og forsvarligt (som ogsaa min Fader mente) at gaa op til Eksamen næste Sommer. Men ud paa Vinteren syntes mine Forældre, at mit Helbred lod noget tilbage at ønske og spurgte vor Huslæge til Raads. Denne, der ansaa Skrøbeligheden for nervøs, erklærede da, at enten maatte jeg opsætte Eksamen eller i Foraarshalvaaret nøjes med to Timers daglig Læsning. Jeg valgte det sidste; og Studiet viste sig at være saaledes tilrettelagt, at det ikke blev vanskeligt at bestaa den teologiske Embedseksamen med en pæn Karakter, en Uge før jeg fyldte 22 Aar.

2. *Mit personlige Liv som Student.*

Jeg bestilte altsaa ikke saa lidt i min Studentertid og lærte meget af Værdi for min senere Livsgerning. Men det vil ikke sige, at der ikke var Tid til adskilligt andet. Jeg husker engang, da Professor Madsen i en Samtale

sagde: »Den ved ikke, hvad det er at studere, som ikke har set Solen staa op over sit Arbejde.« Jeg svarede til hans Forbavselse: »Jeg maa tilstaa, at jeg har aldrig læst efter Kl. 8 Aften.« Min hjemlige Studeretid var i Reglen fra tidlig Morgen (i Reglen Kl. 6) til Kl. 11 Form.; efter den Tid passede jeg mine Forelæsninger og fik derhos allerede i Rusaaret nogle faa Timer at undervise i Krebs' Skole. Det var mig en egen Tilfredsstillelse, da jeg kunde sige til mine Forældre, at jeg fra nu af nok skulde sørge for min Paaklædning selv.

Ud derover var der Tid nok til at deltage i det almindelige Studenterliv. Der var dengang kun een Studenterforening, som havde sin egen Bygning paa Gammelholm. Studenterlivet befandt sig da i en mærkelig Overgangstid. Foreningen havde endnu en hel Del af det Hostrup-Plougske Præg, men de bagved liggende fælles Idealer var i Opløsning. Skandinavismens Tid var ude efter 1864. Vistnok holdtes endnu i 1875 det sidste skandinaviske Studentermøde i den gamle Linie, og naturligvis var det Fest for os unge at være med i Lund og Upsala, hvor Rasmus Strøm var Leder og Chr. Richardts Sange begejstrede os. Dog havde det ikke den Løftelse i sig som tidligere; og man følte snart, at det ikke lod sig gentage. De politiske Idealer, som lyste for den national-liberale Bevægelse, var ikke mere Fælleseje efter 1866. De hidtil bærende æstetiske Synsmaader stod ikke for G. Brandes' Angreb, da han i »Hovedstrømningerne« fra 1871 blæste til det »moderne Gennembrud«, som tilmed i sin Grund var meget mere end en æstetisk Overgang fra Romantik til Realisme. Thi bagved laa en dyb Modsætning i Livssyn, idet »den frie Tanke« ud fra den moderne Naturvidenskabs Metode opbyggede en materialistisk (eller positivistisk) Livsanskuelse, som ikke blot forkastede Kirkens Dogmer, men undergravede det kristelige Grundlag for den Moral, som hidtil saa nogenlunde var anerkendt Fælleseje.

Saaledes opløstes det, der tidligere forenede Størstedelen af den akademiske Verden; og de ledendes Forsøg paa at værgede de gamle Traditioner ved vittige Udfald mod de nye politiske og æstetiske Strømninger bed ikke rigtig længere. I det Aar, jeg blev Student blev de to første Kvinder immatrikulerede ved Universitetet, hvorved et nyt Uromoment dukkede op i Foreningen. Og allerede samledes den Opposition, der senere skulde faa »Foreningen« splittet, i en kraftig agitatorisk Kreds, som af de konservative betegnedes som »Jøderne«. Med de Forudsætninger, jeg havde, gled jeg naturligt ind i den konservative Kreds. Politik forstod jeg mig ikke videre paa, men mit personlig kristelige Standpunkt fjernede mig fra Begyndelsen af fra Brandes. Jeg hørte nu og da et Foredrag af ham og beundrede hans Talent, men anede bagved det hele en Aand, der sigtede paa at undergrave de dyreste Livsværdier. Jeg husker, hvor frigørende det virkede for os unge at møde den første aabne og klare Protest i den norske Professor (senere Biskop) Heuchs lille Kampskrift (1877). Særlig klarende for min Forstaaelse af, hvad der afgørende maatte skille mig fra Brandes, blev hans Bog om S. Kierkegaard, der udkom i 1877. Den betog mig stærkt ved sin blændende Fremstilling; men Kierkegaard havde grebet mit Hjerte for dybt til, at jeg kunde tro, at Brandes saa rigtigt. Derfor læste jeg Bogen igen og opdagede da hurtigt Stykke for Stykke baade det grundfalske i Opfattelsen og det utilforladelige i Fremstillingen.

I Studenterverdenen var disse dybere Modsætninger dog endnu kun i deres første Udvikling; der var derfor heller ikke endnu noget i Vejen for, at man mødtes i et fornøjeligt Kammeratliv i »Foreningen«. I mit Rusaar var det et berømt Seniorat, som ledede Foreningen: Peter Hansen (den senere Litteraturhistoriker) som ledende Senior, Rasmus Strøm, kaldet »Veltalenhedens Strøm« (senere Nationalbankdirektør), Conrad Chr.

Møller (af Firmaet Hornung & Møller), den store Vise-
mager, samt C. C. Møller, kaldet »lange Møller« (For-
fatter til »Mørup'erne« m. m.) og William Faber (Søn
af Landsoldatens Forfatter). Paa Grund af vore smaa
Forsøg i Visekunsten kom Bjørn Stephensen og jeg snart
i nærmere Berøring med disse, og vi blev taget med i
Ordningen af Foreningens Fester o. a. desl. En kort Tid
var jeg ogsaa Senior, og endnu i 1879 ved Universitetets
400 Aars Jubilæum fungerede Bj. Stephensen og jeg som
Overmarskaller.

Nævnes maa ogsaa min Deltagelse i *Akademisk Skyt-
teforenings* Liv, som jeg (sammen med Bj. Stephensen
og E. With) traadte ind i straks i 1873. Hele Kompagniet
var dengang kun lille. Den »europæiske Radikalisme«
havde allerede begyndt at haane »Fædrelandet«, og
selv andre Kredse var efter 1864 for en stor Del kuede
af et lønligt »hvad kan det nytte«. Des mere taknemlig
er jeg for at have været med i denne Kreds (tilsidst et
Aars Tid som Delingsfører), hvor Tjenesten var velgø-
rende og forfriskende for den legemlige Udvikling, og
hvor man havde Lov til at nævne Danmarks Navn og
sammen dermed ogsaa andre Idealder, der ellers var i
lavere Kurs.

Men »Verden« — var der ikke i alt dette meget af
»denne Verdens Væsen«, som kun stemte daarligt sam-
men med min Kristendom? Jo, sikkert nok, men Mod-
sætningen var mig endnu ikke klar. Den Mynsterske
Luft i mit Hjem havde vel lært mig redeligt at tage Af-
stand fra det aabenbart umoralske, men var jo samtidig
præget af en vidtstrakt Tro til, at de menneskelig »nob-
le« Kræfter i Reglen uden videre var kristne. I vor Om-
gangskreds var der sikkert nok ikke faa, hvis Overbe-
visning i Grunden var kristelig præget, men det fandt
i alt Fald sjældent noget Udtryk. Bagefter forstaar jeg,
hvor uudviklet min aandelige Sans dengang har været.
Selv om jeg ikke gik med til det aabenbart hæslige og

usædelige, løb der dog naturligvis noget med i Samlivet af den finere Urenhed og Usandhed. Men dyb er min Taknemlighed overfor Guds kærlige Opdragelse, at han lidt efter lidt uden ydre Formaninger lukkede mine Øjne op for, hvad jeg manglede. Det skete efterhaanden oftere, at jeg skammede mig ved et og andet af, hvad de mange morede sig over. Det kunde hænde, naar jeg gik igennem den gamle Bys skidne Smøger, hvor Øjet let droges af en hæsliq Udstilling af Usædelighed, at jeg paa en Gang hørte som en Røst i mit Indre: »Ved I ikke, at eders Legeme er den Helligaands Tempel?« Jeg husker ogsaa nu og da, naar jeg kom sent hjem fra Ungdomsfester, hvordan jeg kunde standse midt paa den mørke Trappegang under en stærk Følelse af, hvor tomt dog alt dette var. Og naar jeg var til Bal (i private, gode Hjem), kunde jeg efterhaanden blive forstemt ved at se Glæden præget af lidt for megen Vin og den spirende Urenhed i den Maade, hvorpaa man kunde se paa hinanden — noget, som førte til, at jeg overhovedet ret snart trak mig tilbage fra Deltagelse i den Art Fester. Og det Dobbeltliv, som jeg uden selv at forstaa det levede i gennem mine Ungdomsaar, ophørte saaledes ikke pludselig, men lidt efter lidt, ved Herrens Dragelse.

III.

KANDIDATAAR

1. Studeringer.

Straks efter Sommeren 1877 tænkte jeg paa Manuduktion. Da Grænsespørgsmaalene mellem Teologi og Filosofi allerede havde optaget mig, valgte jeg først at blive Manuduktør til Filosofikum og fulgte derfor Professor Heegaards Rusforelæsning. Jeg fik et Hold af vordende Teologer og havde stor Glæde af at undervise dem. Snart efter begyndte jeg ogsaa at manuducere i Dogmatik og Religionsfilosofi og arbejdede mig selv derved dybere ind i den systematiske Teologi, særlig paa Grænseområdet mellem Filosofi og Teologi eller »Tro og Viden«, hvor det store Opgør stod for os, den lille foragtede Flok Teologer, om vi selv skulde have fast Grund at staa paa og skulde være rustede overfor Fornægtelsens og Tvivlens Angreb baade ved Diskussioner i Studenterforeningen og mange andre Steder.

Her slog den ældre populære Apologetik ikke til. Selv om den iklædte sig moderne Form ved at tale den herskende Naturvidenskabs Sprog (som Henry Drummonds »Naturens Lov i Aandens Verden«), blev dens Analogier dog ikke Beviser. Det højeste man nu og da naaede, var, at Videnskaben ikke havde logisk Ret til at nægte *Muligheden* af noget overnaturligt, men dermed var i Virkeligheden intet naaet, saalænge Tidsbevidstheden selvsikkert gik ud fra, at der ingen Virkelighed laa bagved. Skulde den kristne Tro hævde sin aandelige Ret, maatte den bygge paa en Vished af an-

den Art. Det maatte m. a. O. gælde at naa til en dybere Forstaaelse af Troslivets Væsen i dets Sammenhæng med den højere Virkelighed og derigennem til en aandelig Erkendelsesteori, der kunde godtgøre, hvorpaa Troens ejendommelige Vished hvilede, — naturligvis ikke som Bevis for de udenfor Kristendommen staaende (thi de manglede jo netop den Aand, som alene kunde give det), men af Værdi for de troende selv ved at godtgøre Troens fulgode Samvittighed til at hvile i sin Vished.

Til at faa Klarhed over dette Problem blev *Søren Kierkegaard* for mig en afgørende Hjælp. Jeg begyndte med at læse hans »Indøvelse i Kristendom«, ikke for at faa Klarhed i noget Tankeproblem, men til personlig Hjælp i Troens Liv. Og jeg blev stærkere taget af denne Bog end maaske af nogen anden. Derfor maatte jeg ogsaa videre i Fordybelsen i hans Skrifter lige til »Afsluttende uvidenskabeligt Efterskrift«. Men Kierkegaards overlegne Tanke, hvis stadige Maal var at hjælpe Mennesker til at reflektere sig ud af Reflektionen for at naa ind i det eksistentielle Livsforhold til Gud, gav den, der havde Øren til at høre med, paa een Gang begge Dele: først aandelige Livsimpulser til at naa ind i eksistentiel Forbindelse med den evige Virkelighed og samtidig dermed en Tankeforstaaelse af den derved vundne Visheds Styrke og Ret.

Ud derfra vil det forstaaes, at *Franks »System der christlichen Gewissheit«*, som P. Madsen havde vist os hen til, maatte blive af særlig Interesse for mig. En grundig Gennemlæsning af Værket kastede, baade ved hvad det gav og ved hvad der manglede, nyt Lys over Problemet og tilskyndede mig til videre Studier. Med Ihærdighed gennempløjede jeg derfor Kants »Kritik der reinen Vernunft«. Af andre Værker staar klarest i min Erindring *Fried. Alb. Langes: »Geschichte des Materialismus«*, der saa klart førte os ind i Nykantianismens

Tankesæt, og *Herbert Spencers* »First principles«. Paa det psykologiske Omraade fik jeg lært meget baade af den ældre Psykologi (hos os Sibbern og Mynster), der vel manglede en kritisk Behandling af Sjælelivets Former, men havde et dybt Tag i dets Indhold, og den nyere Psykologi (hos os særlig Høffding), som havde det modsat. Og med Hensyn til Nutidens praktiske Tænkning og Helhedsforstaaelse af Tilværelsen fik jeg — efter Høffdings Anvisning — meget Udbytte af den nyere engelske Filosofi, særlig Mill og Spencer. Gennem disse Studier samlede mine Tanker sig efterhaanden om et enkelt Problem, som jeg tog mig paa at bearbejde i en Afhandling for den teologiske Licentiatgrad (som det dengang hed): Den kristelige Vished, apologetiske Undersøgelser med særligt Henblik paa Franks »System der christlichen Gewissheit«. Og i Bearbejdelsen naaede jeg saa vidt, at Manuskriptet kunde medtages til videre Gennemarbejdelse paa min større Udenlandsrejse.

Inden jeg imidlertid kommer til den, skylder jeg at gøre lidt nærmere Rede for min fortsatte *indre aandelige Udvikling*. Kierkegaard vedblev at være min Lærer. Grundtvig har jeg personlig kun set og hørt en Gang som Dreng, da min Moder tog mig med til Vartov. Efter hans Død læste jeg nærmere om hans Liv, betoges stærkt af hans Optrin af Nordens Kæmpeliv og gennemgik efterhaanden en Del af hans Skrifter. Jeg husker bedst: »Sand Kristendom og Kristendommens Sandhed« og hans »Kirkespejl«. Og baade hans Stridsskrift fra 1825 og Kirkespejlet nedlagde Spirer til dybere Kirketanker i min Sjæl.

Om den videre Udvikling af mit personlige Hjerteliv skal jeg derhos tilføje en enkelt Oplevelse, som hører ind under mine lønlige Kampe. Jeg havde i de Aar som de fleste unge mine sværmske Drømme og Længsler, der efterhaanden samlede sig i et enkelt Punkt. I dette syntes jeg, at al Livets Lykke laa gemt. Alligevel fik jeg

efterhaanden en Følelse af, at det ikke skulde skænkes mig. Og da kom mit Livs første »Gethsemane-Kamp«. Jeg oplevede igennem længere Tids Kamp i Bønnen, hvor underligt ogsaa vi Smaafolk i vor egen lille Verden kan drages ind i Jesu Efterfølgelse. Som Matthæus skildrer Jesu Bøn i Gethsemane i tre Led, fik ogsaa jeg at føle, hvad det koster Trin for Trin at naa igennem til helt at overgive sin Villie til Gud, først tryglende om at opnaa sit Hjertes Ønske, derfra igennem Resignationens vanskelige Opgivelse af ens eget frem til det sidste sejrende Trin i fuld Overgivelse.

2. Praktisk Menighedsarbejde.

I dette Tidsrum begyndte jeg nu ogsaa at deltage aktivt i det praktiske Kirkeliv. Pastor Christen Møller (senere Biskop i Aalborg), som begyndte en Børnegudstjeneste for Børn fra de højere Skoler (Søndag Eftermiddag i Østergade 38), bad Enrique With og mig om at være hans Medhjælpere. Nogen Tid efter kom Julius Friis-Hansen og bad mig overtage Ledelsen af Søndagsskolen i Jærggade, mens han læste til Eksamen. Jeg var meget betænkelig, da jeg ikke havde været med i rigtigt Søndagsskolearbejde, men han bad mig komme og se Arbejdet en Søndag; og der bekendtgjorde han uden videre, at jeg overtog Ledelsen fra næste Søndag. Her fik jeg min første Gerning under Ansvar fra Januar 1879 til Marts 1881 og modtog selv overordentlig meget derigennem. Det var en Lykke at faa Lov til at udmønte for den talrige Børneskare fra »Rabarberkvarteret« det Guds Ord, jeg havde lært at elske og granske, og at opleve, hvor meget rigere det blev for mig selv. Og naar Lærerkredsen af unge Mænd og Kvinder samledes hver fjortende Dag til »Forklaringsmøde«, da blev disse Timer ikke »Aftapningsmøder«, som de haanlig blev kaldt, men Samliv i Bøn og Samtale om Guds Ord til Næring for vore egne Sjæle. I Virkeligheden blev de for mig den

første egentlige Oplevelse af de troendes Fællesskab, en Oplevelse saa rig, at jeg senere i mit Liv altid følte mig hjemme blandt Herrens Venner.

I Søndagsskolearbejdet, der jo først i de Aar var begyndt at spire frem i København, og de andre nye Virksomheder, som ved samme Tid begyndte at folde sig ud i Forbindelse med Frimodts Arbejde herinde, mødtes en Kreds af unge i et lykkeligt Samarbejde, der blev Indledning til Venskaber for Livet. I en Tid, da Vantroen førte det store Ord saavel i Overklassen som i den fremrykkende Arbejderbevægelse med dens fra Tyskland importerede Kirkehad, var det højtideligt at samles i Bevidstheden om, at det ikke blot gjaldt et lokalt Kærlighedsarbejde hist og her, men at vi var smaa Afdelinger af Sejrsfyrstens Hær, som trods dens Lidenhed rykkede frem under Hans store Forjættelser. Jeg nævner nogle af Navnene paa dem, der var med i Søndagsskolens første Dage: Herman Steffensen, Julius Friis-Hansen, Enrique With, Darre, Gabriel Koch, Viggo Hertz, Hemming Carstensen, P. Bartholdy og Chr. Gad (senere Præster), P. D. Koch (senere kendt Nervaløge), Kornerup Koch (sen. Tømremester), Conrad Bangert (sen. Kontorchef), — endvidere Fru Therese Keyper (gift med senere Oberst Chr. Keyper, begge Medlemmer af Frimodts Missionsbestyrelse), Anne K. Bruun og Anna Sørensen (Kommunelærerinder), Frk. Th. Esche, Enkefru Kamilla Blom og Marie Blom, som alle senere blev kendt ogsaa i andre Grene af Guds Riges Arbejde.

Det varede ikke længe, før jeg blev en af Kredens Tillidsmænd. Og da den fælleskirkelige engelske Søndagsskoleforening (S. S. U.) i 1880 udsendte Indbydelse til Deltagelse i S. S.'s Hundredaarsfest i London, faldt det i min Lod at være Danmarks Repræsentant ved dette store Verdensmøde. Selve Festen skal jeg ikke her dvæle ved, men det var jo betagende ved Aabningsmødet i Guild Hall at se og høre Ærkebiskop Tait af Canterbury,

den verdenskendte Filantrop Jarlen af Shaftesbury, og den 80-aarige skotske Missionær fra Sydafrika Robert Moffat. Naturligvis fik jeg et langt dybere Indblik i Søndagsskolens Udvikling og Arbejdsmidler og fik knyttet Forbindelse mellem S. S. U. og den danske Søndagsskole. Efter Sommeren holdt Indre Mission i København et første offentligt Møde for Søndagsskolesagen, hvorved Formanden, Pastor Stein og jeg talte. Til Fremme af S. S.'s Sag i det øvrige Land traadte jeg en kortere Tid i Samarbejde med StefansForeningen, under hvilken de første Begyndelser var sket i enkelte Provinsbyer.

I min Kandidattid var jeg samtidig et Par Aar Formand for »Teologisk Samfund« og fik som saadan den Ære at være Ordfører ved de teologiske Studenters Deputation til Biskop Martensen ved hans 25 Aars Bispejubilæum 1879. Ligeledes gennemgik jeg ved den Tid Pastorseminariet under Ledelse af Provst Fog (Homiiletik) og Stiftsprovst Rothe (Katechetik); og fra Jul 1879 til Pinse 1880 fik jeg af Pastor Stein Lov til at prædike fire Gange til Højmesse i Emmaus Kirken, hvad der for mig i den fulde Kirke var en skøn Indvielse til min senere Gerning.

Men i Forbindelse med de Velsignelser, som Herren skænkede mig igennem disse Begyndelser til en praktisk Livsgerning, maa jeg endnu nævne en Erfaring af afgørende Betydning for Uddybelsen af mit Trosliv. I samme Grad som jeg nemlig voksede ind i det hellige Samfundsliv og det aktive Missionsarbejde, maatte jeg føle »Verdens« Modstand mod Guds Rige paa en hel ny Maade. Jeg vidste forlængst, at vi, som vilde være kristne, maatte staa i Kampstilling overfor den frie Tanke Angreb; jeg vidste ogsaa, at der fandtes en ugudelig og usædelig Verden, som jeg dog ikke havde svært ved at tage Afstand fra. Ja, jeg havde ogsaa mærket, at mange ellers alvorlige Kristne skikkede sig mere lige med »denne Verden« end jeg kunde forstaa. Men at der hos

mange af disse trods deres Kirkelighed kunde bo et Sind, som blev ligefrem fjendtligt, naar de mødte den afgjorte Tros Enten-eller, det var mig en ny og bitter Oplevelse. Det var »Korset« i snævrere bibelsk Betydning, Lidelsen for Kristi Skyld. Og den mødte mig i Forhold, hvor jeg aldrig havde tænkt mig det. Derfor førte den mig ind i nogle af de sværeste Kampe i mit Liv. Men med bævende Undren forstod jeg efterhaanden, at det var Herren, der førte mig ad Lidelsens Vej for at lære mig, at Korset taget op i Jesu Efterfølgelse er »Guds Kirkes gyldne Smykke og dejlige Juvel«.

I disse Aar var det ogsaa, jeg mødte hende, der blev min bedste Ven og Medhjælp i al Livets Gerning gennem mange Aar. Marie Blom var født i Haderslev 19. Marts 1851, Datter af Herredsfuldægtig Ludvig Blom, som i sine yngre Aar var Handelsmedhjælper hos den bekendte P. Hiort-Lorenzen. Da denne opgav Handelen, blev Forretningen paa Søndertorv i Haderslev overtaget af Ludvig Blom. I Trears-Krigen blev imidlertid hans Købmandsforretning saa at sige spist op af Fjenden, der i lange Tider laa i Kvarter i Haderslev. Efter Krigen blev Blom da Fuldmægtig paa Haderslev Herredskontor og hørte i alle de følgende Aar til de kendte Forkæmpere for Danskhedens Sag i Sønderjylland*). Men efter vor ulykkelige Krig i 1864, da de fleste danske Embedsmænd drog til Kongeriget, maatte Blom, som ikke havde nogen Eksamen, for sin store Families Skyld blive i sin Stilling i Haderslev, hvor svært det end var ham at aflægge Eden til Preussens Konge. Under disse Trængsler brød hans Helbred sammen, og han døde 1866. Min senere Forlovede maatte, seksten Aar gammel, tage Plads som Lærerinde paa en Gaard paa Landet; hendes Moder døde to Aar efter, og den store Børneflok spredtes. Af den maa nævnes den ældste Søn, Jens, der som Student i København kom ind i den Frimodtske Kreds og fik stor

*) Se fl. St. i P. Lauridsen: Da Sønderjylland vaagnede.

Da jeg var 25 Aar,
cand. teol., Manuduktør, boende paa Regensen.

aandelig Betydning for hele sit Hjem; men som Præst i Ledøje bortreves han ved en tidlig Død 1879. Mest kendt blev senere som Kommunalærerinde i København en yngre Søster, Johanne Blom.

Under Tidens stærke Storme og alvorlige Tryk var Hjemmets gammeldags sønderjyske Kristendom blevet klaret og uddybet. Da jeg mødte Marie Blom i København, var det hendes Gerning at styre Huset og opdrage Børnene for en Enkemand, Bogholder Bartsch (Kasserer i Frimodts første Bestyrelse for Indre Mission i København). I hans Hjem holdtes i Reglen Forklaringsmøderne for Søndagsskolen i Jærggade, blandt hvis bedste Kræfter baade hun og hendes Svigerinde Kamilla Blom var. Og i Marie Blom fandt jeg en rigt udrustet, i Trængsler modnet ung Kvinde med et dybt uselvisk Hjertelag, en djærv sønderjysk Karakter og en frisk ideal Livsstræben med Sans for alt rent og ædelt i Menneskelivet. Ved vor Forlovelse den 19. April 1880 knyttes der en velsignet Pagt i fuld aandelig Forstaaelse, gennemlyst af den Tryghed, at vi forud hver for sig hørte Herren til.

3. Studierejser.

For min teologiske og kirkelige Udvikling blev det en stor Berigelse ved Rejsestipendier fra Universitetet at faa Lov at fortsætte mine Studier ved fremmede Universiteter og leve mig ind i andre Landes Kirkeliv.

Først tilbragte jeg Efteraaret 1878 ved de to bekendte tyske Universiteter Göttingen og Tübingen. I *Göttingen* studerede jeg særlig under Filosofen *Hermann Lotze*, hvis overordentlig klare Tænkning, noble Personlighed og religiøse Livsanskuelse gav mig et rigt Udbytte. Jeg fulgte hans Forelæsning i Logik og Religionsfilosofi; og hans bekendte Værk »Mikrokosmos« gav mig dybe Indblik i Menneskets Sjæleliv og Historiens

Udvikling. Jeg hørte ogsaa teologiske Forelæsninger bl. a. af den vidt bekendte *A. Ritschl*, hvis Indflydelse snart skulde mærkes stærkt ogsaa i den danske Teologi. Hans »Geschichte des Pietismus« gav mig imidlertid straks Blik for hans Ensidighed, og jeg maa tilstaa, at hans brede, noget brutale, tyske Professor-Storhed virkede ret frastødende paa mig. Efter Besøget i Göttingen fik jeg endnu i December Tid til et Ophold i *Tübingen*, hvor det blev mig en stor Glæde at se (efter P. Madsens Anbefaling) den gamle, højt ansete *I. T. Beck*, hvis bibelske Teologi — i Modsætning til saa megen tysk Teologi — gav et stærkt Indtryk af, i hvor høj Grad Teologien befrugtes ved personlig Livsforbindelse med det troende Menighedsliv (her den gamle württembergske Pietisme).

Efter et Par Aars Hjemmearbejde opnaaede jeg igen i 1881 flere Rejsestipendier, ved hvilke jeg blev i Stand til at tilbringe fem Fjerdingaar i Udlandet. Den første Del af Rejsen gjaldt *England*. Det var ganske vist ikke den Gang teologisk Skik at studere der, og P. Madsen udtalte en Del Betænkelighed derved. Men baade mit Studium af den nyere engelske Filosofi, mit lille Besøg i London i 1880 og en stærk Trang til at studere det levende Kirkeliv førte mig dertil. Jeg tilbragte henved fem Maaneder i Storbritanien, den meste Tid i London med kortere Besøg i Oxford og Cambridge, en to-tre Uger i Skotland, hovedsagelig i Edinburgh og en fjorten Dages Tid hos en engelsk Landsbypræst i Midtengland. Her kan der ikke være Tale om at dvæle ved de mangfoldige stærke Indtryk, jeg modtog i denne store, nye Verden eller det meget, som jeg lærte til Forstaaelse af den vide Verdens Liv, det engelske Folks Historie og Karakter o. m. m. Jeg nøjes med i spredte Grundtræk at sige lidt om, hvad der direkte fik Betydning for min teologiske og kirkelige Udvikling.

Om mine Studier i Filosofi og Teologi (derunder ogsaa engelsk Kirkehistorie) er det nok at sige, at jeg i Maa-

neder sad Timer i britisk Museums herlige Læsesal med Stabler af Bøger. Den anden halve Dag var jeg i utrættelig Virksomhed rundt omkring i den vældige Stad for at opsøge Mennesker, bese Institutioner, høre, spørge og samle Indtryk. Derfor kan jeg dog langtfra sige, at jeg naaede at se alt, hvad der burde være set. Forholdene var saa store, og Kirkelivet var udfoldet ad saa mangfoldige forskellige Veje, at jeg paa flere Omraader bagefter opdagede, at der var store Virksomheder, som jeg næppe kendte af Navn (deriblandt det londonske Kirkefond, som jeg dog senere fik adskillig Grund til at faa Kendskab til). Men hvad jeg hørte og forstod, gav mig saa rigt Udbytte for mit Liv, at jeg vel skylder at nævne Hovedpunkterne deraf.

Jeg nævner først det nærmere Kendskab til *den engelske Statskirke* (Church of England), den anglikanske Kirke. Denne Kirkes Gudstjeneste er jo i sin Form saa vidt forskellig fra vor, at den i Begyndelsen forekommer en meget fremmed. Men jeg levede mig ind i den, saa jeg blev helt fortrolig med den og fik rig Opbyggelse af dens liturgiske Rigdom. Spørger man om denne Kirkes aandelige Indhold, møder man som Betegnelse for de vigtigste Retninger de tre Udtryk: Højkirke, Lavkirke og Bredkirke. Efter at Lavkirken (det evangeliske Parti) havde oplevet en livskraftig Fornyelse omkring Aar 1800 og havde været den førende i et Par Menneskealdrer, havde Højkirken undergaaet en kraftig Vækkelse ved Pusey og Newmann og var i stadig Opgang. Indenfor Højkirken mærkedes imidlertid tydeligt Forskellen mellem et yderste Højre, de anglo-katholske (der hældede stærkt mod Rom), et solidt anglikansk Midterparti og en venstre Fløj, hvis Højkirkelighed var afsvækket ved Slægtskab med Bredkirken. Indenfor begge de andre Retninger talte man ligeledes om tre Nuancer, saaledes at Bredkirkens Centrum stod i Midten med en Fløj til højre, som nærmede sig Højkirken, og en til venstre,

hældende mod Lavkirken. Og Lavkirken var paa lignende Maade delt i et Midterparti, en yderlig Fløj og til den anden Side en Fløj, der stod Bredkirken nær. En nærmere Indtrængen i Principerne for disse Nuancer blev mig af stor Værdi til Forstaaelse af den engelske Kirkes Liv, der trods disse store Modsætninger samier Flertallet af det engelske Folk i en fast kirkelig Enhed, og lærte mig meget ogsaa til dybere Forstaaelse af vort eget Kirkeliv.*)

Selvfølgelig lærte Statskirkeprincipets Vanskeligheder, som de følte derovre i Forholdet baade til Irland, Skotland og Wales, og ogsaa i England selv overfor de store frikirkelige Samfund, mig ogsaa til at tænke nøjere over Stats- og Folkekirkeprincippet. Dets vanskelige Problemer blev yderligere understreget for mig, da jeg i Edinburgh droges ind i Efterdønningerne af den store Kirkespaltning i Skotlands presbyterianske Kirke i 1843. Jeg husker endnu, hvor stærkt Thomas Chalmers' glimrende Forelæsninger over »Church Establishment« (fra Tiden, før han blev Frikirkens Stifter) optog mig.

Nærmere Kendskab til *de engelske Frikirker* lærte mig da ogsaa en Del. I Danmark, hvor saa godt som hele Folket tilhører Folkekirken, og kun nogle faa smaa Samfund staar udenfor, véd det store Flertal jo overhovedet kun lidt om dem og deres dogmatiske Særmener. Helt anderledes, naar man i England erfarede, at henimod Halvdelen af Folket stod udenfor Statskirken, og Frikirkensamfundene øvede en dertil svarende Indflydelse i Folkets Liv. Jeg fik det Indtryk, at de smaa dogmatiske Tvistemaal, der tidligere syntes lette at komme over ved blot at sætte dem udenfor vor Kirke, her mødte en som store, levende Virkeligheder ja, Virkelighedsmagter, der ikke spurgte om Lov til at være; thi de var der baade med Ledere af aandelig Lødighed og med et fuldt ud-

*) Et Foredrag, jeg holdt i sin Tid i Aarhus Stiftskonvent om »Høj, lav og bred«, er trykt i Teologisk Tidsskrift 1885.

viklet Kirkeliv, der havde sat dybe Spor i Folkets Liv. Det har ingen Værdi her at nævne de altfor talrige større og mindre frikirkelige Samfund, men de store Organisationer: Metodister, Kongregationalister og Baptister mødte man overalt i Landet med ofte anselige Kirker og et vidt forgrenet Menighedsarbejde. Ingen kunde drage i Tvivl, at de var Grene paa Jesu Kristi Kirke, selv om de var skilt fra andre Samfund ved betydelige Modsætninger; men netop derfor rejste der sig for mig alvorlige Spørgsmaal. Ikke om vort eget Kirkesamfunds Sandhed og Ret lige overfor de andre; vel maatte ogsaa det prøves for Guds Ansigt, men Herren gav mig deri en velsignet Klarhed og Tryghed. Men ud over alle Læreforskelle rejste sig Spørgsmaalene om selve den hellige almindelige Kirkes Væsen, om den historiske Forsvarlighed ved disse forskellige Samfunds Udskillelse og om Berettigelsen af deres blivende Stilling og de forskellige Kirkegrenes indbyrdes Forhold. Jeg havde tidligere gennem Grundtvig og Kierkegaard begyndt at skimte nogle af de dybe Kirkeproblemer; her mødte jeg dem paa en helt anden Maade, ikke som Tanker, man kunde haabe at faa Rede paa gennem dogmatiske Lærebøger, men som Kirkehistoriens store Livsproblemer, hvis Løsning kun kunde naas ad eksistentiel Vej, gennem Aandens rensende og uddybende Opdragelse af hele den hellige, almindelige Kirke.

Af Enkeltheder, som jeg særlig mindes, nævner jeg Spurgeons Prædikener. Jeg hørte jo en hel Del af Englands bedst kendte kirkelige Talere baade i Kirker og ved mangfoldige andre Møder. Men der er næppe nogen Tvivl om, at den største Ordets Forkynder i London paa den Tid var C. H. Spurgeon. Det var en Begivenhed for mig at finde langt ned i det sydlige London til hans »Tabernakel«, den mægtige Forsamlingsbygning, der var Centrum og Udgangspunkt for hans omfattende Menighedsarbejde. I en lang Aarrække prædikede han

her hver Søndag Formiddag og Aften og ved mange andre Lejligheder for fem Tusinde Tilhørere. Jeg husker særligt den første Gang, jeg var der, en Søndag Aften, da han talte over Ordet: »Aanden og Bruden siger: Kom, og hver den, som hører det, sige Kom; og hvo som vil, tage Livsens Vand uforskyldt.« Hans Forkyndelse var jævn og folkelig, fuld af livfulde Billeder, og frembar det store Evangeliums Indbydelse med et saa indtrængende personligt Kald, at næppe nogen kunde blive uberørt deraf. Efter Prædikenen talte jeg med en af hans yngre Medarbejdere, som ivrigt betonedede, at Tekstens Ord: »Hver den, som hører, sige: Kom« var at forstaa saaledes, at enhver, som hørte (og modtog Kaldet) dermed selv var frelst og nu kun havde den ene Opgave at gaa ud og kalde andre. Der var noget deri, som tog mig stærkt, men samtidig gav mig noget at tænke paa for at udfinde, hvor meget der var sandt, og hvad der manglede i denne stærke Vækkelses-Ensidighed.

Af de enkelte frie Kirkesamfund skal jeg kun lidt nærmere omtale *Irvingianismen* (»den katholsk-apostolske Kirke«). Vel var dette Samfund af de forholdsvis smaa (dog udbredt i mange Lande); men utvivlsomt har Edward Irving (død 1834), haft et Budskab at bringe Kirken. Hans Paavisning af, hvor meget den kristne Kirke har mistet, da »alle Brudejomfruerne faldt i Søvn«, idet Forventningen om Kristi Genkomst udviskedes for de allerfleste, gav mange et nyt Lys, bredte sig ogsaa til andre Samfund (først vel Plymouthbrødrene), og har efterhaanden faaet indgribende Betydning for adskillige store kristne Virksomheder (Hudson Taylors, Grattan Guinness' m. fl.). Jeg betænker mig ikke paa at sige, at hans Forkyndelse var Begyndelsen til det Ords Opfyldelse: »men ved Midnat skete der et Raab: se, Brudgommen kommer«. Det var ved et Besøg i Irvingianernes »Domkirke« i Albury, nær ved London, at en af deres Ledere viste mig om paa deres Kirkegaard og ved

en Grav standsede med det Udraab: »Tænk, naar vi skal se alle disse Grave aabne sig!« Ord, der blev sagt med en saadan dyb Inderlighed, at jeg aldrig glemte det, og Forventningens Lys begyndte at skinne over mit eget Trosliv. Det var mig vemodigt i dette Samfund at forstaa, hvorledes Modtagelsen af en dyb aandelig Sandhed ikke sikrer imod at blive iblandet med Vildfarelser. I Irvings Menighed havde man jo med Begejstring erfaret en Genoplivelse af de aandelige Naadegaver, som omtales i Ny Test. (1 Kor. 12); og derfor blev Helligaandens Vejledning særlig søgt ved Profeti. Saaledes var det ogsaa ved profetiske Røster, at de førtes til at genoprette Apostolatet. Men deres Forventninger desangaaende førte jo til fortsatte Skuffelser. Da jeg var i Albury, levede endnu kun et Par af deres tolv Apostle, om hvilke deres Profeter havde varslet, at de skulde være i Live ved Herrens Genkomst. Nogle Aar efter var de alle døde.

De store praktiske Virksomheder fik jeg rig Lejlighed til at lære at kende, idet jeg snart efter min Ankomst til London stod med Programmet for det Aars Majmøder i min Haand, d. v. s. en Fortegnelse over de talrige kristelige Virksomheder, som holder deres Aarsmøder hele Maanedene igennem. Jeg kunde jo langt fra overkomme at gaa blot til de halve, men jeg gjorde et stort Arbejde og fik paa den Maade et orienterende Overblik baade over den mægtige Kreds af Hedningemissionsselskaber og af de endnu talrigere hjemlige Virksomheder for forskellige Grene af indre Mission og for alle Slags Barmhjertighedsforetagender. Adskillige af dem fik jeg senere Lejlighed til at lære nærmere at kende ved at besøge dem i deres praktiske Tjeneste. Jeg nævner her blot *Salvation Army*, som William og Catherine Booth havde grundlagt faa Aar i Forvejen (1878), og *London City Mission*, hvis omfattende Virksomhed jeg fik et stærkt Indtryk af ved at følges med forskellige Bymis-

sionærer og se deres beundringsværdige stiltfærdige og utrættelige Færd trindt omkring i den vældige Bys uhyggelige Slumkvarterer, Forbryder-Smøger og Huler, østasiatiske Opiumshuler med kinesiske Afgudsbilleder o. m. a.

Naturligvis er der, hvor der findes saa megen Splitelse, ogsaa alvorlige Bestræbelser for at mødes i Troens Fællesskab trods Modsætningerne og for at kunne forene Kræfterne om praktiske Opgaver, man dog er enige om. Den »evangeliske Alliance«, som var stiftet i 1864, mødte jeg ofte med dens alvorlige Kald til indbyrdes Kærlighed mellem alle levende troende trods Afvigelser i Bekendelse. Et imponerende Vidnesbyrd om, at ogsaa praktisk Sammenslutning lader sig gennemføre om en Opgave, der forener, traf jeg i det *britiske Bibelselskab*, som var stiftet allerede i 1804 med det store Maal at forsyne »hele Verden« med Bibler paa Modersmaalet. Og overfor den Tale, som jeg kendte hjemmefra, om den fordærlige Konfessionsløshed, var jeg glad ved i store kristelige Foretagender at møde et for mig dengang ukendt Ord: *Pan-denominationalism*, d. v. s. Forening af Kræfterne til et fælles Arbejde med fuld Frihed for Medlemmer af de forskellige Konfessioner til at arbejde efter deres Overbevisning.

I Forbindelse hermed stod — hvad jeg vistnok først bagefter selv blev klar over — en umiddelbar Følelse af en vis fælles aandelig Luft, som trods Kirkesamfunds og Virksomheders Forskelle gjorde sig gældende i en meget stor Del af det aktive engelske Kirkeliv paa den Tid. Den havde kendelig nok sin Rod i de stærke Vækkelsesbevægelser i det 18. Aarh., som nu i det 19. Aarh. havde bredt sig til forskellige Sider og derved vundet mere Rummelighed. Der sigtedes vel stadig paa personlig Vækkelse (Revival), men ikke i saa stramme Former som tidligere. Under mit Besøg mærkedes der paa man-

ge Steder kendelige Eftervirkninger af *D. L. Moody's* første, meget omtalte Besøg i England 1875. Moody havde mægtige Evner som Ordets Forkynder og øvede sit Kald som Evangelist snart sagt over hele Verden med stor Loyalitet overfor de forskellige Kirkesamfund, saa at han kun sigtede paa en personlig Livsvækkelse hos Tilhørerne, men ellers henviste dem til de Kirkesamfund, de forud tilhørte. Jeg hørte selvfølgelig vidt forskellige Domme om Resultaterne af hans Arbejde; nogle Steder erklæredes det for overfladisk og uden blivende Frugt, andre Steder modsat. Saavidt jeg kunde dømme, havde den udmærkede skotske Præst Dr. Wilson Ret i, at Resultaterne snart forsvandt, hvor ikke den stedlige Menighed havde Omsorg for deres videre Udvikling, medens der, hvor det var Tilfældet, kendtes varig og god Frugt. Moody kom iøvrigt igen til London, kort før jeg skulde rejse videre, men jeg fik kun set ham ved en forberedende Raadslagning, han holdt med sine Venner fra forrige Gang. Ved Siden af Vækkelse var det imidlertid kendeligt, at der nu i vide Kredse sigtedes afgjort paa Uddybelse og Inderliggørelse af Troslivet hos de vakte. De senere saa vidtrækkende Keswickmøder var begyndt i Brighton i 1875, men var endnu ikke saaledes førende, at jeg blot hørte Keswicks Navn i den Tid. Senere, da jeg læste om Keswick, forstod jeg imidlertid Slægtskabet. Og for mig personlig blev Indlevelsen i den her omtalte aandelige Strømning af stor Værdi ved anderledes at aabne mine Øjne for Helliggørelsens Betydning.

Midt i Oktober forlod jeg England med inderlig Tak til Gud for, hvad han der havde lært mig. Mit næste Maal var *Paris*, som jeg dog ikke havde Raad til at ofre mere end 14 Dage paa. Jeg havde i mine Visheds-Studier en Del at opsøge og efterse i fransk Filosofi og Teologi. Jeg tilbragte derfor adskillige Timer i Bibliothèque

Nationale og brugte iøvrigt Tiden dels til at faa et Indtryk af denne Stads Kunstskatte og store Minder — pint maa jeg tilstaa ikke saa lidt af den aabenlyse Frivolitet paa Gader og Stræder — dels til ved personlige Besøg at vinde et Indblik i noget af det franske Kirkeliv. Jeg saa med Glæde de franske Lutheraneres elskelige Fører, Fader Appia. Af de reformerte Førere havde jeg mest Udbytte af den vidt bekendte E. de Pressensè. I Forbindelse med Pastor H. Stein, som netop var i Paris ved den Tid, havde jeg Lejlighed til at besøge *Mac All*, den mærkelige engelske Præst, der efter Oprøret i 1871 ved at erfare Paris' gudløse Elendighed følte sig kaldet til at drage til Paris med sin Hustru og uden engang at kende Sproget begyndte evangeliske Arbejdersforsamlinger paa Mont Martre, et Arbejde, der baaret af Troens Bøn, fik en forunderlig Fremgang i Paris og videre ud i Frankrig. Og det var betagende for os i flere Kvarterer af Paris at se Skarer af bluseklædte Arbejdere, forhenværende Petroleuser o. a., samles om den jævne evangeliske Forkyndelse. Senere havde jeg den Glæde, at *Mac All* aflagde mig et Par Timers Besøg i Vejlbys Præstebolig »paa Vejen til Nordkap«.

Paris' ypperste evangeliske Prædikant, E. Bersier, var desværre bortrejst, men jeg naaede i en beskeden kirkelig Forsamlingsaal at høre den berømte *Pater Hyacinthe Loyson*, tidligere en af den katholske Kirkes største Prædikanter, men nu efter i 1870 at have brudt med Pavekirken kun Fører for en enkelt lille »gammelkatholsk« fri Menighed. Her var ikke blot fuldendt fransk Veltalenhed, men en mægtig aandelig Glød; desmere værdigt, men ogsaa lærerigt at se, hvor lille hans Kreds var, utvivlsomt fordi han vel havde forkastet Pavens Ufejlbarehed, men ikke var naaet igennem til evangelisk Frihed.

Fra Paris gik Rejsen nu til *Tyskland*, hvor jeg havde to gode Arbejdsmaaneder, som begyndte med kortere spredte Besøg i forskellige Byer paa Vejen til Erlangen. Jeg mindes særlig Bonn med Professor Christlieb, Kaiserswerth med Minderne om gamle Fliedner og den lutherske Diakonissegernings berømte Moderhus, og Elberfeld-Barmen, hvor jeg i det store tyske Fabrikscentrum fik lidt at se af den tyske reformerte Kirkes energiske Menighedsarbejde. Endvidere noget senere (ved en Udflugt fra Erlangen) Neuendettelsau, hvor jeg sammen med en Ven tilbragte et Par Dage i den stærke kirkelig-lutherske Luft, der endnu efter Wilhelm Löhes Død fyldte hans store Diakonissestiftelse og Kirkelivet derudfra. Det var vel ikke tilfældigt, at det var her, ved en herlig Solopgang paa en ensom Morgentur, at Davids Lovsang i Salme 19, V. 6—7, blev til et lille dansk Vers i min Sjæl:

Som Jorden er forventningsfuld
og let i Længsel gyser,
mens Østen rødmer alt i Guld,
og Morgenstjernen lyser,
saa venter stille Kristi Brud,
Guds Menighed, sin Drot, sin Gud,
mens Nattens Timer skrider.

Som Sol fremgaar i Straalekrans,
— dens Helteøje flammer —
mens Skyerne i Purpurglans
bereder Brudekammer,
saa kommer Herren snart forvist,
vor store Brudgom, Jesus Krist,
sin Menighed at favne.

Saa blev der endda det meste af to Maaneder til et alvorligt Studieophold i *Erlangen*, et af de højest skattede tyske lutherske Universiteter i den Tid. De berømte Grundlæggere af Erlangens Ry, von Hofmann og Thomassius, var kaldt hjem, men Frank, v. Zezschwitz, v. Zahn o. fl. stod i deres bedste Kraft. For mig gjaldt det jo særlig under fortsat Gennemarbejdelse af min Afhandling at høre og samtale med Frank, hvem jeg personlig lærte at skatte højt. Men ogsaa Zezschwitz' praktiske Teologi havde jeg meget Udbytte af; kun grundede jeg nu og da over, hvor det kunde være, at der under saadanne Førere var saa lidt aandeligt Livsrøre blandt Stu-

denterne og i Byens Kirker. En særlig personlig Værdi fik dette Ophold ved Samværet med danske og norske Venner. Vi var hele fem nordiske Teologer, som mødtes her og stadig drøftede vore filosofiske og teologiske Problemer med hinanden: fra Norge Sigurd Odland, senere Professor i Ny Test. og Hovedmand ved Stiftelsen af det norske Menighedsfakultet, og Otto Jensen, senere Stiftsprovst i Oslo, Fader til den nuværende Biskop Berggrav, og fra Danmark Pastor Frederik Stahlfest-Møller og F. Krarup, den senere saa kendte Dogmatiker.

Kort før Jul brød jeg imidlertid op. Mine Forældre havde nemlig faaet ordnet en Rejse til Italien, hvori ogsaa mine Brødre skulde deltage; og det var da naturligt for os at mødes til Julen i Rom. Hvad der saa endnu kunde mangle for mig i Tyskland, maatte opsættes til efter Opholdet i Italien.

Jeg rejste over Brennerpasset til Verona, hvor jeg fik den første Anelse om Italiens Skatte, og havde da paa Vejen til Rom kun lige Tid til to korte Besøg, det første i *Venedig*, som rigtignok ikke tager sig ud i Vinterslud og Kulde, men alligevel betog mig stærkt ved sine Kunstskatte, og dernæst i *Ravenna*, hvis herlige Kirker fra den kristne Oldtid allerede havde opfyldt min Faders Sind fra hans Ungdom af. Og Dagen før Juleaften stod jeg i »den evige Stad«.

I Rom opholdt jeg mig godt og vel tre Maaneder, deltagende baade i Julens og Paaskens store Kirkefester (idet Opholdet i Rom i Marts blev afbrudt ved et Par Ugers Udflugt sammen med mine Forældre til Neapel med Capri, Pompeji, Pæstum o. m.). Hvad jeg med opladte Øjne og et modtageligt Hjerte saa og hørte her, tilmed under saa godt et Førerskab, tillader Pladsen ikke at dvæle ved. Selvfølgelig var det for en, der tidlig

havde faaet en levende Sans for Historien, stort at være længe nok i Rom til at komme bagved Nutidens Rom og leve sig ind i Oldtiden og Middelalderen, saa de svundne Slægters Liv ligesom stod op af Graven for en. Og naar man hjemmefra havde faaet Sans for Kunstens Værdier, hvor var det saa ikke betagende og berigende her at vandre mellem de klassiske Billedhuggeres ypperste Værker, Middelalderens fromme, kirkelige Kunst og Renæssancetidens vidunderlige Mesterværker. Men Hovedsagen for min teologiske Studierejse var selvfølgelig, hvad der var at lære i Rom om den gamle Kirkes Historie og Romerkirkens Lære og Liv.

Hvor blev ikke Oldkirkens Historie levende, naar man vandrede i det gamle hedenske Kejserdømmes Hovedstad omgivet af Minder om Augustus og Tiberius og kunde staa — og knæle — ved de store Apostle Peters og Paulus' Grave. Hvor meget kunde de udstrakte romerske Katakomber, som i Aarhundreder var den romerske Menigheds »Kirkegaard«, de ældste af dem fra Apostlenes egen Tid, ikke fortælle om den første Menigheds Liv og Haab, dens Førere og Trængsler under Forfølgelserne. Og selv om man fra Middelalderens Tid stod usikker overfor meget, som i Overleveringen var ikklædt Legendernes Taageslør, mødte man dog i Ruiner eller endnu bevarede Kirker og Klostre saa meget historisk, at man fik en levende Forstaaelse af Pavestadens og Pavedømmets Fremvækst gennem Tiderne. Og i selve det Kirkeliv, som nu var — hvor var det dog forunderligt stadig at møde den mærkværdige Blanding af middelalderlige Legender og Livsformer og en kirkelig Nutidsvirkelighed, der trods al Skrøbelighed betegnede en Verdensmagt.

Da jeg kom til Rom, eksisterede Kirkestaten jo ikke mere. Victor Emmanuel havde gjort Rom til Italiens Hovedstad ti Aar forinden. Paven kaldte sig »Fange i Vatikanet« og viste sig ikke engang i selve Peterskirken;

og det italienske Folks Begejstring for Italiens Enhed mærkedes meget stærkt i den Tilbagegang, der var i Tilslutningen til Kirkens Ceremonier. Højmessen paa selve Paaskedag samlede ikke Titusinder i Peterskirkens mægtige Rum, men fejredes i et Sidekapel. Og Scala Sancta, den hellige Trappe, som sagdes at være flyttet fra Pilatus' Borg til Rom, og hvor de fromme tidligere i Skarer krøb op paa deres Knæ for at erhverve den derfor tilsagte Aflad, var da i Reglen kun besøgt af ganske enkelte. Baade i Rom og andre Steder i Italien fortaltes det, at der ikke var ret mange Mænd, som overhovedet gik til Skrifte. Men selvfølgelig var den katolske Kirkes Magt over Folket ikke dermed tilende. Det var jo kun en Overgang, og Paven kunde vente. Den Dag kom, da Paven atter fejrede Messen i Peterskirken omringet af vældige Skarer; og for ikke længe siden har jo Paven endog faaet en lille »Kirkestat« igen.

For at faa Indblik i *det gudstjenstelige Liv* var jeg igennem Maaneder flittig til at besøge Roms talrige Kirker baade tidlig og silde. Jeg fandt ret godt ind i de forskellige Former for Gudstjenesterne med deres faste latinske Ritualer, Litanier o. s. v. og lærte at kende, hvor rige Skatte af den gamle Kirkes Tilbedelse der findes gemt i de romerske Ritualer, uagtet de saa tidt fordunkledes ved vanemæssig Afliren eller sentimentale Legender, eller blev helt borte under det overtroiske Folks Jagen efter Helgenernes Hjælp. Af *Prædikener* har jeg hørt et stort Tal; i Begyndelsen af mit italienske Ophold var det særlig ved at lytte til Prædikenerne, at jeg lærte at forstaa det italienske Sprog. Mange Gudstjenester var ganske vist uden Prædiken, men ved Helligtrekongers Tid og i Fastetiden var der nok at høre. De allerfleste Prædikener var dog sørgelig blottede for aandeligt Indhold; forbavsende mange rummede kraftige Advarsler mod Protestantismen, unægtelig lidt mærkeligt i et gennemkatholsk Land, hvor der kun var saa smaa og spred-

te evangeliske Samfund. De eneste Prædikener, som betog mig ved deres mægtige oratoriske Kraft, var to, som holdtes i Kirken »Maria sopra Minerva« af en berømt tilrejsende Dominikaner. I den første paa Mariæ Bebudelsesdag talte han om den hellige Jomfrus Ord: »Mig ske efter dit Ord,« og stillede hendes: »fiat« (mig ske..) op ved Siden af eller egentlig højere op end Skaberens »fiat« ved Verdens Skabelses Begyndelse (bliv Lys..). Den anden Prædiken (Dagen efter) havde til Tema: »Protestantismen er den absolute Fornægtelse af Kristendommen«, en Sætning, som blev bevist med en Række af de skarpeste logiske Slutninger og udviklet med en fanatisk Veltalenheds Glød, saa man mod Slutningen fik en uhyggelig Følelse af, at Taleren havde den vældige Forsamling ganske i sin Magt og sikkert let vilde have kunnet faa dem med til at overfalde et valdensisk Kapel i Nærheden.

En ejendommelig Oplevelse var det at overvære en pavelig »Beatifikation«. Man sagde, at det var et Par Hundrede Aar siden, der var foretaget nogen Kanonisation eller Beatifikation (de to Trin, igennem hvilke Mennesker forfremmes til Helgener). Men nu efter Vatikaner-Konciliet 1870 havde man altsaa fundet Grund til at foretage dette Skridt. Det var fire Mænd, som skulde beatificeres, d. v. s. af Paven erklæres for »salige« (hvad der er det første Skridt til at blive kanoniseret). Blandt de fire kendte jeg kun den enes Navn: Torquemada, Filip II.s Skriftefader, en af den spanske Inkvisitions første Mænd. En anden skildredes paa en af de smaa Papirlapper, der oversvømmede Peters-Pladsen, som en from Sjæl, om hvem der ikke var meget andet at sige, end at han havde levet et Liv i den yderste Forsagelse; det medfølgende Billede viste paa hans nøgne Bryst en tre-fire krybende Smaadyr. Højtideligheden foregik paa Grund af Pavens »Fangenskab« i det paulinske Kapel, som hørte til Vatikanet. En egen Fornemmelse var det

at modtages af den pavelige Schweizergarde og sammen med Biskopper, Abbeder, Diplomater og andre værdige Personer at vises op til Kapellet og der se den gamle Pave *Leo XIII* med det kloge og dog milde Ansigt blive baaret ind i al sin Herlighed. Den hellige Fader forrettede selv Messen med tilhørende Ceremonier og gik saaledes ned ad Kapellets Midtergang seende til højre og venstre med opløftet velsignende Haand, mens de tætsluttende Rækker af staaende Deltagere sank i Knæ (eller bøjede sig i ærbødig Hilsen).

For at faa nærmere Indsigt i Romerkirkens Liv og Lære, ønskede jeg jo naturligvis ogsaa at læse romersk-katholske, historiske og liturgiske Skrifter. I den Henseende blev det mig en god Støtte igennem en dansk Bekendt, der selv var Katholik, at blive introduceret til rette Vedkommende, som aabnede mig Adgang til den romerske Propaganda-Stiftelse (den øverste Myndighed for alt Kirkens Missionsarbejde baade i Hedningeverdenen og i de kætterske Lande). Her fandt jeg dels Bøger, som ellers ikke var lette at faa fat paa, dels Adgang til oplysende Samtaler. Et enkelt mindre opbyggeligt Træk bed sig fast i min Erindring. Blandt Propagandaens Elever traf jeg en ung Dansk, som fortalte mig adskilligt. I den stille Uge forklarede han mig smukt og fromt om de særlige Andagtsøvelser i de Dage. Han tog mig ogsaa med i Propagandaens Kapel til den højtidelige Skærtorsdag Aftenandagt, ved hvilken under det lange Miserere-Litani (Davids 51. Salme) efterhaanden alle Lys i Kirken slukkedes (for først at tændes igen til Opstandelses-Festen). Derunder viste han mig betaget, hvorledes to af Propagandaens Elever i et af Sidekapellerne laa i knælende Tilbedelse foran Krusifikset. Og han tilføjede, at Eleverne skiftedes til at holde denne Tilbedelse uafbrudt vedlige indtil Paaskedag. Men da jeg spurgte ham: Ogsaa om Natten? svarede han lidt rask: Nej, det lader vi Tjenerne om!

Senere erfarede jeg, at vedkommende, som havde skaffet mig Adgang til Propagandaen, nærrede Haab om, at jeg var aandeligt paa Vejen til Rom. Dertil var der dog ingen Udsigt, thi det store Spørgsmaal om Reformationens Ret havde jeg i Virkeligheden arbejdet mig igennem, før jeg rejste. I Rom blev min Overbevisning derom kun stærkere underbygget. Ja, mærkeligt nok allerede ved mit allerførste Besøg i Peterskirken fik jeg en ejendommelig Bekræftelse derpaa. Før min Rejse havde jeg nemlig grundet ikke saa lidt over Romerkirkens »Hovedsted« Matth. 16, 13 ff., hvor Peter aflægger den Bekendelse: »Du er Kristus, den levende Guds Søn«, og Herren priser ham salig derfor og tilføjer: »Saa siger jeg dig, at du er Petrus, og paa denne Klippe vil jeg bygge min Menighed«. Der var for mig ingen Tvivl om, at denne Klippe ikke kunde være Peter — end mindre da Paven — men var selve den Tro, som Peter her for første Gang bekendte. Paa en mærkelig Maade blev dette understreget for mig, da jeg første Gang stod ved Apostlen Peters Grav, betaget baade af Kirkebygningens Storhed og af de historiske Minder. Idet jeg læste den vældige latinske Indskrift i Kuppelen: »Tu es Petrus et super hanc petram ædificabo ecclesiam meam«, var det mig, som om Bogstaverne talte til mig: Petrus . . . . petram, ser du ikke Forskellen? Petra er jo det latinske (og græske) Ord for Klippe, men Petrus er Mandsnavnet, som er dannet deraf d. v. s. Klippemanden, hvem Jesus gav det Navn, fordi der var Klippegrund i denne hans Tro (eller fordi Peter selv derved byggede paa Klippen).

Dette umiddelbare Indtryk vedblev at tale til mig, saa ofte jeg kom i Peterskirken, og faldt ganske i Traad med hele den aandelige Forstaaelse, som dannede sig for mig ved mine Oplevelser dernede. Men det hindrede mig ingenlunde i at søge og glædes ved de dybe kristelige Værdier, som endnu fandtes i den romerske Kirke

til Trods for alt, hvad der i Sæd og Tankegang syntes at overgro det kristelige Grundlag.

Saa forlod jeg da Rom. Min Familie var rejst noget før. Blandt de øvrige Skandinaver var i længere Tid mine Venner E. With og Fr. Stahlfest-Møller. I den »Skandinaviske Forening« kom jeg yderst sjælden; men ved Jul og Paaske holdt jeg for en større Kreds to danske Gudstjenester i den lille tyske Kirke paa Kapitol.

Og saa gik det hjemefter. Paa Rejsen gennem Italien besøgte jeg *Assisi* og fik der stærke Indtryk af Italiens mærkeligste Søn. Over Perugia, Pisa og Florents med de herlige Kunstskatte gik Rejsen til Piemonts Dale, hvor jeg gæstede *Valdenserne* i deres ældgamle Hjem med de mange Trængselsminder. Derfra tog jeg gennem Mt. Cenis-Tunnelen til Genf og derfra til *Neuchâtel*, hvor jeg i henved to Uger havde den Glæde at lære den store Bibellærer Godet nærmere at kende. Paa Rejsen videre gennem Würtemberg besøgte jeg to Steder, som jeg længe havde ønsket at faa et Indtryk af: *Bad Boll*, hvor Mindet om den nys afdøde »gamle« Blumhardts aandsfyldte Personlighed og mærkværdige Præstegerning endnu bar hele Sønnens Gerning, og dernæst *Kornthal*, hvor de württembergske Pietisters stærke Fællesliv havde faaet Lov at bevares i en lille By helt for dem selv. Videre frem igennem Tyskland fik jeg adskillig godt med mig fra Dresden og Leipzig og passerede endelig Berlin. Med Minderne fra 64 i mit Hjerte kunde jeg ikke tænke mig at blive længere der. Jeg standsede derfor kun en Søndag, hvor jeg saa og hørte, hvad der kunde overkommes og besøgte den bekendte *Stöcker*, Lederen af Berlins Indre Mission, særlig kendt som en af de første Anførere i det kristelig-socialt Arbejde.

Før jeg brød op fra Rom, var jeg paa det rene med, at jeg vilde søge Præsteembede. Beslutningen derom blev

taget under adskillig personlig Kamp. Vel var mine Tanker stadig rettet den Vej fra mit Studiums Begyndelse; men naar jeg nu selv skulde tage det afgørende Skridt, syntes jeg ikke, at det var nok, at jeg havde Lyst til Gerningen. Uden Guds eget Kald havde jeg vel ikke Lov at træde i hans Tjeneste. Jeg begyndte derfor i mit Lønkammer at spørge ham derom, og da jeg ikke fornam noget Svar, maatte jeg vel tøve. Der gik vist ikke saa faa Uger, under hvilke jeg stadig, men længe for-gæves, bad Herren om at give mig Klarhed i den Sag. Tilsidst fik jeg den paa en Maade, som lærte mig ikke saa lidt. Det var en Dag, da jeg mere urolig end ellers, knæ-lende ved Højalteret i Peterskirken, bønfuldt Herren om at vise mig sin Villie. Da var det mig — ikke i Form af en hørlig Røst, men i et Indtryk, der formede sig lige saa klart — som om Herren selv sagde: »Hvad tøver du efter? Du beder mig om Svar — se dig om i dit Liv. Er ikke hele den Maade, hvorpaa jeg har ført dig, et tyde-ligt Svar?« Jeg saa op, og det faldt som Skæl fra mine Øjne. Bævende takkede jeg Herren og har fra denne Stund af aldrig i mit lange Liv kendt nogen Tvivl om, at det var Herren, som tog mig i sin Tjeneste.

Da jeg kom tilbage til Danmark over Gedser den 12. Juni 1882, gik Rejsen ikke straks til København. Jeg blev modtaget paa Falster af min Forlovede, som imidlertid var kommet nogle Maaneder i Huset hos Pastor Vater i *Hunseby paa Lolland*. Og da han just ved den Tid skulde rejse bort en Maanedstid, havde han skriftlig bedt mig om at være hans uordinerede Medhjælper imens. Jeg boede derfor i Præstegaarden til stor Glæde for to, der havde været adskilt i $\frac{5}{4}$ Aar. I Hunseby prædikede jeg fire Søndage, og fik ogsaa nærmere Indblik i den øvrige Præstegerning og havde Tid til et sidste Eftersyn af min Afhandling om »Den kristelige Vis-hed«. Efter min Hjemkomst til København boede jeg hos mine Forældre og søgte imens flere Embeder, særlig i

Aarhus Stift, hvor Fog nylig var bleven Biskop. Og den 11. September blev jeg udnævnt til Sognepræst i Vejlbj ved Aarhus.

Angaaende min Disputats, som der ikke bliver Lejlighed til at omtale senere, tilføjer jeg her, at den i Vintrens Løb blev antaget af det teologiske Fakultet. *Forsvaret* fandt Sted den 25. Sept. 1883 under levende Deltagelse. Ordinære Opponenten var Professorerne H. Scharling og P. Madsen; »ex auditorio« opponerede stud. theol. Niels Hjort, senere kendt som den ansete Leder af de højere københavnske Privatskolers Sammenslutning. Og dermed var jeg »lic. teol.« — en Betegnelse, der senere (ved Afskaffelsen af den hidtil gældende Ordning med to »Grader« i Teologien) blev ændret til »Dr. teol.«

IV. VEJLBY-TIDEN

1. *Mine første Præsteaar.*

Efter min Udnævnelse tog jeg snarest til Aarhus for at træffe Aftale med Biskoppen om Ordinationen. Det Brev, hvori han kort efter gav mig endelig Besked, slutter med Ord, som jeg synes, jeg skylder at medtage her til Minde om den Mand, som var min Præst fra min tidlige Barndom og lige til jeg selv blev Præst: »Og nu, kæreste Henry, lad mig sige Dem, hvor meget jeg glæder mig ved at faa Dem hertil, og hvor inderligt jeg beder Gud give Dem Naade og Velsignelse i det hellige Kald. Det er Kampetid, men Kamp for det højeste og største, det eneste tilsidst, som det virkelig er værd baade at kæmpe og at leve for, og under Kampen føles det bedst, at over alt dette mere end triumferer vi ved ham, som giver os Sejren ved vor Herre Jesus Kristus. Gud befæste os kun hver Dag mere i hans Tro og Kærlighed!«

Et andet Ærinde, som jeg samtidig skulde have besørget i Aarhus, var at finde en Bolig, idet det mærkeligt nok i lang Tid havde været Skik, at Vejlbys Præst havde Bolig i Aarhus. Det hed sig endog, at det var »en Fordel for Embedet«; mig forekom det unægtelig lige det modsatte. Det lykkedes mig da med en Del Besvær at finde en tiltalende Bolig ved Grenaa Landevej omtrent midtvejs mellem Aarhus og Vejlbys, den øverste Etage i Villæen Marielund, der laa paa Højden indenfor Risskov, dengang med fri Udsigt over den herlige Aarhus Bugt.

Ordinationen skulde være den 18. Oktober i Aarhus

Domkirke. Et Par Dage forud holdtes Bispeeksamen, som dengang ikke var en Bagatel. De skriftlige Opgaver, der skulde udarbejdes i Løbet af en Dag, omfattede en dogmatisk, en etisk og en praktisk teologisk Afhandling samt to Udkast (Dispositioner til Prædikener over opgivne Tekster). Til Ordinationen havde Biskoppen indbudt mine Forældre og min Forlovede til at bo i Bispegaarden. Vi var to Ordinander. Af Biskoppens Tale husker jeg særlig et enkelt Træk. Han mindede om Profeten Daniel, som hver Dag i Babylon bad i sit Kammer med Ansigtet vendt mod Jerusalem, og tilføjede: »I en Præsts Hjem bør der altid være et Vindue, som vender mod Jerusalem.« For mig, der skulde prædike, var det en særlig Højtid, at Beboerne i Vejlbys Sogn, der kun laa en halv Mils Vej nord for Aarhus, i stort Tal var mødt op i Domkirken. Den Tekst, Bispen havde opgivet mig, var Ap. G. 4, 23—31, hvorefter jeg til mit Emne valgte de Ord: »Herre, giv dine Tjenere at tale dit Ord med al Frimodighed,« en Bøn, som jeg med min naturlige Undseelse vel kunde trænge til og aldrig har glemt. Stiftsprovst Sørensen's Tale, da han snart efter indsatte mig i Vejlbys Kirke, handlede i god Sammenhæng dermed om Paulus' Ord til Timotheus: »Gud har ikke givet os Fejgheds Aand, men Krafts og Kærligheds og Sindigheds Aand.« I Ugen efter Ordinationen holdt mine Forældre vort Bryllup i Provsteboligen paa Regensen, efter at vi var viede i Vor Frue Kirke af Dr. teol. Rudolf Volf. Og Dagen efter drog vi ind i vort nye Hjem, hvor Risskov modtog os i Efteraarets fejreste Skrud.

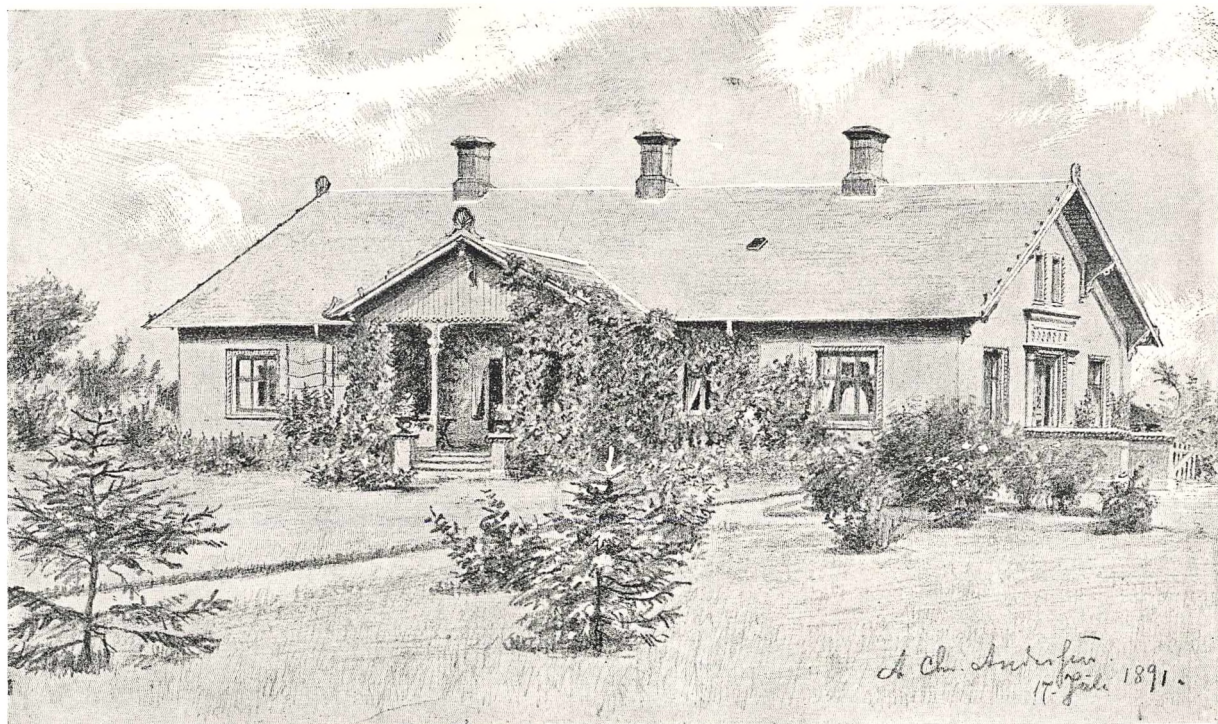
Vejlbys Sogn talte den Gang henimod 1500 Indbyggere, af hvilke de fleste boede i Sognets eneste Landsby og ellers ret spredt, dels i Gaarde mod Vest og Nord, dels i smaa Huse paa det magre »Vejlbys Fed« langs Kalø Vig og dels i Vejlbys Krat, hvor Sindssygeanstalten ved Aar-

hus indtog en stor Plads ved Siden af nogle faa Villaer. Befolkningen bestod af Gaardmænd og Boelsmænd, som dyrkede noget af Danmarks bedste Jord, smaa Slagtere, som solgte Kød paa Aarhus Torv, og en hel Del Arbejdere. I aandelig Henseende var Sognets Tilstand ikke opmuntrende. Flertallet af de faste Beboere var stærkt prægede af det aandsfattige, nærmest materialistiske Livssyn, som fra den gamle Lærer Lars Bjørnbak i Viby havde bredt sig stærkt i Aarhus Eggen. I Vejlbj by stod baade den forhenværende og den nuværende Førstelærer, Fader og Søn, Bjørnbak nær, og de var vant til at regere Sognet. Dog havde der, vel en halv Snes Aar forud, været en mindre Vækkelse, fremkaldt ved Besøg af nogle af Indre Missions første Kolportører. Skønt kun en lille Flok havde fundet hinanden i Troens Fællesskab, var Vækkelsen ikke blevet uden en vis Indflydelse i videre Kredse. Saltets Kraft havde vist sig ogsaa her. Da nogle enkelte Gaardmands- og Slagterfamilier brød med den hidtil herskende Drikkevane, havde det virket til en betydelig Fremgang i Ædrueligheden udover hele Sognet. Men Vækkelsen blev ikke forstaaet og plejet fra Kirkens Side, og da de manglede Ledere, var det vakte Samfundsliv begyndt at opløses igen. Nogle havde fundet nye Tilskyndelser fra grundtvigsk Side gennem Valgmenigheden i Bering, som havde Indflydelse ogsaa inde i Aarhus. Et Par andre var draget stærkt over imod »Bornholmerne« (Luthersk Missionsforening). Men Herren var mig god, saa de alle slog Kreds om Forkyndelsen i Kirken og var glade ved atter at finde sammen.

Befolkningens videre Kreds fik da ogsaa Lyst til at høre den nye Præst, og den kønne lille Kirke blev straks fuld. »Han har saadan en god Udtale«, var den første Ros, som lød fra forskellig Side. Og dette Ord har sikkert rent bogstaveligt meget at sige, men rummede vist ogsaa en Anerkendelse af, at Tankerne var lette at fatte og udtrykt paa godt jævnt Dansk. Snart kom der ogsaa

en lille Flok vandrede fra Aarhus; og man begyndte at mærke, at der var Grøde i Luften. Da Forkyndelsen ikke lagde Skjul paa Livsvalgets Alvor, var der naturligvis mange jordbundne Tilhørere, som blev vrede, men Ordet havde alligevel den Magt, at de fleste vedblev at komme. Et enkelt lille Træk faar Lov at komme med her: En Tid efter min Indsættelse tog en fattig, døv Skomager mig til Side ved Udgangen fra Kirken og bad mig meget undskylde, at han ikke havde søgt mig før; men han »var bange for, at Vejlbys Folk saa skulde tro, at det var ham, der havde lært mig, hvad jeg skulde sige i Kirken« (!). Saa tog han mig fast i Haanden og tilføjede: »Jeg beder for Dem hver Dag, at De aldrig maa miste Deres Frimodighed.« Jeg fik da senere en Del med Jakob Andersen at gøre, en af de faa gamle, snævre Piezister, som man ikke kunde andet end holde af.

En af de første Opgaver, som maatte løses, var efter min Opfattelse at tilvejebringe en Præstebolig i Sognet. Jeg følte mig først for i Befolkningen og hos Læreren, og jeg mødte tilsyneladende en varm Tilslutning. Jeg gik saa til Provst og Biskop og blev unægtelig skuffet, da de tog Afstand derfra og gentog, at det var en Fordeel for Embedet at have Bolig i Aarhus. Min Hustru og jeg talte med Gud om det og fik den Tanke, at Sagen nok kunde føres igennem, hvis Sognet vilde vise sin Interesse ved at skænke en Grund. Derom spurgte jeg mig da ogsaa foreløbig for hos Læreren og andre og fik det opmuntrende Svar, at det vilde man naturligvis gerne. Saa maatte jeg igen til Provsten for at sikre mig, om der saa kunde blive Vej; og Stiftsprovst Sørensen svarede straks: »Kan De faa en Grund, saa tag den bare.« Men da jeg forebragte Sagen for Sogneraadet, rejste der sig uventet mange Betænkeligheder. Hvorfra de kom, var vanskeligt at efterspore, men de forskellige Indvendinger dukkede op. I Sogneraadet var der delte Meininger, og man vedtog derfor at sammenkalde Sogne-

Præsteboligen i Vejlbj ved Aarhus ca. 1886.
Efter Tegning af den tidlige afdøde Kunstner A. Andersen.

beboerne (naturligvis kun Mændene). Inden det Møde blev holdt, mærkedes det tydeligt, at der arbejdedes kraftigt for at underminere Planen. Vi kunde kun bie og bede. Og da det afgørende Møde holdtes, gik det hedt til, men til manges Forundring endte det dog med, at det vedtoges at skænke en Td. Land til Præstebolig.

Den første Sejr var saaledes vundet. Den næste blev heller ikke helt let, idet der var forskellige Meninger om, hvor Præsteboligen skulde ligge. Det kom vi jo dog igennem, og vi fik en smuk, højtliggende Grund ved Grenaa Landevej lige opad Landsbyen selv. Et Embeds- laan blev bevilget, og Arbejdet blev bortliciteret. Befolkningen syntes nu alligevel at være glade ved Udfaldet, en Del Gaardmænd paatog sig at køre Grus til Haven, og Aarsdagen for vort Bryllup kunde vi med Tak til Gud lægge Grundstenen til Vejlbys Præstebolig.

I Foraaret 1884 flyttede vi dertil og fik en udmærket Bolig. Familien var imidlertid vokset, idet vor første fødte Søn, Johannes Blom Ussing, kom til Verden Advents Søndag den 2. December 1883. Desforuden var en yngre Søster af min Hustru, Birgitte Blom, flyttet hjem til os. Lille og skrøbelig var hun, men indtil sin Død (1900) fyldte hun en stor Plads i vort Hjem som sin Søsters utrættelige, trofaste Hjælper og vore Børns opofrende, elskede Moster. I Vejlbys Præstebolig fødtes i de følgende Aar endnu to Sønner: Henry, f. 5. Maj 86 og Louis Werner f. 29. Novbr. 87.

Den nye Præstebolig blev naturligvis straks et Samlingssted for Menigheden og Udgangspunkt for forskelligt kristeligt Arbejde. Det første var en Søndagsskole, som endnu bestaar i Vejlbys og bevarer Erindringen om min Hustru som dens Stifter. Med sin praktiske Sans var det for hende snart gjort hver Søndag Eftermiddag af Husets Forstue, Præstens Værelse og Konfirmand-

stuen at danne et hyggeligt Søndagsskolelokale, som i flere Aar var tæt fyldt af langt over hundrede Børn, og hvor meget snart flere af Vejlbys troende virkede med som Klasselærere. Min Hustru baade sang og spillede, saa Huset genlød af glade Barnestemmer. Snart blev der ogsaa særlige Konfirmandmøder for de unge. Og det varede ikke længe, før vort Hjem jævnligen fyldtes af en stor Kreds Voksne til aabne Menighedsmøder, hvor ikke blot den mindre Kreds af troende, men ogsaa en hel Del, som var draget nærmere af Kirkens Forkyndelse, samlede sig for at finde dybere ind i Guds Ord og høre nærmere om Guds Riges Liv. En Række Bibellæsninger over Apostlen Johannes' første Brev, som jeg holdt i Kirken i Vinteren 1884—85 (og som blev gentaget i Missionshuset »Ebenezer« i Aarhus), blev ogsaa velsignet af Gud til at bringe nyt Røre. Og en Juleaftens Gudstjeneste med tændte Juletræer fik saa at sige alle Sognets Børn og en stor Kreds af Forældre samlet i Kirken. Saa vidt mig bekendt var der den Gang ingen eller kun ganske faa Landsbykirker, hvor man holdt Gudstjeneste Juleaften. Derhos fik jeg ogsaa indrettet en kort Eftermiddagsgudstjeneste om Lørdagen i den stille Uge, saa at Paaskens store Højtid fik fem Helligdage paa Rad til Glæde baade for Beboerne og Præsten.

At Præsten nu boede midt i Sognet, betød naturligvis meget til Fremme af en nærmere Forbindelse med Sognefolket i dets forskellige Lag. Der var jo ogsaa her nogle, som var sunket dybt; og hvor er det godt, naar Præsten har let ved at finde dem. Jeg mindes *Lars*, som var den første Vejlbys, der besøgte vort Hjem Dagen efter vor Ankomst. Han var saa fuld, at han huskede meget lidt af det hele. Men en Ugestid efter var min Hustru med ved en Begravelse, og da *Lars* opdagede, at min Hustru saa paa ham (ganske uden Hensigt, da hun slet ikke kendte ham), rystede det ham saadan, at han besluttede at holde op at drikke. Og det lykkedes virkelig,

selv om det kostede aarelang Omsorg. Med Hensyn til det, som man just ved den Tid begyndte at betegne som Menighedspleje, lod det sig jo under Landsbyforhold i Reglen ordne i al Ubemærkethed. Et enkelt Træk, som jeg forlængst havde glemt, blev nylig opfrisket for mig af et Øjenvidne. Det var en lille, fattig Skræder, som en Søndag havde Barnedaab; og da vi kom hjem fra Kirke, og vor Søndagsmad var ved at komme paa Bordet, udbød min Hustru: »Synes I ikke, at vi skal tage vor Middagsmad og bringe den over til Skræderens? Vi har jo da nok i Smørrebrød?« Tanken blev grebet med Begejstring, og de af os, som kunde bære noget, tog hver sin Del af den anrettede Mad og bar den hen i Skræderens Hjem.

Før jeg fortæller videre om Vejlbys, maa jeg her nævne *min Gerning ved »Jyske Asyl«*, Sindssygeanstalten ved Aarhus. Ligesom mine Formænd blev jeg kort efter min Tiltrædelse i Vejlbys beskikket til Præst her. Gerningen blandt de sindssyge stod jo ikke i nogen egentlig Forbindelse med Sognearbejdet i Vejlbys, men personlig fik den stor Værdi for mig, idet den førte ind i Omraader af Menneskelivet, som man ellers ikke kom meget i Berøring med, og gav mig et helt nyt Indblik i Sjælelivets mørke Egne til Gavn for hele Sjæleplejens Gerning.

I Forstaaelsen af Forholdet mellem Sindssyge og Religion staar man i vor Tid helt anderledes end den Gang. Paa den ene Side hørte man netop da, under Verdens Forargelse over Indre Missions kraftige Vækkelsesprædiken, stadig Beskyldninger om, at Missionen gjorde Mennesker sindssyge. Paa den anden Side stod den daværende Lægevidenskab (inden Charcots epokegørende Arbejde om Nervesygdomme) gennemgaaende paa det Standpunkt at betragte Sindssygen som en rent fysisk Hjernesygdom, der intet havde med sjælelige Rørelser at gøre. Da jeg ved mit første Besøg hos Anstaltens to

ansete Læger som ung og uerfaren Præst bad dem om Raad med Hensyn til min Prædiken i Asyllets Kapel, fik jeg af dem begge (trods Svarets forskellige Form) den samme Besked, som gik ud paa, at jeg ganske rolig kunde prædike ligesom i Vejlbj, eftersom Prædiken overhovedet ikke havde nogen Indvirkning paa Hjernen.

Til trods for disse paa en egen Maade beroligende Udtalelser, var det mig umuligt ikke at tage Hensyn til, hvad Slags Tilhørere jeg stod overfor. Og det varede heller ikke længe, før jeg gjorde Erfaringer om, at Guds Ord ingenlunde var afskaaret fra at indvirke paa syge Sjæle. Jeg har derom oplevet adskilligt, dels glædeligt, dels sørgeligt, men skal her kun nævne et Par Træk: Det var i det første Aar, jeg talte med en dybt fortvivlet Bondepige, som vedblivende forsikrede, at hun var fortabt. Jeg svarede dertil kærligt, men med stærkt Eftertryk: »Nej, thi der staar skrevet: Den, som bor i den højstes Skjul, skal blive om Natten i den almægtiges Skygge.« (Davids Sl. 91), hvorefter jeg hurtig fjernede mig — men otte Dage efter blev hun til Lægernes Forundring udskrevet som helbredet. Senere kom jeg i nærmere Berøring med en højt intelligent yngre Dame af det københavnske Fritænkeris indre Kreds. Hun led af stærke Vrangforestillinger, men da hun kedede sig om Søndagen, gik hun i Kirke. Og der blev hun ganske normalt vakt, tilegnede sig sundt og klart Guds Naade, begyndte at gaa til Alters og var, skønt Sygdommen i andre Henseender vedblev, mærkelig sund i sit Trosliv. Videre Beretninger herom vilde ikke kunne opfattes uden ret vidtløftig Forklaring. Men jeg kan ikke forlade dette Afsnit uden at udtale min Taknemlighed for alt, hvad jeg her lærte af Sjæleforstaaelse, saa vel som for den Velvillie, jeg altid mødte paa Asylet, og det gode Forhold, som bevarede mellem Lægefamilierne, Overlæge Holms og Reservelæge Helwegs, og Præstehjemmet i Vejlbj.

Saa nær som Vejlbj laa ved Aarhus, blev der da ogsaa snart en ret livlig Forbindelse imellem dem i kirkelig Henseende. Enkelte troende fra Aarhus fandt hurtig Vej ud til Vejlbj Kirke, og efterhaanden blev det en større Kreds, som stadig drog derud om Søndagen. Efter Anmodning af Stiftsprovst Sørensen prædikede jeg ogsaa nu og da i Domkirken, og i den videre Omegn faldt det i min Lod af og til at tale ved Kirke- og Skovmøder. Forbindelsen med Egnens Præster knyttedes naturligt gennem Konventer. Et gammeldags Mandekonvent med bedre Middage, Vin og Tobak og ofte en ret laugsmæssig Samtale om Præstens Forretninger, kunde jeg ikke blive hjemme i. Men snart kom min Hustru og jeg ind i en udmærket Kreds i Herredet nord for Aarhus, hvor Sammenkomsterne begyndte med en Gudstjeneste med Altergang og fortsattes i fortrolig Samtale om Kirkens Livsspørgsmaal. Provst Adam Bülow i Hjortshøj (tidligere Bording) var Konventets Formand, og i dets Kreds af levende Præster fandt vi trofaste Venner. Ogsaa i Stiftskonventet i Aarhus, hvis Formand var Sognepræst Peter Scharling i Randers, tog jeg ret stadig Del.

Af udensogns Venner fra den Tid er der enkelte, som her maa nævnes. Den elskelige gamle Bibelkolportør *Niels Andersen* kom jævnlig til os. Hans Vækkelse i de unge Dage giver et ejendommeligt Indtryk af den forudgaaende Tids aandelige Død i Aarhus Omegn. Han havde sit Hjem en Mils Vej Syd for Aarhus og blev som ung Tjenestekarl vakt uden nogen Paavirkning fra Mennesker. I stærk aandelig Uro søgte han først til Præsten og saa til Degnen, men fik ikke Hjælp hos nogen af dem. Og igennem et Aar eller to gik han ene i sin Nød og mente tilsidst, at det maatte være helt galt fat med ham selv, da ingen kunde forstaa ham. Men endelig hørte han Folk snakke om, at der var en ung Mand i Skejby (en Mil nord for Aarhus), som var »blevet tosset«. Uden at vide mere vandrede han dertil og spurgte i det første

det bedste Hus, om der ikke der i Byen var en ung Mand, som var blevet tosset. Jo, ham kendte de alle; saa var det da let nok at finde ham, og til begges usigelige Glæde kunde de to unge udøse deres Hjerter for hinanden. Livet igennem kæmpede Niels Andersen under trange Kaar; paa sine gamle Dage tjente han det lidet, hans Hjem behøvede, ved at vandre langt omkring med sin store Bibel og Bogtaske. Sjældnen har jeg truffet saa aandelig udviklet, saa ydmygt og elskeligt et Menneske.

En anden, som jeg mødte i Aarhus, og som blev en af mine bedste Venner for Livet, var den ganske unge *H. O. Lange*. Hans Fader var Købmand i Aarhus; selv var han Student og havde allerede som Skoledreng fordybet sig i ægyptologiske Studier. Tidlig vakt til en levende Tro havde han taget Del i forskelligt Missionsarbejde i København. Intet Under, at vi snart fik paa begyndt nogle Friluftsmøder sammen i Ris Skov, hvor store Kredse af Aarhus Beboere spadserede og hørte Musik ved Sommertid; og en stor Skare lyttede, hvor Ordet blev talt med Ungdoms Friskhed og Troens Glød.

Endnu en, hvis Minde sikkert endnu lever mange Steder i Aarhus, kom vi i nærmere Samarbejde med. Det var Diakonisse *Marie Johanne*. Hun havde den Gang sin Gerning paa Aarhus Amtssygehus og har selv fortalt, hvordan hun blev stærkt grebet ved en Pinseprædiken i Vor Frue Kirke der. Den handlede om den samaritanske Kvinde og blev for hende et Kald til at optage et Redningsarbejde blandt Aarhus' faldne Kvinder, et Arbejde, ved hvilket hun trods megen Uvillie i Begyndelsen tilkæmpede sig uforbeholden Anerkendelse baade hos Politi og Præster, og som førte bl. a. videre til Stiftelse af et »Marthahjem« i Aarhus og et utrætteligt velsignet Arbejde ogsaa blandt forkomne og forfaldne Mænd.

Min Virksomhed i Vejlbj faldt i Provisorietiden, da den politiske Strids Bølger gik saa højt som ingensinde over Landet. Som Præst i en gennemagiteret Bjørnbaksk Egn var det mig klart, at min Gerning maatte øves fuldkommen neutralt, hvorfor jeg afholdt mig fra al Delta-gelse i Politik (ogsaa ved Valgene). Jeg tror afgjort, at det var rigtigt. Da mine Prædikener ikke derfor blev virkelighedsfjerne, men stærkt understregede Samvittighedsens Krav til begge Sider, blev jeg naturligvis tit af Venstrefolk anset for Højremand, men ogsaa af Højrefolk beskyldt for at være Venstremand. Men jeg kunde takke Gud for, at Ordet blev hørt og bar Frugt til begge Sider. I vor Tid er det ikke let at forstaa, hvor spændt Stillingen var, og hvor mærkelige Udslag det kunde faa. Jeg husker engang, formodentlig i Nærheden af et Valg, at jeg mødte Dr. Pingel, dengang Folketingsmand for Aarhus, paa Gaden. Ganske umiddelbart trykkede jeg min gamle Lærers Haand, men dette viste sig at være ganske utilladeligt i Højrepartiets Øjne. Rygtet fik travlt, og jeg mærkede ofte en uhyggelig Afstandtagen.

Et mærkeligt Indtryk af, hvorledes en forudfattet politisk Mistanke kunde puste en lille Sag op og forplumre Menneskers Dømmekraft, fik jeg i en »Latinskole-Affære«, hvori jeg var Hovedpersonen. Jeg havde i et Par Aar undervist i Religion i Aarhus Latinskoles øverste Klasser og følte mig tryk og glad sammen med Eleverne. Men i en Time brugte jeg (under Belysning af Tidens Stemninger) en ironisk Vending, i hvilken jeg i ungdomsmelig Uforsigtighed indflettede Christian IXs og Estrups Navne. Det var mig saa fjernt som noget dermed at udtale nogen Dom over disse; jeg sigtede kun til, hvad andre kunde finde paa at sige. Naturligvis har jeg udtrykt mig uheldigt, men overrasket blev jeg unægtelig ved af Rektor at erfare, at mange var oprørt over mine Udtalelser. Den næste Dag aabnede »Jyllandsposten« et Angreb paa mig, som forplantede sig til Hovedstadens

konservative Blade og blev sekunderet af de andre Partiers Blade, som var ganske desorienterede i Situationen. Rektor indberettede Sagen til Ministeriet. Jeg maatte rejse til København og tale med Estrup, hvor Enden blev, at Ministeriet ikke fandt Grund til at foretage videre i Sagen. Men jeg bad mig fritaget for at fortsætte Undervisningen. Unægtelig betød det en Nedgang i mine ret smaa Indtægter; men ikke længe efter fik jeg fra Dansk Missionsselskab en Opfordring til at lede et Kursus for vordende Missionærer i mit eget Hjem (hvorum nærmere i næste Afsnit).

Omkring samme Tid rejste der sig en langt alvorligere Sag, som vakte Uro rundt omkring i den danske Kirke. Den daværende Kultusminister, Jacob Scavenius, var en betydelig og begavet Politiker, men manglede flere personlige Betingelser for at være den danske Kirkes øverste Styrer. Og da han i den Tids hidsige Valgkampagne havde udtalt sig stærkt imod andre Partier som nedbrydende Respekten for Religion og Ægteskab, udsendte en ellers ubekendt Lægmand (Ingemann-Petersen), som personlig havde Kendskab til et pinligt Forhold i Ministerens Privatliv, en forarget Forespørgsel til ham om, hvorledes *han* kunde optræde som Moralens Vogter. Partiblade stemplede det naturligvis som infam politisk Forfølgelse, men for mange alvorlige Mennesker laa Spørgsmaalet her meget dybere. Det var Kirkens Ære, det gjaldt, og det i en Tid, da Kristendom og Kirke stadig blev offentlig smædet som Hykleri. Den bekendte Præst, Thomas Rørdam, gjorde sig til Talsmand for den om sig gribende Forargelse ved at udsende en Pjece om folkekirkelige Forhold. Og da der fra anden Side kun svarede med Tavshed, medens mangfoldige, som delte Forargelsen, holdt sig tilbage, følte jeg mig alvorlig drevet til at stille mig ved Th. Rørdams Side. I en lille Pjece: »Kirkens Krav i Storehedinge-Sagen« søgte jeg at vise, hvorum det drejede sig for vor Kirke, og

sluttede med at hævde, at Kirken hverken begærede Afskedigelse eller Sagsanlæg, men maatte have Lov at kræve et Ord fra Ministeren selv, som kunde fjerne Forargelsen. Sagens Udvikling vedkommer ikke Sammenhængen her; der blev anlagt Sag, og den trak længe ud, men først efter Ministerens Afgang i 1891 blev der virkelig Ro. Naturligvis fik jeg paa mange Maader at føle, at der var meget delte Meninger om, hvad jeg havde gjort. Jeg fik derved en første Erfaring (som senere blev stadfæstet ved mange) af, hvor sørgelig let Synet for moralske og kristelige Idealer bliver formørket ved at blandes ind i Dagens politiske Partistrid, saa man fra Venners Side ikke tør slutte op af Frygt for at skade sit Parti, og paa den anden Side Modstanderne slipper let fra Angrebets egentlige Brod ved at behandle det som fordækt Politik.

2. *Andet kirkeligt Arbejde.*

Om min øvrige Deltagelse i fælles dansk Kirkeliv skal jeg her nævne enkelte Forhold. Ogsaa som Præst i Vejleby arbejdede jeg med for Søndagsskolens videre Fremvækst i Danmark. I fem Aar (1883—88) redigerede jeg en lille »Søndagsskoletidende« som Tillæg til Vahls »Alm. Kirketidende«. Jeg deltog ogsaa aktivt i »Indre Missions« første større Drøftelse af Spørgsmaalet i Odense 1885 og repræsenterede den danske Søndagsskole ved det første nordiske Fællesmøde i Kristiania 1885 og ved Søndagsskolernes første store »Verdensmøde« i London 1889. I 1888 udgav jeg en Fremstilling af *Søndagsskolens Historie* (i Rækken af Fr. Niensens kirkelige Smaaskrifter) og redigerede sammen med E. With »Raadgiveren for Arbejdere i Søndagsskolen og Børnegudstjenesten« i en Række Aar (fra 1890). For det andet nordiske S. S. Møde i København 1890 var jeg Formand. Men efter den Tid blev det trods min gamle Kærlighed til Sagen kun nu og da, at jeg kunde tage

en Haand med i den københavnske Søndags Skoles Gerning.

Af fælleskirkelig Betydning i den danske Kirke maa i denne Tid særlig nævnes »Bethesdamøderne«. Det var en Begivenhed, der mærkedes ud over Landet, da en Kreds af Kirkens bedste Mænd (Skat Rørdam, V. Beck, P. Madsen o. fl.) af alle Retninger udsendte deres Opraab til et fælles tre Dages kirkeligt Forhandlingsmøde af Lægfolk og Præster i det endnu nye Missionshus Bethesda i København. Det fik en mægtig Tilslutning, og »Bethesdamøderne« fortsattes under levende Deltagelse et godt Stykke ind i det tyvende Aarhundrede (i forskellige af de større danske Byer). Jeg sad ikke i Bestyrelsen, men deltog ret aktivt i de fleste af dem. Midt i Firsernes mørke Tid var de et Livstegn af Betydning, og de virkede utvivlsomt meget til Udvikling af kirkelig Sans i videre Kredse. Bedre indbyrdes Forstaaelse mellem de kirkelige Retninger var et Hovedmaal, og en Del naaedes sikkert ogsaa, om de end gav Anledning til skarpe Sammenstød. Det var ved et af Bethesdamøderne, at Provst Vahl foreslog Oprettelsen af et staaende »Menighedskonvent«, der — med ligelig Repræsentation for (30 for hver af) de tre Retninger, skulde prøve at blive et Slags »Mund og Mæle« for den danske Menighed. Dette Menighedskonvent var jeg aktivt Medlem af i de første Aar. Det bestaar endnu, men fik ikke den Betydning, man dengang tænkte sig, fordi den kirkelige Udvikling ved Menighedsraad og det første kirkelige Udvalg førte i en anden Retning.

Bethesdamødet i 1886 fik sin særlige Betydning ved, at der her blev givet det første Stød til den københavnske Kirkesag. Det var i Forhandlingen angaaende Provst G. Schepelerns Foredrag om »Arbejdet for de vantro Møsser i København«, at Pastor Johannes Møller fra Odense udkastede de Tanker, som fremkaldte »de unge Pigers Forening til Opførelse af smaa Kirker i København«.

Saa vidt jeg husker, blev dette Bethesdamøde ogsaa Anledningen til, at den lille Vennekreds først mødtes, som snart skulde rejse Kirkesagens Problem i videre Omfang. Det var i 1885, at den unge ansete Videnskabsmand *Harald Westergaard* havde udsendt sin lille Pjece: »Fra Forargelse til Tro«, hvori han — til almindelig Forbavselse for Datidens gudløse Intelligens — frejdig bekendte, at han var blevet en troende Kristen. Og i sin levende Trang til at kæmpe for Guds Rige mødtes han nu med den lille Vennekreds, i hvilken vi efter lejlighedsvisse fortrolige Samtaler om, hvad der laa os alle saa dybt paa Sinde, enedes om at fortsætte vore Drøftelser i et Korrespondancehæfte, der skulde cirkulere imellem os.

Saaledes begyndte den mærkelige Tankeudveksling imellem H. Westergaard, Biblioteksassistent H. O. Lange, Dr. med. P. D. Koch og to Landsbypræster, Julius Friis-Hansen, dengang Kapellan i Lyngby, og mig. Den udsprang af en dyb Trang hos os alle til at vinde Klarhed over Aarsagerne til Kirkens Nød. Vi følte paa mange Maader Kirkens Brist, men ingen af os vidste endnu Vej eller Sti. Det er ejendommeligt at se i »*Ringens Korrespondance*«, som den senere blev kaldt, hvorledes Problemer dukker op fra forskellige Udgangspunkter, saa det koster Arbejde og Bøn at finde hinanden. Men paa ejendommelig Maade samlede Drøftelserne sig efterhaanden om Hovedstadens kirkelige Nød. De frikirkelige Tilbøjeligheder, som var stærkt fremme hos et Par af os, mødtes med Kærligheden til vor gamle Kirke i Forstaaelsen af, at det var Guds Villie, at Arbejdet for, hvad der manglede, toges op der, hvor Han havde sat os. Derfor maatte vi vedgaa Arv og Gæld i Fædrenes Kirke i Tro paa, at der maatte være Vej frem til Afhjælpning af Kirkens Nød. Midt i Korrespondancen indlagde Friis-Hansen en Artikel, han havde skrevet i »Dagens Nyheder« 1888 om, at København trængte til 40 nye Kirker. Saa højtflyvende Tanker gik sikkert 80

ernes Avis-Publikum fuldstændig over Hovedet, men os gjorde de stille og gav et kraftigt Stød til videre Klaring.

I Maj 1889 holdtes det tredie »Bethesdamøde« i Aarhus (i den folkelige Forsamlingsbygning!). Det blev en særlig Fest for Vejlbys Præstebolig, idet hele »Ringens« sammen med Gabriel Koch og et Par andre Venner var vore Gæster. Vi kørte i Charabanc ind til og fra Aarhus, fuldt optagne baade paa Vognen og i Hjemmet af de Forhandlinger, som optog os saa meget. Vi følte, at her var en Lejlighed, hvor noget af de nye Tankers Indhold maatte faa Udtryk. Og Herren lagde det saaledes tilrette, at Westergaard fik Lov at sige de Ord, som blev Mødets egentlige Begivenhed. Det var under Forhandling om »kirkelig Fattigpleje«, indledet af Friis-Hansen, at Westergaard i en Sidebemærkning udrød: »Kirkenøden i København antager stedse mere truende Former, saa at de faa Kirker, vi med saa stor Møje opfører, kun er en ussel Afbetaling paa en stor og voksende Gæld; og de svimlende Spir, vi sætter paa Kirkerne i Stedet for at anvende Pengene til nye Kirker, raaber til Himlen om den aandelige Nød, der hersker i Byen og kræver os til Ansvar.« En stærk Bevægelse gik igennem Salen, og det blev foreslaaet straks at foretage en Indsamling; men det tillod Mødets Regler ikke. Men Stødet var givet, og Bevægelsen lod sig ikke standse.

Straks efter Mødet var der en Kvinde, som trykkede Westergaard en Krone i Haanden, hvor den »brændte ham«. Allerede i Juni skrev Westergaard sin første Bladartikel: »Kirkenøden i København«, hvori han bad om Penge til Formaalet. Og i Oktober samme Aar holdt jeg i Bethesdas lille Sal i København fire Foredrag: »Tanker til Overvejelse om Menighedsliv og Kirkeliv.« De gik ud paa, at Menigheden maa blive sig anderledes bevidst som den levende Sjæl i Kirkelegemet. Menigheden har Ansvaret for Kirkens Liv og Gerning. Smaa Konventioner er ikke nok; de frie Samfundskredse bliver først til

Menigheder, naar de lever i og for Kirken. Disse Foredrag gav Stødet til, at det Kirke-Ideal, som var begyndt at lyse for den snævre Vennekreds, blev aandeligt Eje for en videre Kreds. Som det let vil forstaas, blev ethvert Københavns-Besøg udnyttet til indgaaende Raadslagninger til videre Klaring af vore Problemer; men Sagens Overgang til aktive Skridt henhører under et senere Afsnit (III).

3. De sidste Aar i Vejlbj.

I Vejlbj Sogn var der imidlertid sket en betydelig Forandring. Den hidtilværende Førstelærer havde giftet sig en Gaard til og trak sig snart efter tilbage fra Lærergerningen. Til Førstelærer-Embedet var der mange Ansøgere, og selvfølgelig blev der stort Røre i den Anledning. Som Formand i Skolekommissionen talte jeg da ogsaa med Sogneraadet, som den Gang havde hele Indstillingsretten. Jeg lagde dem paa Sinde, hvor vigtigt dette Valg var for Byens Fremtid, og bad dem sætte Skolens Tarv over Politiken. Hertil svarede de, at de skulde nok tænke paa Skolens Behov, »men Præsten kunde da ikke fortænke dem i, at de helst vilde have en Venstremand«. Den nye Førstelærer, som vi fik efter deres Indstilling, Jens Kristian Nielsen, viste sig at være en overordentlig dygtig Skolemand og dertil en troende Kristen. Senere fik vi at vide, at han var Højremand; og til Sogneraadets Ære skal det siges, at de havde spurgt ham (ligesom de andre Ansøgere) om hans politiske Standpunkt, men han havde svaret: »Det skylder jeg ikke jer Regnskab for.« Alligevel havde de faaet det Indtryk af hans prægtige Ansigt og karakterfulde Færd, at han var en Mand, som man kunde stole paa, i Besiddelse netop af de Evner, som Skolen trængte saa meget til. Lærer Nielsen fik da ogsaa Skolen sat i en helt ny Gænge til Glæde baade for Forældrene og for Præsten, som i ham fik en Ven og en aandeligt forstaaende Medhjælper

baade i Kirke, Skole og i det fremvoksende Menighedsliv.

I dette kunde vi glæde os over, at der ret jævnlig kom nye med, og at Menighedsarbejdet skød nye Skud. Og saa i den ret store Kreds af Arbejdere, som boede i Vejlbj, lykkedes det os at komme i Berøring med ikke faa, idet vi oprettede en Spareforening, som ved Støtte fra andre Venner kunde yde en høj Rente for de Beløb, som de var i Stand til at sætte ind i Sommertiden. Og vi naaede da ogsaa at blive fælles med dem om adskilligt mere. Et andet Fremskridt var, at vi i Fortsættelsen af mine Møder for Konfirmander fik samlet en Kreds af unge Piger i en Forening, som vi gav Navnet »Det hvide Kors«. Det var jo ved den Tid, at de første Ynglinge- og Pigeforeninger begyndte at spire frem paa forskellige Steder, men Navnene K. F. U. M. og K. F. U. K. var endnu ikke kommet i Brug i Danmark. Betegnelsen »Det hvide Kors« var laant fra et Ungdomsarbejde i København, som Westergaard og H. O. Lange m. fl. havde optaget for at hejse Renhedens Fane i Ungdommen.

Hertil kom nu en videre Udvikling af det egentlige Menighedsliv. Vore Menighedsmøder kunde efterhaanden ikke rummes i Præsteboligen. Efter at vi da en Tid havde haft en ledig Lærerbolig til Leje, fik den aktive troende Kreds Mod til at arbejde for Opførelsen af et selvstændigt »Menighedshjem«. Men saa snart det spurgtes, at vi begyndte at samle ind dertil, fik de bjørnbakske Ledere travlt med Planer om at faa rejst et verdsligt Forsamlingshus. Det gik dog smaat med Pengene dertil; og saa kom Lederne til os og foreslog os at enes om et fælles »Forsamlingshus«. Ud fra vor hidtil fulgte Vej at undgaa at støde dem bort, erklærede vi os villige til Samarbejde paa Betingelse af, at der sikredes Menighedskredsen den fornødne Benyttelsesret af Lokalerne, og at Huset ikke skulde bruges til Drik og Dans. Men saa tabte den anden Kreds Interessen og afviste

Samarbejdet (hvorefter Tankerne om et verdsligt Forsamlingshus først blev taget op igen flere Aar senere). Men det skete virkede som et Brud videre ud i Sognet, saaledes at de fleste af dem, der uden at være naaet til kristelig Afgjorthed hidtil havde deltaget i vore »Menigheds møder«, trak sig tilbage fra os. »Skellet« var dermed faktisk trukket stærkere op, og vi var, for at have vort Hus' Ejendomsforhold m. m. i Orden, nødt til at give den Kreds, der sluttede op om det nye Menighedshjem, en fastere Form som et Menighedssamfund, ikke ud fra dogmatiske Teorier eller som Efterligning af andres Forsøg, men fordi Livets Udvikling krævede det. Det blev derfor ordnet saaledes, at Menighedshjemmet, som fik Navnet *Emmaus*, skulde ejes af Vejlbys Menighedssamfund. Vistnok udtalte Vilh. Beck i en Artikel (i »Annekset«) med Overskrift »Luftballoner« sin Tvivl, om en saadan lille Kreds i Længden kunde bære Husets Ledelse; men vi fastholdt det i frimodig Tro, og Vennerne i Vejlbys vaagede trofast over Hjemmet.*)

Menighedshjemmet »Emmaus« blev indviet i 1889 under stor Tilstrømning. Pastor A. Busch prædikede om Formiddagen i en stopfyldt Kirke, og om Eftermiddagen talte jeg ved Husets Indvielse over Matth. 16, 13—18. Da vi samledes i Præsteboligen efter Indvielsen, udbrød Busch: »Men hvorfra i al Verden har De faaet de Samfundstanker?« Og jeg svarede til hans Forundring: »Dem har jeg fra vort Samliv i Søndagsskolen i København.« Vejlbys store Søndagsskole og de andre Arbejdsgrene flyttede med Glæde ind i vort nye Hjem, og vi fik endnu i to Aar mange velsignede Timer sammen der.

Ja, det var en lykkelig Tid, mine ni Aar i Vejlbys, men Afslutningen nærmede sig. Hvad jeg ovenfor har fortalt om Forhistorien til den københavnske Kirkesag, har

---

*) Først under en af mine senere Efterfølgere i Vejlbys, som ikke deltog i Kredens Liv, foretrak Vennerne at tilskøde »Indre Mission« Huset.

allerede vist, at nye Opgaver begyndte at kalde. Ikke, som om disse Tanker skilte mig fra min Gerning i Vejlbj; jeg delte, hvad jeg oplevede, med Vennerne derovre, og de levede med os ogsaa i den Sag. Heller ikke, som om den gamle Københavner længtes tilbage til Hovedstaden. Jeg var bleven saaledes hjemme blandt Jyderne, at jeg i mange Aar efter følte det som at komme hjem, naar jeg gik i Land i Aarhus. Naar jeg alligevel droges mod København, var det saa afgjort under en Følelse af, at Herren vilde det. Tilsidst saa stærkt, at det blev mig som en Ordre: du skal søge hvert Kald, som bliver ledigt derovre. Det var nu ikke mange dengang, og det ene af dem (Kapellaniet ved Matthæus Kirken) søgte jeg ligefrem med Gru, thi at blive Andenpræst i et Kæmpesogn paa over 50,000 syntes mig forfærdeligt — men jeg adlød Ordren. Selvfølgelig blev jeg glad, da man fandt en anden til at overtage det. Ved samme Tid blev der i den københavnske Indre Missions Bestyrelse Tale om at ansætte en Sekretær, hvad de ikke før havde haft; og nogle af mine Venner i Bestyrelsen var ivrige for, at jeg skulde kaldes. Jeg talte derfor om det med enkelte af Bestyrelsen, blandt andre med Professor P. Madsen, som motiverede, at han ikke kunde stemme for mig med de Ord: »Det vilde dog være urimeligt at sætte den mest selvstændige blandt de unge Præster i den mest uselvstændige Stilling.« Jeg tillod mig at mene, at Professoren havde Uret i begge Henseender, men det forstyrrede ikke mit personlige Forhold til ham.

Snart efter forlød det, at højere Vedkommende havde forsikret, at jeg ikke skulde faa noget Embede i København. Men just da aabnede der sig en Mulighed ad anden Vej. Det var den nye Kirke, der var under Opførelse i Valby. Brygger Carl Jacobsen har senere fortalt mig, at han allerede som Dreng havde læst en Artikel om Ravennas Kirker, som min Fader efter en Rejse havde skrevet i Steenstrups Maanedsskrift. Han var da

blevet saa begejstret, at han havde sagt: »Hvis jeg nogensinde kommer ud at rejse, vil jeg til Ravenna.« Da han saa var blevet Student, tog hans Fader, den gamle Brygger I. C. Jacobsen, ham med paa en Italiens Rejse. Og da han kom til Ravenna og saa de herlige gamle Kirker der, sagde han til sig selv: »Hvis jeg nogensinde bygger en Kirke, skal den opføres efter Ravennas Kirker.« I det første store Legat, som han stiftede (1883), var der bestemt $\frac{1}{4}$ Mill. til Opførelse af en Kirke i Valby; og, fortsatte Carl Jacobsen: »Saa købte jeg alle de Fotografier, jeg kunde faa af Ravennas Kirker og lagde dem paa Bordet for min Arkitekt, Professor V. Dahlerup, og bad ham tegne en Kirke efter disse.« Om dette nu har haft noget som helst at gøre med Valget af mig som Præst, ved jeg ikke. Personlig kendte jeg slet ikke Carl Jacobsen. Men en enkelt Berøring fik jeg med ham, før jeg havde nogen Tanke i den Retning.

Det var ved den nordiske Industri-Udstilling i København 1888, at min Hustru og jeg kom ind i Ny Carlsbergs særlige Udstillingsbygning, opført nærmest i Kirkestil, og blev meget overrasket ved at finde alle Væggene behængt med Dahlerups Tegninger til en ny Kirke. Vi anede intet om, at den var bestemt til Valby, men vi blev betaget af dens Skønhed. Da vi saa i den følgende Vinter syslede med Tanken om at faa et selvstændigt Menighedshus i Vejlbj, fik min Hustru den Idé, at jeg skulde skrive til Bryggeren, om der ikke var en Mulighed for, at Ny Carlsbergs Træbygning paa Udstillingen, som nu skulde tages ned, kunde overlades til Vejlbj Menighed. Jeg fik et meget venligt Svar: At han godt kunde have tænkt sig det, men der var truffet anden Bestemmelse. Og nu i Vinteren 1890—91 blev der alvorlig Tale om, at jeg skulde være Præst ved den ny Valby Kirke, som ventedes indviet i 1891. Vel trak dette ud til Efteraaret; men da Kongen havde skænket Brygger Jacobsen Indstillingsret til Embedet, var Sagen afgjort

ved hans Valg, og saaledes kaldtes jeg til Sognepræst i Hvidovre med Jesuskirken som Fialialkirke.

Afskeden fra Vejlby var svær nok, da saa mange Baand bandt os baade til Gerningen og til Sognefolk. Jeg glemmer ikke det Indtryk, det gjorde paa mig, naar gamle Jyder, som ellers ikke var tilbøjelige til at give deres Følelser stærke Udtryk, i ganske faa Ord lod en mærke, hvor meget vi havde haft sammen. Derfor takker jeg endnu den Dag i Dag Gud for, hvad jeg fik og lærte i mit første Præsteembede.

V.

MISSION

1. Dansk Missions Selskab m. m.

Før jeg skildrer min Gerning i Valby, indskyder jeg her et Afsnit om min Deltagelse i dansk Missionsarbejde, som begyndte allerede i Vejlbj og fortsattes i Valby, men som det vil være lettere at faa Overblik over gennem en samlet Fremstilling.

Min første Berøring med Missionen var, at jeg i mine Kandidataar læste Kalckars Missionshistorie *) Den gjorde et stærkt Indtryk paa mig; den aabnede mine Øjne paa en helt ny Maade for Guds store Frelsestanker gennem Historiens Gang og ud over den hele Jord og vakte i mig en Trang, som jeg senere fik Lov til at følge til dybere at forstaa Guds Riges Udbredelse ud over Jorden i dens Sammenhæng med Verdens og Kirkens Historie. Paa min Studierejse i England modtog jeg dernæst ret stærke Indtryk af den evangeliske Verdensmission i dens Fremvækst. I mine første Præsteaar fik jeg gennem min Halvfætter, Theodor Løgstrup, den Gang Præst i Helligsø, nærmere Kendskab til Dansk Missionsselskabs Arbejde. Og da jeg havde faaet nogen Tid tilovers ved at opgive Undervisningen i Aarhus Kathedralskole, fik jeg uventet gennem Vilh. Beck en Opfordring fra D. M. S. om at modtage to unge mandlige Missionselever i mit Hjem og *uddanne dem til Missionstjenesten*. Jeg overtog Hvervet med Glæde, og vi havde det godt sammen i to à tre Aar. Efter et Aars

---

*) Udgivet i to Bind 1879.

Forløb kom endnu en Missionselev til. Jeg haaber, at de unge havde virkelig Udbytte af Skolen; vi arbejdede flittigt baade med græsk og Dogmatik, Kirke- og Missionshistorie m. m., alt meddelt paa Ordets og Troens faste Grund. Jeg haaber ogsaa, at de fik praktisk Udbytte af at deltage i Menighedsarbejdet i Sognet, hvor de blev afholdt af mange. Den ene af dem forlod Skolen før Afslutningen, fordi han næppe egnede sig til Missionær; han blev senere Præst for Danske i Amerika. De to andre bestod med Ære den forordnede Missionseksamen, som afholdtes i København under Ledelse af Stiftsprovst Paulli. Min første Elev, Johannes Nyholm (Søn af Sognepræst N. i Frørup, Broder til den senere Professor H. V. N., der i en Aarrække stod som Formand for Østerlandsmissionen) blev i 1892 udsendt som D. M. S.s første Missionær til Kina. Desværre blev han paa Grund af sin udmærkede Hustru, Ellen f. Bartsch's alvorlige Sygdom nødt til at rejse hjem et Aar efter, men fik en god og velsignet Livsgerning i Danmark, dels under Indre Mission, dels i D. M. S.s Hjemmearbejde. Min anden Missionselev, Anders Larsen, blev udsendt til vor indiske Missionsmark og arbejdede trofast der i en lang Aarrække. For mit eget Vedkommende fik jeg stort Udbytte af at komme dybere ind i Missionens Historie og droges ganske naturligt til at følge nærmere med i Dansk Missionselskabs Udvikling i de Aar — hvorhos Vejlbymenighed fik anderledes Syn for Missionens Betydning baade gennem mine Prædikener og vort øvrige Samliv.

I de Aar mærkedes der en stigende *Uro i og om Dansk Missionsselskab*. Indre Missions Ledere begyndte at forstaa, at Indre Mission ikke kunde forsvare vedblivende at staa paa Afstand fra Hedningemissionen. V. Beck optoges i D. M. S.s Bestyrelse, og forskellige Tanker fremkom om en Omdannelse af D. M. S.s Kredsordning. Resultatet deraf var Sammenkaldelsen af *Fredericia-Mødet* i Oktober 1889, til hvilket man var enedes om

foruden Kredsrepræsentanter at indbyde en større Kreds af den levende Menigheds ledende Præster og Lægfolk. Det var Sognepræst V. Gøtzsche i Fredericia (senere Biskop i Ribe), der var Mødets Leder og der aabenbarede sine store Evner til at staa fast i Ordstridens Storm og føre Sagen igennem trods store Modsætninger. Skat Rørdam, V. Beck, D. M. S.s Formand V. Holm og adskillige flere var i Ilden fra modsatte Sider, og til Tider saa det farligt ud. Om min Deltagelse i Forhandlingen brugte Matthias Fenger (den senere Holmens Provst) bagefter den drastiske Vending: »Ja, det knagede svært i Hjulene; men du var Smørelsen i det.« Vi, som bad, forstod, at det var Herren selv, der bøjede Hjerterne sammen til at fortsætte Samarbejdet under ændrede Forhold. Der opfordredes til at oprette Kredse af mindre, troende Samfund ud over Landet og tilsagdes Kredsenes Indflydelse paa Bestyrelsesvalget. Efter en Overgangstid samledes man atter i Aarhus i Juni 1890; Kredsenes Antal var inden dette steget med 471. Her udformedes de nye Love. Provst *J. Vahl* blev valgt til Formand, og der begyndte et nyt Afsnit af D. M. S.s Liv. Løgstrup blev Selskabets Sekretær og gennemarbejdede snart, støttet af andre kendte Præster, hele den danske Kirke med en levende Missionsforkyndelse.

Ved samme Tid fremkom stærke Ønsker om at op- tage *en ny Mission i Kina*, særlig fra Indre Missions Side. Ønsket herom opfattedes vistnok af mange som Udslag af Mistillid til Dansk Missionsselskabs indiske Missionsarbejde, men hang i Virkeligheden sammen med langt større Strømninger i Verdensmissionen. Grundlæggeren af Kina Indlandsmission, den store Bønnens Kæmpe *Hudson Taylor*, havde følt sig drevet til at bede Herren om 1000 nye Arbejdere til Missionen i Kina og var rejst ud over Jorden for at fortælle hele den evangeliske Kristenhed om Kinas Nød. Ogsaa Danmark fik hans Besøg. Det var ganske vist kun en Dag, at han paa Vejen

til Sverige kunde standse i København. Missionsvenner i København med Grev Adam Moltke og Hustru i Spidsen fik dog i største Hast ordnet et Møde i Bethedas store Sal en Eftermiddag Kl. 2; og forunderligt nok var Salen stuvende fuld, uagtet der overhovedet næppe var averteret. Jeg fik den Lykke at være hans Tolk, og jeg glemmer aldrig den Stund, da jeg stod ved Siden af den Tids største Missionær paa Bethedas høje Talerstol, omringet af en mægtig Forsamling, der i stille Betagethed lyttede til hans rolige, saglige og dog af en indre Varme og sejrstærk Tro baarne Budskab *). Inden vi vidste deraf, var Hudson Taylor rejst igen. Men baade hans Ord i København og Efterretninger fra andre evangeliske Lande var stærkt medvirkende til, at Tankerne om en dansk Kinamission arbejdede sig frem. Resultatet blev da ogsaa, at man i Odense ved D. M. S.s Aarsmøde i Juni 1891 med stor Tilslutning vedtog at optage et Arbejde i Kina, idet man dog samtidig understregede sin alvorlige Villie til at støtte og fremhjælpe Tamulmissionen paa D. M. S.s første og hidtil eneste Missionsmark i Indien. Det var da ogsaa under overvældende Tilstrømning, at de første Kinamissionærer udsendtes fra Jesuskirken i Valby i Efteraaret 1892.

Efter min Flytning til Valby kom jeg naturligvis i nærmere Berøring med *den kristelige Studenterbevægelse*. Det var — saa vidt jeg ved — Moodys første Evangelistrejse i Storbritannien 1875, som bragte Fart i denne Bevægelse i England og Skotland. Den unge Professor *Henry Drummond* (i Glasgow) var hans stadige Medarbejder paa denne Rejse, og i den efterfølgende Tid blev han Bevægelsens fejrede Fører. Forskellige Impulser forplantede sig derfra til de nordiske Lande, og i 1889 holdtes det første fælles nordiske, kristelige Studentermøde i *Hillerød*, hvor Westergaard var en af Lærerne, og jeg kom med som Gæst. Tre Aar efter hold-

*) H. Taylors Tale foreligger trykt i »Indre Missions Almanak 1890«.

tes det næste nordiske Møde i *Horten*, hvor jeg holdt det første Foredrag: »Hvad er Kristendom?« Jeg mindes fra det Møde særlig den norske teologiske Professor Fredrik Petersen og den unge svenske Studentersanger Nathan Söderblom. Ogsaa ved det tredie nordiske Møde i *Vadstena 1895* holdt jeg Foredrag (om Rationalisme). De følgende nordiske Studentermøder magtede jeg dog ikke at deltage i, undtagen Mødet i Sorø, hvor jeg havde den Glæde at møde den norske Studentefører Johannes Johnson. I København deltog jeg ogsaa jævnlige i de store Lørdagsdiskussioner i Studenteforeningen — af og til ogsaa i Studentersamfundet —, hvor en lille Kreds af troende Studenter frejdigt optog Kampen mod den frie Tankes Folk, som paa den Tid førte det store Ord. Naturligvis var de unge for en stor Del mest optagne af selve Ordstridens Sport, men jeg husker dog, at det ofte lykkedes os ved et uventet »Sporskifte« at ramme Samvittighederne. Nu og da var jeg ogsaa paa kristelig Studenterudflugt til Lunds Universitet, hvor jeg bl. a. var Gæst hos den gamle kristne Fører, Professor Ribbing. Direkte Missionsforedrag holdt jeg i de Aar to Gange paa Universitetet paa Opfordring af det teologiske Fakultet og adskillige Gange i akademisk Missionsforening (stiftet 1882 ved Friis-Hansen), hvis Formand jeg var sidst i 90'erne.

Stærkere blev den kristelige Studenterbevægelse i København ved gentagne Besøg (i Halvfemserne og senere) af de to berømte Førelere, Amerikanerne *Robert Wilder* og *John Mott*. Begge var de i al deres indre Forskellighed udrustet med store Gaver og fik Lov til at udnytte dem et langt Liv igennem til stor Velsignelse i den kristne Ungdomsbevægelse og den evangeliske Mission ud over Jorden. Robert Wilder blev som bekendt med sin Søster Grace Redskab til den Vækkelse ved Moody's kristelige Studentermøde i Northfield 1886, som gav Stødet til den mægtige Frivillige Bevægelse for Hedninge-

missionen. Og i Løbet af en kort Aarrække kaldtes ved den Tusinder af Studenter til at stille sig til Raadighed for Missionsgerningen. John Mott foretog for den kristne Ungdomsbevægelse sin første Rejse til det fjerne Østen, efter hvilken han skrev sin første kendte Bog: »Strategic Points in the World's conquest«, der med sit storslaaede Udsyn gav et mægtigt Stød til Ungdomsbevægelsens Fremrykning paa Missionsmarkerne. Ved samme Rejse fødtes ogsaa hos ham Idéen til Verdens kristelige Studenterforbund, som blev stiftet under det nordiske Studentermøde i Vadstena 1895 ved en stilfærdig Sammenkomst mellem Mott og hans Medarbejder Wishard (som Repræsentant for »Østen«), den engelske Sekretær Ruth Williamson, Tyskeren J. Siemsen samt de nordiske Ledere Karl Fries, K. Mart. Eckhoff og H. Westergaard.

Baade for Wilder og Mott var jeg jævnlig Tolk, bl. a. ved et Besøg af Mott 1905 med stærk Tilstømning af Studenter to Gange daglig en Uge igennem. Senere var det ogsaa Mott, der i nært Samarbejde med Grev Joachim Moltke fik L.Y.M. (»laymens missionary movement«) sat i Gang i København (1912).

I Halvfemserne udviklede der sig igen en stærk *Spænding indenfor D. M. S.* Dels ude fra den indiske Missionsmark, hvor den unge L. P. Larsen, udsendt 1889, som den første danske Teolog, der blev ordineret direkte til Missionsmarken, rejste Tvivl om den hidtilværende Pariamissions aandelige Berettigelse. Dels herhjemme, hvor man ogsaa mærkede en ny Tids Missions-Realisme overfor den ældre Tids Romantik, og hvor der samtidig blev nyt Røre om Bestyrelsens Sammensætning. D. M. S.s Aarsmøde i Aalborg 1898 er sørgelig bekendt ved den bitre indbyrdes Strid, som truede med at sprænge Fællesskabet. At der ikke gik mere i Stykker, skyldtes, menneskelig talt, Viggo Gøtzsches overlegne Ledelse, som opnaaede ved Fællesbønnens

Magt at faa de stærke Bølger til at lægge sig. Da Vanskelighederne ikke kunde udredes endelig med det samme, holdtes et nyt Fællesmøde i Odense et halvt Aars Tid efter, som bragte Ro tilveje med delvis Fornyelse af Bestyrelsen; men vi mærkede Dønningerne længe efter.

Kort efter Odense Mødet traadte *L. P. Larsen* ud af det danske Missionsselskabs Tjeneste. I den Uro, som opstod derved, var det min Hustru, som først udtalte den Tanke, at der snarest maatte samles en Kreds, som kunde sikre hans fortsatte Virksomhed i Indien. Ud derfra dannedes hurtigt »Udvalget for *L. P. Larsens* Missionsarbejde« væsentlig ved Tilslutning af ældre og yngre Akademikere, med Professor *P. Madsen* som Formand. Der tegnedes let de fornødne Midler, og der blev truffet Aftale med den internationale *K. F. U. M. Mission* saaledes, at *Larsen* ansattes som dens Sekretær i Madras med Løn fra Danmark.

Fra den følgende Tid skal jeg kun nævne enkelte Punkter. En naturlig Følge af, at Missionskærligheden fik bedre Plads i de levende Kredse rundt omkring i Landet, var det, at den ogsaa begyndte at gøre sig gældende i *de vakte Ungdomskredse*. Det var da en stor Sag at faa de unge Hjerter til at banke for, og det var jo fra deres Lejr, at man maatte haabe paa Tilgang til Missionsarbejdet derude. Derfor enedes man om at lade Missionens Sag blive Hovedindholdet af det store Landsmøde for kristelig Ungdom i 1903. Mødet holdtes i Fredericia, og det blev under Guds Aands Velsignelse et Møde, som endnu lever i manges Erindring. Festlig var det for Busch og mig at staa overfor 4 à 5000 unge, der var samlede under aaben Himmel for at høre om Guds Riges største Gerning. Betagende var det at mærke den Genklang, som Ordet og Kaldet til Daad mødtes med i hele den store Skare. Og at det var mere end en Mødestemning, har Følgerne godtgjort. Thi der blev Stødet

givet til at samle den vaagne Ungdom ud over vort Land om Missionens store Sag og den Gerning optaget, som under K. F. U. M. og K. F. U. K. Missionskomitéers Ledelse har udrettet saa meget paa D. M. S.s Missionsmarker.

2. *Min Missionshistorie.*

I mit Samarbejde med D. M. S. fik jeg da ogsaa den første Tilskyndelse til at skrive en *Missionshistorie*. Det var ved et af D. M. S.s store Møder i Horsens, at jeg en herlig Sommeraften i det Fri havde holdt Foredrag om den evangeliske Missions første Indgang i Japan. Ved Forhandlingsmødet den næste Dag bad en jævn jysk Bonde om Ordet. Hans Tale var ganske kort og uden kendelig Sammenhæng med Forhandlingsemnet. Han »vilde blot bede Pastor Ussing om, naar han skrev sin Missionshistorie, at huske at lade den udkomme i Hefter, for at Smaafolk kunde overkomme at faa den.« Jeg havde aldrig tænkt den Tanke før; men naar jeg nu ret ofte ved forskellige Møder ud over Landet fortalte noget fra Missionen, kom Tanken stadig igen. Derfor prøvede jeg at give en Udsigt over Missionens Historie i en Række Foredrag for Studenter i København. Og ud fra den Sans for Historie, som fra min Ungdom havde sat mine Tanker i Bevægelse, drog Opgaven mig mere og mere. I 1899 fik jeg Lejlighed til at gøre en Rejse til London med min Hustru, og da Opgaven paa den Tid havde taget fastere Form for mig, benyttede jeg en hel Del af Tiden til at stifte Bekendtskab med engelsk Mission. Stor Glæde havde jeg af at studere i »Church Missionary Society«'s udmærkede Bibliotek i Salisbury Square. Efter Hjemkomsten fra England tog jeg kraftigere fat paa Arbejdet og kunde i 1902 udsende »Evangeliets Sejrgang ud over Jorden, en historisk Oversigt over den evangeliske Missions Udvikling«.

Her skal ikke gøres nærmere Rede for Bogens Ind-

hold; kun maa jeg sige lidt til Forklaring af dens Plan og Sigte, som afveg ikke saa lidt fra, hvad der tidligere fandtes af Missionshistorier. Det var to Ting, der fra Begyndelsen af stod klart for mine Tanker. Først, at det gjaldt en *Guds Riges Historie*; derfor vilde jeg »ikke skjule over den største Virkelighed for at give Bogen Skin af større Objektivitet« (som jeg skrev det i Bogens Forord). Vel var det Tidens Tankegang, at al Tale om Gud og Guds Gerninger var subjektiv og derfor ikke hørte hjemme i »Historien«. Men er Gud den største Virkelighed, lider dog enhver Fremstilling af Menneskeslægten virkelige Udvikling af en alvorlig Brist, naar man ikke ser Guds Spor i den. Derfor vilde »Evangeliets Sejrsang« netop skildre Guds store Gerninger efter det Forbillede, som er givet os i Missionshistoriens første Kapitel: »Apostlenes Gerninger«. For det andet, at egentlig Historieskrivning ikke har nok i at samle Oplysninger, men maa sigte paa en Forstaaelse af Begivenhedernes Sammenhæng; og at derfor det, som Menigheden mest trængte til, var Hjælp til Forstaaelse af den indre Sammenhæng, d. v. s. hvad der med Troens Øje kan ses eller dog skimtes af Guds Styrelse i det samlede Missionsværk.*)

Naturligvis var jeg ikke dermed færdig med Arbejdet for Missionen; der mødte Krav nok til at give ud og tale Missionens Sag forskellige Steder. Dansk Missions-

---

*) Min Missionshistorie fik en stor Udbredelse ikke blot i Danmark og Norge, men ogsaa i Sverige og Finland (oversat paa begge disse Sprog). En forkortet Udgave udkom ogsaa paa Fransk (udgivet i Schweiz). Med en Del Tilføjelser udkom 2. Udgave i 1908; og da 3. Udgave tiltrængtes efter Verdenskrigen, fik jeg Lejlighed til helt at omarbejde og væsentlig udvide det sidste Afsnit, der nu maatte ses i et helt nyt Lys under Overskriften »Verdensgæringens Tid« (1924). For Fuldstændigheds Skyld nævner jeg to mindre Skrifter, som jeg udgav i 1920: »Missionen, vor Tids største Værk« og i 1921 ved Dansk Missionsselskabs 100 Aars Fest: »Det danske Missionsselskab gennem 100 Aar«.

selskab stod mig stadig nærmest, men jeg kunde ikke undgaa at komme i levende Berøring ogsaa med andre Grene af dansk Missionsliv, saaledes med Frk. Marie Holst ved hendes Besøg i Danmark 1902, da hun var ved at begynde sin Teltmission, med Ejnar Prip o. a. Ved den Tid udarbejdede jeg ogsaa en »lille Missionshistorie«, der udkom i flere Oplag og blev oversat paa Grønlandsk og senere (efter 3. Udgave) paa Svensk.

3. »Pananglican« og Edinburghmødet.

Her maa endnu nævnes to særlige Oplevelser, som blev af stor Værdi for min videre Indlevelse i Verdensmissionen. I engelske Tidsskrifter læste jeg om en stor Sammenkomst i London, kaldet »Pan Anglican Congress«. Jeg meldte mig og fik uden Vanskelighed Adgangskort. Og i Juni 1908 rejste min Hustru og jeg derover fulgt af min Søn Henry, som gerne vilde studere engelsk Sprog. Rejsen kunde foretages i min Sommerferie, og vi fik da med det samme et forfriskende Ophold paa 14 Dage i *Ilfracombe*. Byens Navn havde jeg aldrig hørt før; den har det efter Kong Alfred i det 9. Aarh. Den ligger i det nordlige Devonshire ved Klippe-kysten ud imod Bristol Kanalen. Omgivelsernes Skønhed, Havets Vælde, naar det slog højt op ad Klipperne, det mægtige Tidevand og den vidunderlig styrkende Atlanterhavsluft, alt forenede sig til at gøre Opholdet til en stor Vederkvælgelse.

Pan Anglican Congress var en mægtig Sammenkomst af Præster og Lægfolk fra hele den anglikanske Kirke, ikke blot fra Storbritannien og Englands vældige Besiddelser i andre Verdensdele, men ogsaa fra de store Hedingelande, alle Vegne hvor engelsk Mission har slaaet Rod. Mødet holdtes i Tilslutning til Lambeth Konferencen, ved hvilken engelske Biskopper plejer at samles fra hele Jorden til fælles Raadslagning hvert tiende Aar.

Henved 300 Biskopper var samlede her; vi saa dem for vore Øjne ved Kongressens store Fælleshøjtid i St. Pauls Cathedral, hvor Højtiden indledes med en imponerende Bispeprocession: Ærkebiskopper i deres Højtidskrud med Pager, som bar deres lange, røde Slæb, og Biskopper fra alle Verdensdele med Bispehuer og Stave, skridende op ad den vældige Kirkes brede Midtergang til Højaltret, hvor de lagde deres Stifters Ofre i store Poser med Guldpenge, i alt over 600.000 Pund Sterling, bestemt til Fremme af al anglikansk Mission udover Jorden.

Selve Mødet var besøgt af c. 8000 Deltagere, som gennem det meste af to Uger i forskellige Sektioner var optagne af indgaaende Drøftelser vedrørende en hel Række af de vigtigste Spørgsmaal i Church of Englands Liv. Missionen havde den første Plads; i den Sektion fulgte jeg stadig med og fik et rigt Udbytte ved at høre saa mange af den engelske Verdensmissions ypperste Ledere. Tydelig ser jeg for mine Øjne to sorte Biskopper fra Guineakystens Lande, begge begavede Mænd og meget forskellige, den ene af dem med et bredt jovialt Ansigt og en glødende Veltalenhed. Ejendommeligt var det at se dem sammen med den engelske Biskop, som aabenbart var deres overordnede, en lille energisk Mand, som trods femten Aars Ophold i det værste Tropeklimalyste af Kraft. Fast og dog mildt kunde han lede dem blot ved et Vink, og de skulde nok passe paa at holde den rette Linie i hans Nærværelse. Mødets Udbytte forøgedes ikke lidet for os ved, at vi havde faaet Bolig i en »Missionary Club«, hvor vi blandt et stort Tal af hjemmeværende Missionærer havde rig Lejlighed til Samtaler. Blandt Gæsterne var der kendte Missionærer fra Japan, Birma, Indien, Afrika (derfra bl. a. en Søn af Livingstone) o. a. St. En enkelt levende Erindring bevarer jeg om vort Besøg i »Agricultural Hall«, hvis mægtige Lokaler i det nordlige London var optaget af en

Missionsudstilling i Verdensformat, overordentlig lærerig ved det Indblik, man fik over den engelske Kirkes Mission i alle Verdensdele.

Omtrent ved samme Tid var Forarbejderne begyndt til et stort almenkirkeligt Fællesmøde for al evangelisk Verdensmission i *Edinburgh*. En international Komité var nedsat af ledende Mænd fra mange Lande og Kirkesamfund. Man fastlagde otte Hovedemner for Mødet og overdrog forskellige Udvalg af erfarne Missionærer i Forbindelse med hjemlige Missionsledere i Løbet af halvandet Aar at gennemarbejde Spørgsmaalene og fremlægge indgaaende Beretninger til Grundlag for Mødets Forhandlinger. Selve *Edinburgh*-Mødet blev afholdt i Juni 1910. De Delegeredes Tal var over 1200. Fra Danmark deltog af Missionærer J. Bittmann og Dr. Fox Maule og fra den danske Menighed: I. Bachevold, L. Bergmann, Th. Løgstrup, J. Moltke, Eilert Morthensen, Ferd. Munch, P. Oldenburg, Anton Pedersen, Johannes Rasmussen, I. H. Brønnum og jeg. Jeg var taknemlig for at være ledsaget af min Hustru, som fik rigt Udbytte ved at deltage i de daglige aabne Møder. Jeg var opfordret af Mødets Ledelse til at aflægge Beretning paa 20 Minutter angaaende Danmarks, Norges, Sveriges og Holands Mission (!)

John Mott var Mødets Leder, ikke blot paa Grund af hans fremragende Lederevner, men ogsaa fordi han ved sin hidtidige Virksomhed ud over Jorden paa ejendommelig Maade evnede at samle den Tids mægtige Missionsbevægelse i sin Personlighed. Det lykkedes ham fra Begyndelsen at give Mødet dets dybe aandelige Præg, saa at den halve Times Fællesbøn ved Middagstid hver Dag virkelig kom til at staa som Mødets Centrum. Det lykkedes ham ogsaa at holde sammen paa de store Modsætninger, som fandtes mellem de her samlede forskellige Kirkesamfund og Missionsselskaber. Jeg husker en Formiddag, da Spændingen var stærk, og et heftigt Tor-

denvejr brød løs, — de fanatiske skotske Calvinister mumlede om, at det var et Udtryk for Guds Mishag ved de yderlige Højkirkemænds Deltagelse.

Her er ikke Plads for nærmere Beretning. Jeg nævner kun enkelte Navne, som har præget sig dybt i Erindringen. Blandt Ungdommens Førere Rob. Wilder, Rob. Speer, Missionær i Afrika, og E. White, som talte betagende om den nylig rejste amerikanske Lægmandsbevægelse for Missionen, fra Tyskland den ansete Missionshistoriker Jul. Richter, blandt Amerikanerne den berømte Politiker W. J. Bryan med hans imponerende Veltalenhed og Biskop Brent, der senere blev den aandfyldte Fører i det økumeniske Kirkearbejde. Af Repræsentanter for de nye Kirker paa Missionsmarken var der dengang kun faa; Inderen Azariah, senere Biskop i Tamullandet, blev dog kendt af alle for sine frimodige Udtalelser om Indiens Krav.

Hvad Edinburgh Mødet har betydet for mig personlig, kan jeg kortest udtrykke ved at nævne et Bibelord, som oftere er kommet til mig i den Sammenhæng, nemlig Apostlen Peters Ord: »Da vi var med Ham paa det hellige Bjerg.« (2. Pet. 1, 18). Der var Lys fra det høje og en ejendommelig høj Luft over Møderne. Vi havde en forunderlig stærk Følelse af, at han, som grundlagde Missionen paa Galilæas Bjerg, ogsaa her havde samlet den store Lederskare for at lade os se ud over den hele Jord, forstaa den vældige Gæring, som sporedes blandt næsten alle Folkeslag, og derigennem høre Herrens mægtige Kald, hans Missionsbefaling, for vor egen Tid.

Mødets første og grundlæggende Hovedemne var: »At bære Evangeliet ud til hele den ikke-kristne Verden.« Det dertil nedsatte Udvalgs Betænkning var en betagende Bog, som var ført i Pennen af John Mott: »*Den afgørende Time i den kristne Mission*«. Den gav en indgaaende Paavisning af, i hvilken forunderlig »plastisk« Tilstand hele den ikke-kristne Verden var for Tiden,

modtagelig mer end nogensinde for kristelig Indflydelse, men paa samme Tid ogsaa aaben for andre Kræfter, idet de store Folkeslag var ved at blive sig deres egen Kraft bevidst paa en helt ny Maade — hvortil endnu kom, at de fra den gamle saakaldte kristne Verden modtog en uhyggelig Paavirkning fra fritænkerisk, materialistisk og moralløs Side. Just derfor indeholdt denne Tid et saa afgørende Kald, fordi de Døre, som nu var saa aabne, snart kunde lukke sig igen. Det var Synet, som Herren viste os fra det hellige Bjerg: de mægtige Muligheder ud over den hele Jord, men ogsaa det vældige Ansvar. Den evangeliske Kristenhed modtog fra Edinburgh-Mødet et Indtryk af Missionskaldets Storhed som vel aldrig før med dets Krav paa virkelig at naa ud til alle Folkeslag efter en anderledes samlet Plan end forhen. Overfor dette maatte Kristenheden visselig føle sin usigelige Underlegenhed. Men da gjaldt det ogsaa, som det betagende lød i Mødets mægtige Slutningstone, frem for alt at besinde sig paa og turde tro »the all-sufficiency of God«, d. v. s. at »for Gud er alle Ting mulige«, og at »hans Kraft fuldkommes i vor Afmagt«.

Derfor endte Mødet heller ikke med Farvel og gode Ønsker. Nej, det betonedes stærkt, at Mødets Slutning var Begyndelsen til Daad, og der nedsattes et »Fortsættelsesudvalg« bestaaende af 35 Medlemmer, 10 fra Storbritannien, 10 fra Nordamerika, 5 fra Europas Fastland og 1 fra hver af de fjerne Verdens egne: Sydafrika, Australien, Indien, Kina og Japan — med det Hverv at fortsætte de paabegyndte Undersøgelser og finde Vejene frem imod Missionens store Maal: Opbyggelsen af Jesu Kristi Kirke ud over alle ikke-kristne Lande. De følgende Aars Historie førte Missionen gennem Verdenskrig og Verdenskriser ud i uanede Vanskeligheder. Saa meget tør siges, at Edinburgh-Mødet sikkert har bidraget meget til, at Verdensmissionen bjergedes saa langt over Forventning gennem alle Trængsler; ligesom ogsaa

Edinburgh-Planernes Livskraft viste sig i, at Fortsættelsesudvalgets Arbejde snart kunde genoptages efter Kri-gen og i Løbet af faa Aar førte til Oprettelsen af »natio-nale Missionsraad« i alle evangeliske Lande saavel som ude paa Missionsmarkerne og et fælles internationalt Missionsraad, som — stadig under John Motts Førerskab — trods alle Tidens Vanskeligheder arbejder trøstigt frem imod Virkeliggørelsen af det Syn, som vistes os paa det hellige Bjerg.

I *den danske Menigheds* Liv satte Edinburgh-Mødet da ogsaa Spor. Det var derovre, at den unge Brønnum, der studerede Medicin i Edinburgh, mødte Kaldet til at gaa til Sudan og derefter sammen med Sognepræst Anton Pedersen, Aalborg, stiftede den danske Sudan Mission (1911) som en Gren af det internationale Missionsarbejde i Sudan. Allerede under Mødet samledes de fleste af de danske Repræsentanter til fælles Bøn og Overvejelse af, hvad der tiltrængtes til Styrkelse af den danske Menigheds Kræfter; og særlig efter J. Moltkes Tilskyndelse enedes vi om at sigte paa Oprettelsen af en dansk Bibelskole. Straks i Efteraaret traadte derfor en større Kreds af danske Menighedsledere sammen for at virkeliggøre Planen, saa at Dansk Bibelskole kunde begynde sin Gerning i Januar 1912. Edinburgh-Mødets stærke Tilskyndelser til planmæssig Samvirken i den evangeliske Verdensmission førtes hos os særlig frem af Docent Bergmann og bar sin Frugt i Stiftelsen af det fælles »Danske Missionsraad« 1912.

For mig personlig havde Mødet den store Betydning, at jeg fik Lov til sammen med den evangeliske Verdensmissions ledende Kræfter fra hele Verden at deltage i de dybtgaaende Drøftelser om Missionens hele Stilling i Verden og leve mig med ind i en fælles Forstaaelse af dens Problemer og dens store fælles Maal. Det var som et fornyet Kald til at leve med i Guds Riges største Op-gave. En stadig Hjælp dertil har jeg da ogsaa haft i det

nye Tidsskrift »International Review of the World«, som grundlagdes der, og som ved Samling af de bedste engelske, amerikanske og tyske Missionsledere har haft Lykke til at blive af førende Betydning for Verdensmissionens Udvikling.

VI. VALBY-TIDEN

1. Jesuskirken og Familien Jacobsen.

Min Afskedsprædiken i Vejlbj blev holdt 9. Aarsdagen efter min Tiltrædelse*). Kort efter flyttede vi til Valby, og Søndagen derefter, den 15. November 1891, indviedes Jesuskirken af Biskop Fog, som tillige indsatte mig i Embedet; næste Søndag prædikede jeg første Gang i Hvidovre.

Ved Indvielsen havde Carl Jacobsen formaaet Cæcilieforeningens Kor til at medvirke. De skulde synge Mozarts »Ave verum«. Det var Meningen at bruge den oprindelige latinske Tekst, men da jeg fandt, at det ikke kunde gaa an, tilbød jeg med kort Varsel at skrive en dansk Tekst. Jeg mindes mig selv siddende paa en Pakkasse i et Værelse, der var fuldt af Flyttegods, og prøvende med en Finger paa Pianoet at faa Ordene til at falde til Mozarts dejlige Musik. Paa den Maade blev min lille Sang til udfra Salomos Indvielsesbøn i 1. Kong. 8:

Himles Himle ej dig rumme, end langt mindre denne	Lovet være Jesus Kristus, aldrig end hans Naades Løfter brast!
Kirkes Tag, men lad, Herre, dit Øje vaage	Som med Fædrene vær med os, Herre,
over Templet ved Nat og Dag!	trods al vor Synd os ej forkast!
Hør de Bønner, her opstige, lad dig finde paa dette Sted,	Fyld med Herlighed vor Kirke, sign dens Prædikestol og Font og Bord,
sank dig Sjæle til dit Rige	lad din Aand med Kraft her virke
og giv det bange Hjerte Fred!	til Frelse for den faldne Jord!

*) Min Afskedsprædiken foreligger trykt i »Fem Prædikener om Trosliv og Menighedsliv«, Aarhus 1891.

Før jeg imidlertid fortæller om mit Liv i Valby, vil jeg gerne dvæle lidt ved *Jesuskirken*, fordi den ganske naturligt har faaet særlig Betydning for mig, der i Løbet af 24 Aar fik Lov til ud fra den at grundlægge og udvikle en helt ny Sognevirkksomhed. Jesuskirken var, som allerede omtalt, skænket af Brygger Carl Jacobsen (Ny Carlsberg) og hans Hustru Ottilia, der begge lige fra dens Grundlæggelse omfattede den med en levende Interesse, ikke blot arkitektonisk, men af personlig kristelig Art. Meget mulig vil Mennesker, som har mødt Carl Jacobsen paa andre Felter, studse herved. Han kunde sige højst mærkelige Ting, der kunde forfærde; men det skal da ogsaa siges, at han kunde gøre Afbigt derfor. De to Bryggere, I. P. og Carl Jacobsen, var djærve, nordjyske Naturer af ejendommelige Dimensioner. Verden saa desværre ikke saa lidt til en længere Tids bitter Kamp mellem disse to; mindre véd den om Forligelsen. Et højtideligt Vidne om denne findes dog i Jesuskirkens Krypt, som er Familiens Gravkammer. Her havde Carl Jacobsen allerede før Indvielsen sat det Ord over sin Faders Sarkofag: »Lad dig ikke overvinde af det onde, men overvind det onde med det gode!« (Rom. 12, 21). Den Indskrift havde jeg aldrig set paa en Grav; men snart fortalte den mig dybt og stille om Carl Jacobsens Lidelse under Striden, og om hvordan han vandt igenem den.

Dybt i Carl Jacobsens Hjerter laa en nedarvet Gudsfrugt. Han var en stadig lyttende Kirkegænger. Han læste stadig i sin Bibel, og det var ikke for at anses af Mennesker, snarere i en Slags Bekendertrang overfor den vantro Tidsaad, at han skrev forskellige Bibelsprog paa det første Glyptotheks Vægge. Og hvad han selv manglede, det havde baade hans Moder og hans Hustru, begge betydelige kristne Kvinder. De mangfoldige Bibelsprog, som fylder Jesuskirkens Sidevægge, er udvalgt personlig af Carl og Ottilia Jacobsen. Adskilligt andet

i Kirken vidner om, med hvor fromme Tanker de to har omfattet deres Kirkeplan; og der er ingen Tvivl om, at Carl Jacobsens egne Idéer har været med til at præge Jesuskirkens herlige Kor, hvor »Stenene taler« sjældent højtidsfuldt og kalder Menigheden til Tilbedelse.

Jesuskirken blev opført i Løbet af 5 Aar. Det oprindeligt fastsatte Beløb slog jo langt fra til, men gamle Fru Jacobsen hjalp med Glæde sin Søn; og da Kirken endelig stod fuldført — Taarnet blev dog først opført nogle Aar senere —, var den samlede Byggesum vel naaet omkring 1 Million. Det Kunstværk, som Arkitekt Vilh. Dahlerup har skabt, er vistnok paa Grund af en samtidig Svingning i Tidens Smag ikke blevet paaskønnet efter sit Værd. Mangfoldige har dog i Jesuskirken faaet Øje for og levet sig ind i Værdien af den oldkirkelige Arkitekturs Rigdom og Skønhed, som den her er levendegjort ved en fri Benyttelse af Ravennas' Poitiers' o. a. ærværdige Forbilleder. Blandt de Kunstværker, hvormed Jacobsen senere har suppleret sin Gave, maa fremfor alt nævnes Jerichaus store Krucifiks i Bronze foran Hovedindgangen til Kirken. I Nærheden af denne havde Carl Jacobsen tænkt at anbringe Hansen-Jacobsens mærkelige Bronzefigur: »En Trolde vejrer Menneskekød« Men da jeg sagde, at den vilde Kirken ikke taale indenfor sine Enemærker, opstillede han den paa den ham tilhørende Grund ved Siden af, saaledes at den vendte Ansigtet og sin truende Klo imod Krucifikset. Naturligvis var den til Fryd for Valbys Ungdom, som nu og da gav den en Bøllehat paa Hovedet og en halv Bajer i Kløerne. For andre naive Kirkegængere har »Djævelen« dog ofte holdt en alvorlig Prædiken; ja, jeg fik endog et Brev fra en engelsk Præst, som havde besøgt Jesuskirken, og nu bad mig skaffe sig nogle Fotografier af Uhyret, idet han tilføjede, at han allerede havde holdt flere Prædikener over den.

En for Jacobsen og Jesuskirken fælles Erindring var

Menighedens Forbøn for hans Hustru. Det var i Januar 1896, at Carl og Ottilia Jacobsen var paa Besøg hos Venner i Strassburg, hvor Fru J. blev angrebet af en heftig Lungebetændelse, og den tog saaledes paa, at Lærerne frygtede Døden. Da skrev Carl Jacobsen i sin Vaande til mig, om vi ikke vilde bede for hende i Jesuskirken. Dagen efter var det Søndag, og efter Prædikenen meddelte jeg hans Begæring. Jeg husker ikke nogensinde ved Bøn for syge at have følt den hele store Kirkemenighed saa grebet være med som i denne Forbøn, som jeg indledede med de Ord fra Søndagens Evangelium om Høvedsmanden i Kapernaum: »Han er vel værd, at du gør dette for ham; thi han har bygget Synagogen for os!« Og næste Dag fik jeg Bud om, at Sygdommen vendte sig ved samme Tid, og snart kom hun rask hjem. Til Minde om den Dag skænkede Fru Ottilia et Par Guldspænder til Jesuskirkens Messehagel.

Familien Jacobsens fire Børn er alle konfirmeret i Jesuskirken, de tre ogsaa viiede der; og meget har jeg oplevet sammen med Familien baade af Glæde og Sorg. Ottilia Jacobsen døde 1903. Carl Jacobsens Moder, Fru Laura J., 1911 og Carl Jacobsen 1914. De er alle begravede i Jesuskirkens Krypt under Kirkens Kor, hvor Carl Jacobsen har sat det Bibelord: »Lær mig, Herre, din Vej; jeg vil vandre i din Sandhed. Vend mit Hjerter mod det ene at frygte dit Navn!« (Davids Salme 86, 11).

2. Præstehjemmet i Valby.

Den nye Sognepræst i Hvidovre skulde efter sit Kaldsbrev have Bolig i Valby, og paa Søndermarksvej paa Valby Bakke fik vi vort første Hjem i en Villa (paa 1. Sal). Aaret efter flyttede vi til en anden Villa paa samme Vej, alt imens jeg arbejdede for at faa bygget Embedsbolig. Tilladelse dertil blev givet ved Optagelse af det fornødne Embedslaan, en Grund blev købt, og Tømrermester Kornerup-Koch opførte os en smuk, solrig og rummelig

Præstebolig paa Søndermarksvej Nr. 9. Det var mig en Glæde under Opførelsen at stille hver Morgen Kl. 5 $\frac{3}{4}$ for at holde Morgenandagt med Arbejderne, som gerne samledes dertil. I April 1894 flyttede vi saa ind i Valby Præstebolig med »Moster« og vore tre Børn. Efterhaanden kom Drengene da i Skole, først i Fru Lundings Forberedelsesskole paa Amicisvej og derefter i Metro-politanskolen (hvor forud to Generationer havde gjort Navnet kendt, min Fader og hans fire Brødre og jeg med mine to). I Fritiden var der jo herlig Plads til Fritluftsliv, ikke blot i Haven og paa Vejen, men i Søndermarken og ad Vejene ned mod Kalvebodstrand. En særlig Fryd i store Snevintre var ogsaa den gamle Jernbanelinie, som dengang laa aaben og ubenyttet, og paa hvis høje Skrænter de lærte sig at løbe paa Ski. Ret snart fik da ogsaa jeg lært at køre paa Cykle, hvad der dengang var ualmindeligt for en Præstemand. Jeg husker, at jeg engang i Falkonéralleen mødte Holmens Provst, Skat Rørdam, som ved at se mig paa Cykle standsede, satte Hænderne i Siden og stirrede paa det sære Syn (senere saa jeg ham da i al Fald paa Tricycle).

Da jeg kom til Valby, var min Fader Regensprovst, og vi havde naturligvis megen Glæde af jævnlig at se ind til de gamle. Da min Fader blev 75 (i 1895), søgte han sin Afsked (Aldersgrænse fandtes ikke dengang), hvor svært det end var for ham og endnu mere for min Moder at forlade Regensen. De flyttede tilbage til Nørrevold, hvor nu Ørstedsparken havde afløst den gamle Vold. Det næste Aar døde min Broder Johannes, Dommer ved den internationale Ret i Ægypten. Og det følgende Aar fik min Moder et stærkt apoplektisk Anfald efter Paakørsel af en Cyklist i Rungsted. Hun laa derefter i seks Aar med jævnt aftagende Kræfter. Min Fader plejede hende i hele denne Tid med den mest rørende Kærlighed. De oplevede deres Guldbryllup (1902), der blev fejret i deres elskede Rungsted som (for at

bruge Faders egne Ord i hans Levned) »en vemodsfuld Familiefest, hvor vi dog med fuldt Hjerte kunde takke Gud for al hans Naade i de 50 Aar.« Efter Moders Død 1903 fortsatte min Fader, trods jævnlige Smerter efter en stor Operation i 1895, med usvækket Aandskraft sine videnskabelige Studier, holdt arkæologiske Forelæsnin- ger baade paa Universitetet o. a. St. lige indtil knap et Aar før hans Død. Den 28. Oktober 1905 lukkede han stille sine Øjne, til det sidste plejet med inderlig Troskab af min Kusine Christiane Rasmussen. I 1911 bortkaldtes min yngre Broder Viggo, 47 Aar gammel, efter en betydningsfuld Gerning som Professor i Geologi.*)

Om vort eget Familieliv i Valby Præstebolig skal jeg fatte mig kort. Der var Lys og Glæde over tre raske og dygtige Sønners Opvækst. For os alle var det et stort og smerteligt Tab, da vi mistede min Hustrus »lille« Søster Birgitte (1900), som med usigelig Trofasthed havde været vort Hjems faste Støtte lige fra den første Tid i Vejlbj, elsket og savnet ogsaa i Valby Menigheds Kreds. Selvfølgelig stod Hjemmet aabent, baade for Medarbejdere i Menighedslivet og for de mange yngre og ældre, som det efterhaanden gjaldt at drage nær- mere; før vi fik rejst et »Menighedshjem« i Valby, maatte Præstehjemmet jo for Størstedelen erstatte Sav- net deraf. Om de Vanskeligheder, som blev størst i Hjemmets indre Liv, skal her ikke tales, kun det vil jeg sige, at min Hustru, med hvem jeg delte alt, og af hvem jeg har lært saa meget ogsaa i Livets svæ- reste Tider, har hjulpet mig at bære i Stilhed og at bie paa Gud.

Til Præstehjemmet hørte ogsaa Præstens Værelse, og hvor maa vi danske Præster være taknemlige, at vi har

*) Min Fader efterlod et Manuskript »Af mit Levned«, som min Broder og jeg efter hans Ønske udgav 1906 (Gyldendals Forlag).

Mine Forældres Dagligstue
i Provsteboligen paa Regensen.

et saadant, et Værelse, hvor vi kan gaa ind og beraade os med Ham, der vaager over hele vor Gerning, og hente Kræfter hos Ham, før vi gaar ud i Sognets Arbejde. Men de, som tænker sig Præstens Værelse som et stille, fredet Rum, ved næppe, hvad der kræves af en Hovedstadspræst, som virkelig arbejder paa at leve sig ind i og leve med sit Sogn, selv om dette endnu kun er henved 5000 Indbyggere. Dørklokken ringer stadig, Telefonen (som vi overhovedet ikke kendte før her i Præsteboligen) maaske oftere, og Præstens Træffetid er nok bekendtgjort som en Time, men trækker ofte ud til to eller tre, naar Sognet har forstaaet, at de kan komme til Præsten med alt, hvad de har paa Hjerte, stort eller smaat, aandeligt eller timeligt. Nu og da tænker jeg derfor med Tak paa, at jeg i sin Tid fik Lov at give Stødet til, at Hovedstadens Præster kunde sikre sig en ugentlig Fridag, som rigtignok ofte alligevel bliver beslagnet af forskelligt Arbejde. Og Studeringerne? Ja, det er sandt, at dem kan en Præst vanskelig undvære; i Præstegeringen paa Landet lader det sig vel i Reglen ogsaa gøre at sikre en vis Tid dertil; men under Hovedstadsforhold kan en saadan Tid næppe sikres, uden at det griber betænkeligt ind i Embedets Gerning. Derfor har det i al Fald kun lykkedes mig, naar særlige Opgaver stillede afgørende Krav.

Tidens Krav og dens rette Benyttelse er et vanskeligt Problem for os herinde. Jeg husker fra den Tid, at en Ven et Aar eller to efter, at jeg var kommet til Valby, spurgte mig: »Er De nu glad for Deres nye Gerning?« og jeg maatte svare: »Jeg har ikke haft Tid til at tænke derover!« Det vil forstaaes, at det oftere siges af Præster i vor Kreds, at noget af det sværeste i vor Gerning er det stadige Tryk, som føles ved næppe nogen Aften at kunne gaa til Ro uden at føle, at der var noget, maaske meget, som ikke blev naaet. Den Kunst at udnytte Tiden saaledes, at der virkelig naas, hvad der overhovedet er muligt,

men ogsaa saaledes, at Kræfterne ikke bryder sammen, er vanskelig nok at lære. En enkelt Erfaring desangaaende skal nævnes her. Under min Virksomhed i Valby indsa jeg snart, at jeg skyldte, naar jeg kunde faa en tre- eller fire Ugers Sommerferie paa Landet, at holde fuldstændig Ferie, ogsaa m. H. t. Studier, som man ellers vilde glæde sig til at naa der. Men under Udarbejdelsen af min Missionshistorie saa jeg ingen anden Udvej for at blive færdig, end at anvende to Aars Ferietid dertil. Vel sad jeg ude i Tisvildes stærke Havluft, men jeg arbejdede anspændt. Følgerne udeblev heller ikke; jeg fik en alvorlig Tarmkatarrh. Min Læge, Dr. C. U. Maaløe (som var vor gode Ven, og som sang med i Jesuskirkens Kor), foreskrev en grundig Kur og tilraadede ikke at rejse bort, men holde ved i Embedsgerningen, saa vidt jeg kunde hænge sammen. Ved Vintertid laa jeg to Timer om Dagen vel indpakket paa vor aabne Veranda i Frost og Sne; og selv om det ofte kneb, naar jeg Søndag Eftermiddag var gaaet til Hvidovre at naa op paa Prædikestolen, lykkedes det mig dog at gennemføre de fleste af Embedets faste Pligter. Og efter et Aars Forløb var jeg fuldstændig helbredet, beriget med Erfaringen om, hvad man skylder sit Helbred for Tjenestens Skyld.

Tisvilde er blevet nævnt. Blandt Hjemmets Minder indtager Tisvilde en stor Plads. Det var i Sommeren 1893, at gode Venner, Grev Holck og Hustru, f. Schaffa-litzcky, laante de unge Præstefolk, som ikke selv havde Raad til at ligge paa Landet, en Del af deres smukke Villa i Skotterup for August Maaned. Jeg passede dog, med en enkelt Undtagelse, mine Søndagspligter, og det maatte jo gaa lidt hurtigt: med Morgentog til København, Skriftemaal og Højmesse i de to Kirker skiftevis, derefter (eller forud derfor) paa Hvidovre Kirkegaard, som den Gang var hele Sognets, Begravelser, af hvilke der paa de tre Søndage var 8, 8 og 6, næsten alle Smaabørn, som dog hver for sig skulde have sin særlige Be-

gravelse, saa paa Cykle til den anden Kirke med Guds- tjeneste Kl. to og derved et større Antal Børn at døbe, og endelig nogle Vielser efter Gudstjenesten, hvorpaa det gjaldt om paa Cykle at naa Toget hjem. I Skotterup havde vi et herligt Landophold, og under det var det, at min Hustru og jeg foretog en to Dages Udflugt til det ukendte, fjerne Tisvilde. Efter at være kommen til Hillerød med Jernbanen, tog vi med en gammeldags gul Diligence til Helsingør for derfra at gaa til Tisvilde. Vi fik et Værelse og noget at spise i Egnens eneste Kro i den gamle Tisvilde »By«. Og derfra travede vi trøstigt Resten af Dagen, først over Mark og Sti til Helene Kilde, saa langs Stranden, som var helt dækket af store Rulle- sten, gennem det lille Fiskerleje, som den Gang gjorde et usigelig forkomment Indtryk, og videre langs Strand og Klit paa Eventyr ud i den store Skov, hvor Brandbæl- terne var næsten de eneste Veje. Vi fandt dog Brante- bjerg og naaede Harehøj, hvor vi spiste vor Aftensmad ved Solnedgangstide, for endelig med adskillig Vanske- lighed at »finde« vor Vej tilbage til Kroen.

Den næste Dag fik vi jo set en Del mere af den vid- underlige Skov med dens mægtige Højder og vide Ud- sigter. Der var dengang kun to københavnske Familier, som havde »opdaget« Tisvilde og søgte at holde deres Opdagelse hemmelig. Vi var imidlertid saa betagne af den storslaaede Natur, at vi maatte derud igen nogle faa Dage i den næste Sommerferie; og i 1895, da en Hillerød- Murermester havde købt den herlige Strandbakke oven- over »Lejet« og der indrettet et Pensionat, var vi med vore Børn i fjorten Dage blandt de første Gæster. Og da vi nu vandrede omkring derude og nød den vidunder- lige, styrkende Luft, syntes vi ikke, at vi kunde finde nogen Egn, der som denne kunde give vore Børn Ind- tryk for Livet af Guds store Skaberværk i Naturen. Turde vi da vove at købe en Grund, hvor den kunde faas for 10 Øre Kvadratalen? Vi dristede os til at optage

et beskedent Laan og købte en nøgen Flyvesands Bakke, tegnede efter vort eget Behov et lille Sommerhus i ganske enkle, barnlige Linier og fik en paalidelig Murermester paa Eggen til at opføre det.

I Sommeren 1896 blev Grundstenen lagt den 5. Juni, og da Junisolen skinnede klart over Arbejdet, kunde vi først i Juli flytte ind i »Sandbakken«, som vi blev enige om, at Huset maatte hedde. Brøndgraveren maatte 24 Alen ned, før han naaede gennem det rene Flyvesand, og selv de smaa Bjergfyr-Planter, som var de eneste, der kunde tænkes at holde Stand, fik en Række vanskelige Aar i den fygende Vestenstorm, før de for Alvor kunde begynde at gro. I seks Somre, 1896—1901, fandt vi Sundhed og Kræfter, Hvile og Glæde i Tisvilde. Og vi saa i de Aar et mindre Antal københavnske Sommervillaer vokse frem. Af kristeligt Liv fandt vi ikke meget. Som de fleste Steder ved Nordsjællands Kyster var der ogsaa her nogle faa »Møllerianere« blandt Fiskerne, som vi havde Glæde af at møde. Men til Tibirke Kirke, som ligger over en halv Mil fra Fiskerlejet, var der kun faa, som fandt op. Efter Samraad med nogle af Fiskerne begyndte jeg da paa en Græsmark ved Skovgærdet nogle ugentlige Søndagsmøder om Eftermiddagen. De drog mange til sig baade af Sognets Folk, Sommergæster og efterhaanden ogsaa en Del fra fjernere Sogne og fortsattes Aar for Aar — ogsaa en Del Aar efter af andre Præster, som senere havde fundet derud; og Mindet om dem lever endnu derude. Men da vore Dreng, som i Kattegats Bølger lærte baade at svømme, at ro og at sejle, havde naaet den Alder, da de om Sommeren længtes ud paa videre Farter, besluttede vi os med Vemod til at sælge vort lille Hus, som vi dog ved den Vens Godhed, der købte det, af og til fik Lov til at benytte en kortere Tid om Sommeren. Men i Reglen var vi fra den Tid af ret omflakkende i vore Sommerferier.

Blandt vort Hjemms Anliggender bør det endnu næv-

nes, at vi i Aaret 1907 kunde fejre vort Sølvbryllup — og samtidig Mindet om min Ordination for 25 Aar siden — sammen med vore tre Sønner, en Højtid, ved hvilken vi fik mange Beviser paa Venners Kærlighed fra nær og fjern, og med Tak mærkede, hvor mange Hjerte-
baand, der var knyttet til Sogn og Menighed.

3. *Mit Sogn.*

Jeg var jo udnævnt til Sognepræst for Hvidovre Sogn med Jesuskirken i Valby som Fialialkirke. Valby laa nemlig i Hvidovre Sogn, men da Valby med det dermed sammenhørende Vigerslev (en lille Landsby en Fjerding-
vej Vest for Valby) talte omtrent 4000 Indbyggere, mens Hvidovre kun havde ca. 700, var det bestemt, at Præsten skulde bo i Valby, og ganske naturlig kom Tyngdepunktet for min Gerning til at ligge der. Dengang var Hvidovre Sogn, som mod Øst og Nord grænsede til København og Frederiksberg, en selvstændig Landkommune i Københavns Amts søndre Birk. Først fra Nytaar 1901 blev Valby med Vigerslev indlemmet i Københavns Kommune, medens Hvidovre, beliggende udenfor Københavns nye Vestgrænse, Harrestrup Aa, blev en Kommune for sig selv. Valby havde kun faa Minder om sin fordums Herlighed, da Kongen residerede paa Frederiksberg Slot. Landsbyen var endnu dengang kendelig nok en Bondeby med adskillige ret store Gaarde (efter en stor Brand 1885 udflyttedes de fleste). Foruden Landmænd var Beboerne Hønsekræmmere og Slagtere, Smaakøbmænd, Bryggeriarbejdere og en hel Del fra København udflyttede Smaafolk, særlig af de fattigste, som fandt kummerlige Boliger i de udflyttede Gaardes efterladte Længer. Et ikke ringe Tal var der ogsaa af dem, som under jævnlig Konflikt med Hovedstadens Politifandt Skjulesteder i den landlige Jurisdiktions smaa Rønner.

For Københavneres Bevidsthed laa Valby dengang

langt borte. Der var jo endnu ikke Sporvogn op over Valby Bakke, men lidt efter lidt begyndte dog Hovedstadens Nærhed og Vækst at mærkes mere og mere, og efter Indlemmelsen i København blev Tilvæksten og Forandringerne større og større. Snart maatte der bygges en og senere flere nye Hovedstadsskoler, det mægtige Gasværk rejste sig paa Vigerslev Mark, Fabrikker anlagdes og en vidtstrakt Række af Byggeforeninger voksede frem i Syd og Vest. Og Befolkningen tiltog efterhaanden saaledes, at Valby (med Vigerslev og Frederiksholm) nu tæller omtrent 50,000 Mennesker, mens Hvidovre (udenfor København!) tæller over 7000.

4. *Vor Gudstjeneste.*

Naar jeg nu skal til at tale om Arbejdet i dette Sogn, begynder jeg med Gudstjenesten, ikke blot fordi den vel altid maa regnes for Præstens første store Opgave, men fordi den under de her foreliggende Forhold saa afgjort maatte blive Udgangspunktet.

Den første Gave, vi her havde faaet, var et Kirkehus, hvorom det i sjælden Grad kunde siges, at »Stenene talte«, og hele Arkitekturen løftede Hjerterne opad. Ofte har Mennesker, som kom her første Gang, syntes, at de mange Indtryk fra Kirkens rige Udsmykning virkede spredende for Sindet, men de, der blev hjemme i Kirken, har altid sagt det modsatte: at hele Kirkens Indre paa en forunderlig Maade samlede Sindet til Tilbedelse. Den næste Gave, som vi fik, var, at Jesuskirken var fuld fra Begyndelsen. Mennesker kom baade fra Valbysiden og op over Bakken fra København og Frederiksberg. Valby grænsede jo dengang til to Kæmpesogne (St. Matthæus og Frederiksberg), som tilsammen talte over Hundred Tusind Mennesker. I Begyndelsen kom der mange flere over Bakken end fra Valby, men med Tak oplevede vi, at Tallet fra Valby stadig voksede, til de vel nok var over Halvdelen. Saa kom dertil ogsaa

adskillige længere borte fra. I det spirende Røre i Studenter- og Ungdomsbevægelsen var det en Glæde at se Smaaskarer af unge Mænd flokkes indenfor Kirkens Døre, og baade fra Provinsen og fra den anden Side af Sundet havde vi jævnlig glade Gæster. Jeg kan sige med Tak, at jeg aldrig glemte, at jeg var kaldet til at være Præst for Sognet her; derfor har jeg ogsaa ofte, efterhaanden som der voksede nye Kirker frem paa Vesterbro og Frederiksberg, tilskyndet udensogns Venner til at slutte sig til deres egne nye Kirker. Men jeg har ogsaa takket Herren for det Kald, der ligger i den særlige Evangelistgerning, som faar Lov at bære Budskabet videre ud.

Gudstjenesten er imidlertid ikke blot Ordets Forkyndelse. *Sakramenternes* Forvaltning er jo en Hovedside deraf; og hvor har Jesuskirkens høje Kor over det herlige Alter (hvis Bordplade af en af Libanons Cedre var skænket Kirken af den danske Konsul Løjtved i Beirut) og Jerichaus skønne Døbefont bidraget til, at der altid var Højtid over Altergang og Barnedaab i Jesuskirken.

Kirkemusiken i Jesuskirken var en ny Gave for os. I alle de Aar, jeg var Præst derude, var det Gustav Helsted, der spillede det sjældne Orgel, som var bygget af den berømte franske Mester Cavalier-Col. Jeg har ikke Forudsætninger for at bedømme Helsteds Kunst, men jeg har altid følt Opbyggelse ved hans Spil og glædet mig over hans fine Indføling med Gudstjenestens Indhold. Med Hensyn til *Lovsangen* har vi i Jesuskirken haft vore egne Erfaringer. Ved Kirkens Indvielse fik vi som ved andre Kirker et lønnet Kor; men her som andre Steder led vi ved Korets lidet kirkelige Holdning, og de Forsøg, jeg gjorde for at faa dem med i Gudstjenestens Helhed, lykkedes ikke. Saa hændte det imidlertid, at Kirkebestyrelsen i Løbet af Kirkens andet Aar indsaa, at der slet ikke var Raad til at have et saadant Kor. Da ingen vidste Udvej, fik jeg (med en vis indre Glæde)

Mod til at tilbyde, at jeg vilde prøve at skaffe et frivilligt Kor af Kirkegængernes Rækker. Det lykkedes over Forventning; der meldte sig til at begynde med ca. 20 Deltagere, hvoraf ikke faa havde smukke, vel uddannede Stemmer. Organisten var straks noget betænkelig, men øvede og ledede det nye Kor loyalt og blev efterhaanden helt glad ved det, saa at han endog holdt flere offentlige Kirkekoncerter med det. Og Jesuskirkens frivillige Kor fik gennem en lang Aarrække stor Betydning for Kirkens fuldttonende Lovsang.

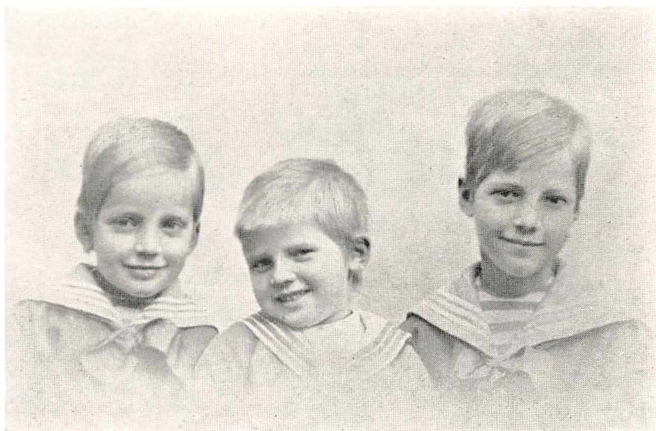
5. *Vaagnende Liv i Valby.*

Af aandeligt Liv var der dengang kun yderst svage Spor i Sognet. Den aandelige Goldhed, som omtrent hele Egnen mellem København, Roskilde og Køge var præget af, laa ogsaa massivt over Valbys og Hvidovres Befolkning. Snarest var den vel yderligere fortættet ved Hovedstadens Nærhed, der fristede til at lade Livet gaa op i at tjene Penge og ved Siden deraf gav den farlige Adgang til alle Storstadens Forlystelser. Ikke faa af Valbys Beboere havde deres Telte paa Dyrehavsbakken! At den kirkelige Betjening for Hvidovre Sogn, der hidtil havde været Anneks til Kæmpesognet Frederiksberg, kun kunde blive kummerlig, siger sig selv. Det var kun et meget lille Tal, der fra Valby søgte til Frederiksberg, og Kirken i Hvidovre var ganske vist fuld til Begravelser, men om Søndagens Kirkebesøg fik jeg ved min Ankomst den lidet opmuntrende Besked af Frederiksbergs Sognepræst, Pastor Chr. Ewaldsen: »Da jeg i sin Tid blev forflyttet fra Frue Kirke til Frederiksberg, ventede jeg dog, at der ved min Tiltrædelse i Hvidovre vilde komme en Del Mennesker i Kirke; der var ialt tolv, og de blev ikke til flere i min Tid!«

I Valby var der et enkelt Lyspunkt. Flere unge Teologer havde med Tilhold hos Proprietær Ostenfeld paa Bjerregaarden begyndt en Søndagsskole. Den senere

Solnedgang over Kattegat
set fra en Strandbakke ved Stejlepladsen i Tisvildeleje.

Henry, Louis Werner og Johannes
fotograferet 1892.

Biskop Schøler var den første Formand, og til Lærerkredsen før min Tid havde H. Ostenfeld (senere Biskop), L. P. Larsen (den kendte Indien-Missionær) og H. O. Lange (senere blandt Kirkesagens Pionérer) hørt. Fra 1890 var cand. teol. V. Vaupel (senere Inspektør for de forenede Kirkeskoler) igennem 16 Aar den trofaste og dygtige Forstander. De allerfleste Lærere var ganske vist udensofns, men det var dog en Glæde, at der var en god Begyndelse paa ét Punkt. Iøvrigt henlaa Sognet i en aandelig Dødstilstand, hvor man skulde lede længe for at finde et enkelt Menneske, der turde være Herrens Navn bekendt. Det var paa det nærmeste et Pionérarbejde, der maatte gøres, saa Opgavens Vanskeligheder var store nok. Men netop saaledes havde den en særlig dragende Magt for os, der var blevne grebne af den københavnske Kirkesags Idealer. Og den første Række Arbejdsaar i Valby staar i mit Minde som en forunderlig rig Tid, som naar Vinteren viger for det første Foraar og Livets Spirer bryder frem.

En Række spredte Billeder vil lettest give et Indtryk af, hvad vi oplevede i disse Aar. Det var en Søndag Aften i Januar 1892, at en Kreds af Kirkesagens nærmeste Venner samledes til Raadslagning i vort Hjem. Da de kom, spurgte de forbavsede, hvad det Opslag betød, som de havde læst paa Telegrafpælene paa Valby Bakke: »Stort Fritænkermøde i Valby Kro ved Københavns Fritænkerforening . . . .« Jeg vidste intet derom, men vi var snart enige om at gaa derned. Valby Kros store Sal var fuld, en Snedker aabnede Mødet, og Fritænkerforeningens Formand, en lille Skomager Petersen, holdt en Times ikke just opmuntrende Foredrag mod Kirke og Kristendom. Stemningen var ikke høj, men den blev straks anderledes, da Professor Westergaard aflagde et kort, kraftigt Vidnesbyrd om sin Tro og blev efterfulgt af flere af vor Kreds, saa Mødet forvandlede til et livligt Vækkelsesmøde. Og dets Resultat blev, at Skoma-

geren, som efter Mødet havde en Samtale med Westergaard, blev vakt, og Fritænkerforeningen opløstes et Par Uger efter. Skomager Petersen flyttede senere til Valby og deltog med stor Nidkærhed i Menighedsarbejdet.

I det første Aar begrænsede mit Arbejde i Valby sig til Kirkens Gudstjenester og Husbesøg, saa vidt jeg kunde naa. I den næste Vinter holdt jeg en Række Bibel-timer over 1. Johannes' Brev nede i »den gamle Skole« (en af Frederik IV's »Rytterskoler«). Stuen var fuld af »rigtige Valbyere«. Og snart slog Ordet igennem hos nogle, og der mærkedes et begyndende Røre, som førte en hel Del ogsaa til Kirken. Ved Husbesøgene oplevede jeg meget forskelligt, snart sørgeligt, snart glædeligt. Jeg mindes en kraftig, sortøjet Kvinde, som jeg opsøgte og talte med om hendes daarlige Liv, hvortil hun frejdigt svarede: »Ja, vil Præsten tage fat paa det, kommer De til at gaa op i hvert eneste Hus i Valby.« Andre Steder var de helt taknemlige, naar jeg viste dem Vej til fra forargeligt Samliv at komme over i et ordentligt Ægteskab. Et Sygebesøg fik ret store Følger; jeg blev kaldt til den ledende Politibetjent i Valby, hvis unge Hustru laa i heftig Feber efter en Fødsel. Jeg fik Manden med til knæ-lende at bede om Herrens Hjælp, og næste Dag var der lyst Haab over Sygelejet, Mand og Hustru takkede Gud, og snart efter brød Livet igennem hos dem. Paa den Tid var der ialt tre Politibetjente ansat i Hvidovre Sogn, og det varede ikke længe, før Vækkelsen havde grebet de to andre. Om Birkedommeren i søndre Birk har ment, at dette var for meget af det gode, tør jeg ikke sige, men ganske kort efter blev den ene af dem forflyttet til en anden Del af Birket.

Under Arbejdet for at faa lyst op i de mørkeste Kroge, standsede mine Tanker overfor en ejendommelig Kreds af »Helte«, hvis Bedrifter spurgtes langt omkring i Befolkningen. De havde deres Standkvarter hver Aften i

Valby Kros Kælderstue og drog derfra ud paa »svare Bedrifter« i Nattens Timer. Jeg talte da med en lille Kreds af Venner, som havde fundet hinanden i Synet for Sogneopgaverne i Valby, og vi fik Mod til at indbyde »Helte«-Kredsen til at samles med os en Aften i en gammel Skolestue for at tale med os »om Menneskelivet«. Hvor var vi spændt, da vi den Aften gik ned til Skolen; om der overhovedet vilde komme nogen. Men ufatteligt hvorledes: Stuen var fuld, de var der allesammen; og da vi indbød dem til at komme igen, var de villige nok. Vi fortsatte derfor en længere Tid hver fjortende Dag, stadig med Stuen fuld af en mærkelig Tilhørerkreds, mer eller mindre »paavirkede«, gemytlige, urolige, saa af og til en maatte lempes udenfor. Og dog var Møderne uden nogen tiltrækkende Midler: ingen Kaffe, ingen Sang, intet fast Program. Vi sad blot iblandt dem og talte med dem ganske jævnt og ligetil som Kammerater. En af os indledede hver Aften, en Skoleinspektør om Børneopdragelse, en Officer om Legemsøvelser, en Læge om Sundhedsregler (med ophængte Billeder af syge Nyrrer), en Jurist om Retsspørgsmaal i det daglige Liv, og en Præst om noget med Kristendom. Hvor det hele skulde føre hen, anede vi egentlig ikke; men vi var enige om at bede Gud lede os ad sin Vej.

Og en Dag viste det sig. Det ringede paa min Dør en Formiddag; jeg lukkede op, og udenfor stod »Hornbukken« (som var hans »Heltenavn«), den største og stærkeste af dem alle. Da han var kommet til Sæde i min Stue, blev der en Pause. Jeg syntes, han skulde begynde, og han følte sig aabenbart meget trykket. Endelig kom det fra ham: »Ja, det er jo skidt, Hr. Pastor!« Jeg svarede: »Ja, det er det jo, men hvad saa?« Igen en Pause, før han svarede: »Ja, hvad skal jeg gøre?« Jeg husker, hvor højtideligt det Spørgsmaal lød for mig, og hvilken Vægt der laa paa, hvad der nu skulde svares. Saa sagde

jeg: »Ja, en hel Del af det, der er skidt, kommer jo af den Drik.« Han sagde: »Ja.« Jeg: »Men saa maa De holde op at drikke.« Han tøvende: »Ja.« »Men det kan De vel ikke?« spurgte jeg. Dertil sagde han mere energisk: »Jo, jeg kan!« »Tror De virkelig?« svarede jeg, »det er dog sikkert uhyre svært at komme ud af de Lænker.« Men han svarede igen med et underlig fast besluttet Udtryk i Ansigtet: »Jeg mener det i fulde Alvor, jeg kan det!« Hvortil jeg svarede: »Det var herligt, men saa gør det, og begynd i Dag!« Da kom det usikkert og bævende fra ham: »Ja — men . . . men — Kammeraterne?« Saa maatte jeg jo sige: »Ja, det vidste jeg nok, det er netop der, det staar,« og da der skulde et Svar til, sagde jeg, vistnok vel hurtigt: »men saa maa De skaffe Dem nogen andre Kammerater.« Da saa han op og udbrød saa inderlig forknytt: »Men hvor skal jeg faa dem fra?« og der stod jeg; jeg følte i mit Indre, at hvis jeg ikke nu kunde give ham et rigtigt Svar, saa duede min Præstegerning ikke. Derfor tav jeg nogle Øjeblikke og sendte et lønligt Bud til Ham, der kan, hvor vi ikke kan. Derefter tog jeg ganske roligt et Stykke Papir og lagde for ham med de Ord: »Jeg skal sige Dem det. Nu skriver jeg her: jeg lover, at jeg aldrig mere i mit Liv vil smage det Skidt — saa skriver De Deres Navn herunder, og jeg sætter mit Navn ved Siden af. Saa har De een Kammerat, og saa lover jeg Dem, at De inden otte Dage skal have til!«

Da rejste den store, stærke Mand sig op og skrev under; jeg gjorde ligesaa (og jeg har aldrig noget Øjeblik fortrudt det eller derfor savnet noget!) Og dermed var Vejen vist for vort videre Arbejde iblandt »Heltene«. I Ugens Løb holdt vi et Møde og fortalte, hvad det nu gjaldt. Og vi stiftede en lille Forening, hvis første Paragraph lød paa Afholdenhed fra alle stærke Drikke. »Hornbukken«, hvis borgerlige Navn var Hans Jensen, og jeg var de første Medlemmer, og inden Ugens Udgang var

vi ti. Vi kaldte vor Forening »Fremad«, og den var, saa vidt jeg ved, den første kristelige Afholdsforening indenfor Folkekirken. Min Kammerat Hans Jensen holdt sit Løfte. Fra et enkelt Fald et Aar efter rejste han sig hurtigt, og det var en Glæde at se ham som en flittig Kirkegænger. Foreningen voksede ret hurtigt, en Tid lang blev den før omtalte lille Skomager Petersen (Side 105) dens nidkære Formand. Da den evangeliske Afholdsforening »Blaa Kors« slog Rod i Danmark (1894), sluttede vi os med Glæde til den, og i Missionshuset »Effata« oplevede Valby »Blaa Kors« en betydelig Blomstring og vandt ikke faa Sjæle for Herren.

Fra Kampen mod Drikkeriet udsprang ogsaa den Epi:sode, som gjorde mig berømt i Gadevisen:

Solen plejer første Pinsedag
at ta' sig en Trippevals —
det vil Pastor Ussing ikke ha' ....

Det var en Pinsedag, da vi gik til Højmesse i Valby, at Langgades Søndagsfred blev forstyrret af en Flok berusede, der kom ud fra Korups Have. Jeg gjorde ved Lejlighed Frederiksberg Politi opmærksom derpaa — og det rygtedes hurtigt i interesserede Kredse og affødte i næste Nytaarsrevu den Vise, som blev fløjtet til Ære for mig, hvor jeg kom. I Jesuskirken brugte jeg Aaret efter de anførte Linier som en ret virkningsfuld Indledning til min Pinseprædiken (1903).

Et andet Omraade, hvor Livet brød igennem, var mellem *de unge Piger*. Straks fra Foraaret 1892 begyndte vi at samle de nykonfirmerede Pigebørn i Præstehjemmet. Deraf opstod Valbys K. F. U. K., som min Hustru blev Formand for, og det blev snart en stor Kreds, som flokkedes der, med modtagelige Hjerter, saa vi havde Lov at tro, at Guds Aand arbejdede i adskillige af dem. Dog var det først ved en særlig Oplevelse, at Livet for Alvor brød igennem. Elvine var Datter af en fattig troende

Enke, afholdt af os alle som en af dem, der var naaet videst. Men hun blev angrebet af en alvorlig og hurtigt fremskridende Brystsye, og da hun mærkede, hvor det bar hen, brast det for hende. Hun vilde ikke mere høre sin Moders Bønner, og naar jeg kom, vendte hun sig tavs mod Væggen. Hendes Kammerater var stille forfærdede, men hvor betagende blev da ikke Gennembruddet! Kunde hun ikke bede selv, saa hørte Herren hendes Moders Bønner, og kort før hendes Død brød Troens Sejr igennem og fyldte hende med en forunderlig lysende Glæde. Ved hendes Begravelse var jo alle hendes jævnaldrende samlede, og der var en ejendommelig Andagt og Højtid at mærke. Sikkert nok var det fra den Begivenhed, at et helt nyt aandeligt Røre mærkedes i de unges Kreds. En efter en blev de grebne af Uro og Angst over deres egen Synd, og efter en kortere eller længere Tids stille Kamp fandt de ind til en levende Tro og mødtes nu i et helt nyt aandeligt Fællesskab. I den Vinter var det 20 à 30 unge, som blev vakt, og senere kom der jævnlig nye med.

Blandt fattige og syge var Arbejdet i Begyndelsen uden nogen fast Form. Hvad der samledes ind i Kirkebøsserne til de fattige, uddeltes fra Præstegaarden. De, som havde noget paa Hjerte (af hvad Art det nu var), fandt let Vej til Præstehjemmet; og vi med de faa, som hjalp os, søgte ud, hvor vi hørte om Nød eller Trang. Da vort Sogn rummede en Mængde fattige, var det da ogsaa forud for de første Juleuddelinger et meget omfattende Arbejde i Præsteboligen at faa parteret et helt Svin, at faa ordnet Lister og Pakker (saavel af Fødevarer som af Tøj) og at faa alle Pakkerne bragt ud til de smaa Hjem (ikke blot til dem, der havde bedt om det). Men dette voksede os selvfølgelig over Hovedet, og i Efteraaret 1893 indbød vi en større Kreds af Valbys mere velhavende Beboere, for saa vidt de stillede sig velvilligt overfor Kirken. Der forklarede jeg Fattigplejens og

Sygeplejens Opgaver og fandt almindelig Tilslutning til at danne en »Hvidovre Sogns Plejeforening«, hvis første Opgave blev at skaffe os en Diakonisse til Hjælp. Det opnaaedes fra Nytaar af, og vor første Diakonisse, Søster Marie, var straks i fuld Virksomhed, af hvilken der ogsaa snart sporedes aandelig Frugt. Det var ogsaa hende, der fra sin Gerning i Jylland medførte den Tanke at holde en særlig Julefest med Bispising for Sognets Gamle — en Fest, hvorved ikke faa af Menighedens Medlemmer var tjenende Aander. Den holdtes første Gang i 1894 og har fra da af været et fast Led i Menighedsarbejdet.

To Aar efter Arbejdets Begyndelse fik jeg Tilskyndelse til at samle dem, der begyndte at faa Syn for et nærmere Menighedsfællesskab. Under de Drøftelser, hvoraf den københavnske Kirkesag udviklede sig, havde vi jo i den første lille Kreds faaet Lys over Menighedstankens Betydning, og jeg havde da ogsaa oftere slaaet derpaa i min Forkyndelse. Men her var noget, som Mennesker ikke skulde »lave«; derfor havde jeg tøvet, indtil jeg mente at forstaa, at det nu var Guds Tid. Jeg indbød da fra Prædikestolen de af Sognets Beboere, som havde faaet Syn for, hvad der her tiltrængtes, til et Aftenmøde i Jesuskirkens Skriftestol; for udensogns Kirkegængere tilføjede jeg, at de, om de ønskede at slutte sig til os heri, kunde hente Adgangskort hos mig. Mødet maatte forlægges til Kirken, da der var samlet henved 200; og der fik jeg Lov til at give en levende Skildring af et ret Menighedslivs Betydning. Men hvorledes skulde vi fortsætte? Jeg bad Herren selv vise Vejen; og ved Mødets Slutning forklarede jeg da, at vi maatte have nærmere Rede paa, hvem af de mødte der for Alvor kunde tænke sig at være med til at virkeliggøre disse Tanker. Derfor bad jeg dem, der vilde det, om i Løbet af den følgende Maaned personlig at hente Adgangskort i Præsteboligen. Og den Maaned blev en mærkelig

Tid, thi Dag for Dag kom der Mennesker, som i frimodig Tillid gjorde Rede for, hvad der drev dem, og de fleste havde noget at fortælle om, hvorledes Herren i Jesuskirken havde draget dem ind i det fremspirende aandelige Fællesskab, som det her gjaldt. Hvor var der meget at sige Tak for! Saa satte vi hinanden Stævne ved det næste »Menighedsmøde«, som jeg imidlertid havde ledt efter at finde et Lokale til. Vi fik det ved Brygger Jacobsens Velvillie paa Ny Carlsbergs Grund i en mindre, lav Bygning, som var Arbejdernes Samlingsstue, og oplevede den første Række lykkelige Menighedsmøder der, indtil vi efter et Aars Forløb kunde flytte til Valby Skoles nyopførte Gymnastiksal.

Alt imens var Tankerne jo vaagnet om at faa *vort eget Menighedshjem*, og det varede ikke længe, før vi fik Frimodighed til at se os om efter en Grund og faa tegnet en Bygning, som vi trængte til den. I 1895 fik vi saa travlt med at samle de fornødne Penge; der blev sparet, og der blev ofret; og naar vi mødtes, var der adskilligt at fortælle om de underlige Maader, paa hvilke Herren aabnede Døre for os. I 1896 blev Menighedshuset »Effata« opført, under Ledelse af Arkitekt, Bygningsinspektør Alf. Thomsen, i St. Jørgensgade 7 i Valby (tæt ved Valby Kro og den gamle Tingplads, som nu kaldes Valby Torv). Det var en stor Højtid, da Biskop Rørdam den 30. Novbr. 1896 indviede den stopfyldte Bygning; og det gav naturligvis det fremvoksende Menighedsarbejde langt bedre Kaar, idet de forskellige Grene her fik faste og for dem indrettede hyggelige Lokaler. Og det i »eget« Hjem, som de selv havde været med at rejse; derfor havde det ogsaa deres personlige Interesse at holde det smukt og bære dets Drift; og her kunde de mødes til Bøn og fælles Raadslagning, saa de spredte Virksomheder anderledes blev et samlet fælles Menighedsarbejde. Her boede Diakonissen, jævnlig ogsaa en ung Teolog, som ledede Ungdomsarbejdet m. m.

og saa et Ægtepar, der som Husfader og Husmoder kunde holde Hjemmet i Orden, give al fornøden Besked og — for at nævne endnu et enkelt, som fik sin egen Betydning — kunde lave Kaffe til den store Stab af Søndagsskolearbejdere, der nu kunde gaa lige fra Jesuskirkens Højmesse til Menighedshjemmet og i et fornøjeligt Fællesskab spise deres Frokost før Søndagsskoletid (Kl. 1).

»*Effata*«s Indvielse kan derfor siges at have sat Skel mellem den mere spredte Forberedelsestid og det samlede Menighedsarbejde, der nu kunde udfolde sig her under større, tildels ogsaa helt nye Former. Den aktive Menighedskreds var tidligere i Efteraaret blevet ordnet som *Valby Sognemissionsforening**), stod derefter som Bærer af hele det frivillige Menighedsarbejde og var nu lykkelig ved at kunne samles i en smuk, rummelig Sal, som i Forbindelse med de tilstødende Værelser kunde rumme op imod 400 Mennesker. I den store Sal mødtes hver Søndag *Valby Søndagsskoles Ældsteafdeling*, mens Yngsteafdelingen havde Besvær nok med at faa Plads i Ungdomssalen. Det højeste Børnetal (fra et noget senere Aar) er i Aarsberetningen opgivet til henved 500 Børn i Ældste- og 200 i Yngsteafdelingen. Efter nogen Tids Forløb fik vi da ogsaa oprettet selvstændige mindre Søndagsskoler paa tre andre Steder i Sognet (Frederiksholm, Vigerslev og Hvidovre Mark). Valby »*Blaa Kors*« talte snart c. 200 Medlemmer, foruden en Børneafdeling »Haabet«. Valby K.F.U.K. fik ogsaa god Plads, og der blev Kræfter til at oprette en rigtig K. F. U. M. Bibellæsninger og Foredragsrækker om Missionen fyldte den store Sal. Menighedsplejen og Sygeplejen fik alle fornødne Hjælpemidler. Af *socialt Arbejde* skaffede vi i 90'erne Arbejdsløse Beskæftigelse i Vintertiden ved

*) 1903 sluttede den sig som »Valby Menighedssamfund« til Menighedsforbundet af 1898.

Brændeskæring og i de store Snevintre ved Snekastning paa private Veje. Vi oprettede ogsaa en Spareforening for de smaa Hjem og gav i flere Aar i »Effata« Aftenundervisning for Arbejdere, derunder gratis Retshjælp ved en kendt Jurist af Menigheden.

Dertil skal endnu nævnes Uddelingen af *Valby Søndagsblad*, som paabegyndtes i 1901 og snart bragtes ud i alle Hjem. Vore Bladomdelere kaldte vi imidlertid *Distriktshjælpere* for at understrege Hovedsagen. De fik nemlig hver sit »Distrikt« i Sognet med den Opgave i det at blive det levende Bindeled mellem Kirke og Sogn. Den ugentlige Bladuddeling var den Vej, ad hvilken de kom i Berøring med de enkelte Hjem, men deres egentlige Maal var i Venlighed og Deltagelse at lære Beboerne at kende og, saa vidt Lejlighed gaves, øve en stilfærdig Sjælesorg. Distriktshjælperne var i meget forskellig Alder og kom fra vidt forskellige Samfundslag; derfor havde de jo ikke alle samme Evner eller lige stor Mødenhed, men mange af dem blev ved stille Udholdenhed og kærlig Hjælp til megen Velsignelse i deres smaa »Sogne« og til stor Støtte for Præsten. Vore Distriktshjælpere talte snart 70 à 80, en Del af dem arbejdede ogsaa med i en eller et Par af de andre Virksomheder. Og ved Menighedsmøderne voksede vi sammen i et aandeligt Fællesskab, hvori der trods al vor Skrøbelighed sporedes en hel Del af den indbyrdes Kærlighed og Glæden i den fælles Tjeneste.

Af den talrige Kreds af frivillige læge Medarbejdere gemmer jeg i taknemlig Erindring en lang Række Navne, men her er jeg nødt til at nøjes med nogle faa af dem, som arbejdede længst. Først Valby Søndagsskoles to Forstandere, Skolebestyrer *V. Vaupell*, som ledede den fra 1890 til 1905, og Kommunalærer *M. Bjerregaard*, der forestod Yngsteafdelingen fra 1898 og den samlede S. Sk. fra 1905—32; den sidste sad tillige i Menighedssamfundets Ledelse og var utrættelig i sin kærlige Omsorg

baade for Børn og Hjem til sine sidste Leveaar. Der næst Handelsagent *Morten Andersen*, som fra 1893 til sin Død 1935 var nidkært med i alt Sognemissionsens Arbejde (i en lang Række Aar Leder af »Blaa Kors«). I Menighedsplejens omfattende Arbejde stod — foruden Diakonissen i »Effata« — af Sognets egne Beboere Fru *Louise Blad*, Fru *Thora Koefoed*, Fru *P. Würst* og Frk. *H. Schnack* m. fl. i nært Samarbejde med min Hustru.

Af teologiske Studenter og Kandidater var der i Løbet af de 24 Aar, jeg var Præst ved Jesuskirken, en hel Del, som kortere eller længere deltog i forskellige Slags Menighedsarbejde (det frivillige Kor, Søndagsskole, Blaa Kors, K. F. U. M., Distriktsarbejde m. m.) Blandt dem, som arbejdede i længere Tid hos os, nævner jeg: *A. Bjerre* (den senere velkendte Provst), der havde sit Hjem i Valby og meget tidlig som Student sluttede sig til vor Menighed, *Harald Jensen Kent*, senere dansk Præst i Amerika og nu Sognepræst i Frederikshavn. Han boede i længere Tid i vort Hjem, og vi oplevede ikke saa lidt med ham i den bevægede Tid, da han som Med-Redaktør sled i det Dag og Nat, for at »Kristeligt Dagblad« kunde komme til Verden (1896). Han var meget afholdt i Valby ligesom *Richard Thomsen* (nu Sognepræst i Gladsaxe), der kom til Jesuskirken, før han blev Student, og med utrættelig Nidkærlighed deltog i alt Menighedsarbejde i en Række Aar, og ligeledes *Chr. Hansen* (nu Sognepræst i Holbæk), der gjorde et stort Arbejde, særlig i K. F. U. M.

6. Deltagelse i Københavns Kirkeliv.

Det siger sig selv, at jeg, som i mine Kandidataar havde arbejdet med i det københavnske Menighedsarbejde, og som i de senere Aar i Vejlbjby var draget stærkt med ind i Forstaaelsen af Københavns kirkelige Nød, nu ikke i Valby kunde undslaa mig for at tage aktiv Del i,

hvad der foregik i Hovedstaden. Jeg tør dog sige, at jeg fra Begyndelsen af var klar over og ikke lod mig drage bort fra, at Præstegerningen i mit Sogn var min Hovedopgave, og derfor stred redeligt for, at den ikke skulde lide under, hvad der krævedes derinde fra. Thi noget var der jo, som jeg ikke havde Lov at slippe Forbindelsen med. Der var Søndagsskolen i København, der var Arbejdet for Hedningemissionen (se Afsnit V) og den kristelige Studenterbevægelse. Og der var frem for alt Københavns Kirkesag; men min Deltagelse heri vil kræve et Afsnit for sig (VII).

Ved Siden heraf skal jeg kun nævne nogle Enkeltheder. Det var i Foraaret 1892, at den romersk-katholske Biskop i København, van Euch, havde faaet en berømt fransk Dominikaner, *Pater Lange*, til at holde en Række polemiske Foredrag i St. Ansgar Kirke i Bredgade, og det »fine« København strømmede derud for at se den hvide Pater og høre hans skønne Fransk. I den Anledning kom den daværende Holmens Provst Skat Rørdam uventet ud til mig og bad mig holde en Række Modforedrag i Garnisons Kirke. Jeg studsede, gøs ogsaa tilbage for det stærkt forcerede Arbejdskrav, men maatte i mit stille Sind indrømme, at der var noget i mine romerske Studier, som maaske forlangte det af mig. Derfor endte det med et Ja, og straks begyndte det anspændte Arbejde at høre Pateren i Ansgar Kirken og faa Dage efter at hævde den evangeliske Sandhed i den overfyldte Garnisons Kirke. Resultatet foreligger i de snart efter udgivne »Evangeliske Foredrag«, som har faaet Lov til at yde Hjælp og Raad til spørgende Sjæle ogsaa senere. — I en vis Forbindelse med dette Arbejde følte jeg mig tilskyndet til at vinde en dybere Forstaaelse af Frans af Assisi's Liv og Betydning. Jeg havde med stor Interesse læst det nylig udkomne Værk af den franske Protestant P. Sabatier: »Vie de Saint François«, læste ogsaa flere katholske Fremstillinger og søgte i meget tilbage til de

gamle Kilder. Paa Grundlag heraf holdt jeg saa i Efteraaret 1892 en Række Foredrag om Frans af Assisi paa Universitetet (som maatte gentages paa Grund af Tilstrømningen). De blev udgivet samme Aar.

Et Kendemærke for de stærke Modsætninger i den Tids Aandsliv var de hyppige og altid stærkt besøgte *Diskussions-Kampe*. Dem kunde jeg da heller ikke undgaa at drages ind i — dels i Studenterforeningen (af og til ogsaa i Studentersamfundet), hvor der kæmpedes drabeligt mellem den frie Tankes og det moderne Gennembruds Mænd paa den ene Side og den lille, kampberedte Hær af den levende Menigheds Talsmænd —, dels i Rømersgade og »Folkets Hus« paa Enghavevej. Her optoges store Diskussioner for og imod Kristendom og Kirke, hvor ofte raa Spot og personlige Udfald mod de »væmmelige fede Storboger-Præster« fremkaldte drønende Bifald fra de tætte Tilhørerskarer, som jo dengang var indekserceret i den rene Marxismes Doktriner, men hvor Kirkens Talsmænd, naar de ellers kunde tage Situationen med godt Humør, dog ofte kunde blive hørt med Opmærksomhed, ja, engang imellem med stærkt Bifald. Det var ogsaa i de Aar, at Kampen stod om den røde Fane, som mange ældre Præster nægtede Adgang til Kapellerne ved Begravelser. Der var dog en ældre Provst, som udtalte de vise Ord, at den Fane sikkert havde godt af at komme i Kirke, og vi yngre oplevede tidt, at naar blot den var indenfor, var det let at blive hørt.

Ogsaa om *Samfundsmoralen* førtes Kampen under forskellige Former. Den berømte engelske Præstekone Josephine Buttler havde som Fører for den internationale Føderation »Imod Lovbeskyttelse for Usædelighed« besøgt København allerede i 1888. Ved de derved foranledigede Møder i Bethesda var jeg Tolk, ligesom jeg ogsaa samvirkede med den danske Afdeling af Føderationen, der førte Kampen energisk videre i Forbindelse med andre Sædeligheds-Organisationer, indtil det efter et

stort fælles Protestmøde i København 1902 lykkedes at faa Loven om den offentlige Prostitution forkastet i Rigsdagen. — Mere stiltfærdigt gik det naturligvis til ved Kampene i Københavns Præstekonvent, hvor de forskellige Retninger brødes, og hvor jeg ofte maatte være med i Kamp for Kirkesagen og imod den fremtrængende Subjektivisme o. a.

VII.

KØBENHAVNS KIRKESAG

1. »Udvalgets« Tid.

O m Kirkesagens første Spirer er der allerede fortalt (se Side 67). Det var min Indlevelse i denne Sag, som kaldte mig til København, og da jeg nu kom til Valby et Aar efter, at Udvalget til Kirkesagens Fremme var stiftet, var det jo en Selvfølge, at jeg kom dybere ind i Sagen. Min Ansættelse i Valby fik da ogsaa paa anden Maade Betydning for min Forstaaelse af Opgaverne. Dels fik jeg her et Sogn, der i Folketal paa det nærmeste svarede til Kirkesagens Krav (1 Præst til 5000 Mennesker); dels var Hvidovre Sogn saa uopdyrket i kirkelig Henseende, at det egnede sig udmærket til at gøre forskellige praktiske Erfaringer. Som Anneks til Frederiksberg var Hvidovre Sogn gledet ind under den kirkelige Forretnings-Praxis, som havde udviklet sig i Hovedstadens Kæmpesogne. Det kontormæssige Klokker-Regimente, som udøvedes med sørgelig Fuldkommenhed af Frederiksberg Klokkerkontor, havde Degnene i Valby og Hvidovre (Førstelæreren i Valby og Enelæreren i Hvidovre) taget til Forbillede, saa at man her mødte hele den Række af Misligheder i Kirkens Forhold til Befolkningen (og særlig de smaa i Samfundet), der kom af sig selv, hvor Mennesker behandles »en masse« og Kirkens »Ekspeditioner« faar Præg af væsentlig at være Pengeforretning.

Til Belysning af Datidens Klokker-Uvæsen, som vi heldigvis forlængst er kommet bort fra i København, maa jeg nævne et Par smaa Oplevelser fra de Dage.

Da jeg forbød Degnen i Valby at hindre Smaafolk i at gaa til Alters ved at afkræve dem en bestemt Afgift og at forlange 2 Kr. som Betaling for en Daab, udbød han: »Men hvad skal vi saa leve af?« Jeg svarede kort: »Ialt Fald ikke af uretfærdigt Gods.« Aaret efter spurgte jeg ham imidlertid: »Hvordan gaar det saa med Indtægterne?« og han svarede noget forlegen: »Ja, de er jo blevet noget bedre.« Hvortil jeg bemærkede: »Det kunde jeg have sagt Dem allerede ifjor, for et frivilligt Offer staar Folk helt anderledes til end til en paatvungen Afgift.« Vi kom da ogsaa godt nok ud af det i de følgende Aar. En anden af Degnene var dybere fastgroet i det gamle System; da han en Dag var Gæst i Præsteboligen, og vi efter Middagen gik en Tur sammen og beundrede Udsigten fra Frederiksberg Bakke, pegede han med et betegnende Smil paa Frederiksberg Kirke og sagde: »Naar man ser den lille Kirke dernede, hvem skulde saa tro, at det har været saa godt et Madsted.« I Hvidovre var der desværre flere Levninger af gammel rationalistisk Tradition. Men et Aars Tid efter blev der Lærerskifte i Hvidovre Skole. Og til Embedet kaldedes (af Universitetets Konsistorium) en ualmindelig dygtig Lærer, J. Kr. Nielsen, som jeg forud havde arbejdet sammen med i Vejlbj (se Side 69), og som i en lang Aarrække blev til stor Velsignelse for Hvidovre.

Den første Frugt af Bethesdamødet i 1886 var, at de unge Pigers Forening købte en lille Sektkirke i en Baggaard i Blaagaardsgade, som Biskop Fog havde aandeligt Storsyn nok til at indvi til folkekirkeligt Brug under Navn af Bethlehems-Kirken (1889), uagtet baade Kirken og Gerningen i den formelt betragtet svævede i Luften. Den unge Julius Ifversen begyndte her i glødende Nidkærhed et Arbejde, der samlede en vaagen Kreds, i hvilken han sammen med H. O. Lange allerede i det næste Aar fik stiftet det første Menighedssamfund, organiseret efter vore fælles nye Tanker.

Alt imens »Ringens« Korrespondance fortsattes, samlede Westergaard i København en vaagen Lægmandskreds, og dennes indegæmte Kritik og gærende Længsler fandt efter længere Tids Famlen Udløb i en Henvendelse til Københavns Præstekonvent om at andrage Kirkestyrelsen om at nedsætte en Kommission til Overvejelse af de københavnske Kirkeforhold. Det gik hedt til under Forhandlingen herom, men i December 1889 enedes dog et Flertal af Præsterne (29) med ca. 200 Lægfolk om at indsende Andragendet. Kommissionen blev derefter nedsat i Novbr. 1890 under Højesteretsadvokat Liebes Forsæde; og i den udførte H. Westergaard i Løbet af to Aar et stort Arbejde. Men allerede inden Kommissionens Nedsættelse var Lægmandskredsen skredet til Handling. Den 10. Oktober skrev Westergaard sit sidste Indlæg i »Ringens« Korrespondance, hvori det lød kort og godt: »Handlingens Tid er kommet.« Kredsen havde overdraget ham at samle et Aktions-Udvalg, og allerede den 15. Oktober ved det fjerde Bethesda-Møde i København traadte de syv bekendte Lægfolk frem for Offentligheden som »Udvalget til Kirkesagens Fremme«. Bethesda-Mødets Formand, Skat Rørdam, havde givet dem Lov til ved et særligt Møde Kl. 6 Efterm. at lægge Sagen frem, og det var en stor Højtid for mig ved den Lejlighed at føre Ordet sammen med Westergaard. Det var Kravet om smaa Sogne, der lød: »Giv Kirken i København Former, hvorunder der er Mening i vort Arbejde, Rammer, der kan fyldes — eller Folkekirken mister sin Ret og undergraver sin Tilværelse.« Men endnu mere: »Det er mere end Rammerne, det gælder. Om vi fik 20 nye Kirker i København, hvad gavnede det, om der ikke blev Trosliv og Menighedsliv i dem. Det er et aandeligt Indhold, der maa sigtes paa, for at det kan fylde Rammerne, naar de gives os, og om de ikke blev os givet, kan skabe dem selv.«

Med dette Møde var det afgørende Signal givet til

Fremrykning i København; og at det blev forstaaet ud over Landet, fik vi samme Aften et smukt Vidnesbyrd om, da vi efter Mødet samledes i en mindre, indbudt Kreds i Bethesdas Konventsalsal. Her vendte Westergaard sig særlig til Venner ude fra Landet. Vilh. Beck spurgte: »Hvad forlanger I af os?« Westergaard svarede: »Vi beder om jeres Tillid.« Og Beck svarede kort og stærkt: »Den har I!« — et Ord ved hvilket en levende Forbindelse blev knyttet mellem Indre Mission paa Landet og Københavns Kirkesag i dens første Begyndelse.

Det nye Udvalg havde allerede ved sit Navn givet tilkende, at der nu ikke sigtedes blot paa en eller faa lokale Opgaver, men arbejdedes frem imod det store Maal at løse hele »den københavnske Kirkesag«s Problem. Udvalget traadte straks i Samarbejde med de unge Pigers Forening og overtog Bethlehems Kirkens Drift. Og allerede i Foraaret 1891 indviedes den saakaldte »Jernkirke« paa Østerbro, hvor den unge C. Holt, der allerede forud var ansat som midlertidig ordineret Medhjælper ved St. Johannes Kirken (NB. lønnet af Udvalget), fik sit eget lille Distrikt. Snart efter blev cand. teol. H. I. Mygind ansat paa lignende Maade ved St. Matthæus Kirken, og allerede først i 1894 blev den midlertidige Gethsemane Kirke indviet i Dannebrogsgade paa Vesterbro.

Efter at jeg var kommet til Valby, samledes jeg jævnlig med Kirkesags-Vennerne, var ogsaa af og til med i deres Udvalgsmøder. Og hvor herligt var det ikke at mødes i fuld Forstaaelse af Opgaverne. Det var for os, som om de to gammeltestamentlige Profeter Haggai og Zakarias talte til os med de samme Ord, hvormed de forud kaldte det gamle Guds Folk til at genrejse Jerusalems Tempel. »Er det Tid for eder at bo i eders panelede Huse, medens Herrens Hus ligger øde?« lød Haggais Ord (Hag. 1, 5). Og naar vi med Profeten Zakarias saa Guds Menigheds gyldne Lysestage (Zak. 4), bankede

vore Hjerter, og vi bad om Kræfter til ikke at blive »ulydige mod det himmelske Syn« (Ap. G. 26, 19).

Alt imens arbejdede Westergaard med i Kommissio-
nen; dennes Betænkning udkom i Marts 1892, og paa
Grundlag af den forelagde Kultusministeren et Lovfor-
slag samme Efteraar. Overfor dette havde vi ganske vist
vore Betæneligheder, dels fordi Regeringen havde fulgt
Flertallets moderate Forslag med Opførelse af otte nye
Kirker i Stedet for, som Mindretallet med Westergaard
vilde det, 15; dels fordi vi var bange for, at en Gennem-
førelse ad officiel Vej rummede en Fare for, at det vilde
blive Rammer uden aandeligt Indhold. Ikke des mindre
forstod vi det som vor Pligt at støtte Regeringsforslaget.
Men overfor dette rejste der sig i København en fana-
tisk Modstand, i hvilken »Politiken« m. fl. rasede mod
al Kristendom, og Social-Demokratiet kæmpede under
Feltraabet: »Religionen en Privatsag«. Vi fik det da ogsaa
grundigt at mærke, da Udvalget indbød til et offent-
ligt Forhandlingsmøde i Koncertpalæet den 19. April
1893. Salen var stuvende fuld, Holmens Provst, Skat Rør-
dam, og jeg indledede, støttet af Westergaard, Pastor
Krag og Jul. Ifversen, mens det store Flertal tiljubled
den slagfærdige Journalist (tidligere Præst) Henning Jen-
sen, den socialdemokratiske Fører P. Knudsen o. m. fl.
deres Bifald. Kirkesagens Førere ansaa dog ikke Slaget
for tabt; de udgav til almindelig Oplysning et stenogra-
fisk Referat af hele Mødet og arbejdede trøstigt videre.

Den politiske Kamp endte i Begyndelsen af 1894; Lov-
forslaget blev begravet i et Landstingsudvalg, mens Kø-
benhavns Borgerrepræsentation sagde fuldstændig Nej
til Kommunens Medvirkning. Kirkesagens Modstandere
mente at have vundet en Sejr, men for Kirkesagens Ven-
ner følte det som en stor og lykkelig Frigørelse. Nu var
Vejen aaben til at kalde og samle den levende Menighed
til en frivillig Løsning af den store Sag. Derfor blev ogsaa
Aarene 1893 og 94 en forunderlig frugtbar Tid. Ud-

valget arbejdede kraftigt ved Dagligstue-Møder (paa sine Steder med indtil 200 Deltagere) og med Udgivelse af Pjecer, af hvilke den mærkeligste fortjener nærmere Omtale. Ved den Tid samledes ret jævnlig en Kreds af Kirkesagens Venner i Præstehjemmet i Valby til stilfærdige Drøftelser. Ofte kom man her til at tale om de mange kirkelige Misbrug i den Tid; og det blev da foreslaaet, at vi skulde samarbejde en Række af saadanne pinlige Oplevelser, som kunde tjene til at aabne Folks Øjne for Kirkens Brøst (paalidelig konstaterede og dokumenterede) i en lille Pjece med Navnet »Kirkens Nød«. Pjecen blev redigeret af Dr. P. D. Koch og mig, og den gjorde en mærkelig Virkning. Blandt københavnske Præster vakte den megen Harm, uagtet vi med Flid havde paapeget, at Aarsagen laa ikke hos Præsterne, men i de sørgelige Arbejdsforhold i Kæmpesognene. Derimod forholdt »Social-Demokraten« og de andre Blade, som paa den Tid altid var rede til at angribe Kirken, sig fuldkommen tavse! Ogsaa af Friis-Hansen, som imidlertid var blevet Præst i Olsker-Allinge paa Bornholm, udkom der en betydningsfuld Pjece: »Nye Kirker i København«.

At det Kald, der saaledes begyndte at lyde kraftigt ud over vor By, blev hørt og forstaaet, ses af en hel Række nye *Initiativer*, som dukkede op i disse Aar fra forskellig Side. Der var et Par unge Piger paa Frederiksberg, som ved et Par Sammenkomster i deres egne Hjem gav Stødet til, at Udvalget allerede sidst i 1892 kunde leje en Gymnastiksal paa Chr. Winthersvej, faa den indviet til Bedesal og dertil kalde den unge Præst Harald Ostenfeld (fra Bandholm), som straks samlede en levende og aktiv Kreds. Pastor Th. Løgstrup, Sekretær for det danske Missionsselskab, læste i sit Hjem Referatet fra Koncert-palæ-Mødet, og med ét greb den Tanke ham: kunde ikke Danmarks Præster gaa i Spidsen ved selv at bygge en Kirke i København? Han fik let dannet en Komité med

Biskop V. Gøtzsche som Formand, og syv Aar efter blev den hvide Kristkirke indviet paa Enghaveplads. I Pastor Asschenfeldt-Hansens Hjerter opstod det Spørgsmaal: kunde ikke Indre-Missions Venner rejse en Kirke til H. A. Brorsons Minde? Deraf udsprang To-Øre Indsamlingen, som indbragte over 50,000 Kr., hvortil den unge Vilh. Kold, som var bleven ansat som Distriktspræst for »Rabarberlandet« (Nordvest-Kvarteret), skaffede Resten, saa Brorsonskirken kunde indvies 1901. I 1894 holdt Pastor P. Krag ved Jakobs Kirken Sølvbryllup, og hans Menighedskreds fik den Idé at »forære ham en Kirke«. Gaven blev til 70,000 Kr., og allerede i 1896 blev Sions Kirken paa Strandvejen indviet. Adskilligt andet af, hvad der blev saaet i de Aar (bl. a. ved en Foredragsrække, som Udvalget foranstaltede for unge studerende 1895), har senere baaret sin Frugt. Udvalget havde da ogsaa Mod til allerede i 1894 at faa den unge N. Juhl ansat som Distriktspræst for en Del af Utterslev Mark, hvor Kapernaums Kirken blev indviet allerede 1895, og vi priste Gud baade for Modstand og for de aabne Døre.

2. Kirkefondet indtil 1907.

I 1895 tog Sjællands Biskop, B. I. Fog, som havde været Kirkesagen en god Støtte, sin Afsked. En stærk Bevægelse mellem Sjællands Præster, som ogsaa Kirkesagens Venner var aktivt med i, gjorde *Skat Rørdam*, hidtil Holmens Provst, til hans Efterfølger. Blandt de Motiver, som forud havde ledet hans Tanker ad de Veje, hvor han blev til saa stor Velsignelse, kan sikkert nævnes Dr. Thomas Chalmers: »Den kirkelige Fattigpleje« (udg. paa Dansk af Jul. Friis-Hansen 1888), som indledes med en kort betagende Skildring af Chalmers Gerning i den skotske Kirke, og Lic. Fløjstrup's Levnedsskildring (1893) af Londons Biskop A. C. Tait. I de nærmere Forhandlinger, som Udvalget indledede med den nye Biskop, inddroges ogsaa Vilh. Beck; og disse to kunde

trods alt, hvad de saa forskelligt paa, godt række hinanden Haand, hvor det gjaldt selve Guds Riges Fremgang. Resultatet blev, at Kultusministeriet bevilgede Store Bededagskollekten til den københavnske Kirkesags Fremme (første Gang optaget 1896), medens samtidig Udvalget enedes med Biskoppen om Stiftelsen af det københavnske Kirkefond, hvori Udvalget gik op.

Ved Bethesda-Mødet i Oktober 1896 forelagde Biskop Rørdam og H. Westergaard *Kirkefondets* Sag. Sjællands Biskop var født Formand i Bestyrelsen, Westergaard selvfølgelig Forretningsudvalgets Formand, Johan V. Adolph Kasserer; og blandt Medlemmerne indvalgtes de tre Præster P. M. Larsen, A. Schack og jeg. Sekretærstillingen blev tilbudt Friis-Hansen, som dog tøvede med at svare, indtil han havde fuld Vished om, at Kaldet var fra Herren. Fra Nytaar 1897 overtog han Hvervet og blev ved sin dybe, inderlige Indstilling, sin overordentlige Arbejdskraft og sin sjældne praktiske Dygtighed et udvalgt Redskab for Herren. Paa hans Væg hang et Kort over København med 40 røde Prikker (for »alle de nye Kirker«). Hvor mange og hvor store Sejre der blev tilkæmpet paa hans Bedeskammel, fik vel kun hans nærmeste at vide. Udvalgets Arbejde fortsattes med Kraft, og Kampen for de nye Tanker mærkedes langt omkring.

I November 1896 holdt jeg en Række Foredrag paa Universitetet om »*Kirkens Arbejde i store Byer*«*) (Motivet hentet fra Winnington-Ingrams: »Work in great Cities«). Under Skildringen af de særlige Vanskeligheder i de store Sogne, kom jeg naturligvis ogsaa ind paa en Omtale af Bunke-Bryllupper og andre københavnske Misligheder. Men det var endnu et ømt Punkt, og da det blev refereret i Dagbladene, sendte Kirkefondets Formand Bud efter mig. Han mente, at det var betænkeligt at fremdrage saadant offentligt og understregede for mig, hvorledes man dog kunde se mere velvilligt paa

*) Udgivet paa Gads Forlag 1897.

Bunkebryllupperne. Ja, han anførte, at endog Pastor Frimodt i sin Tid havde sagt, at det var »helt opbyggeligt at staa ved Alteret overfor en saadan Samling Brudepar.« Jeg hørte i Tavshed derpaa, men det mærkelige var, at da Biskoppen havde udviklet dette ret udførligt, standsede han et Øjeblik og tilføjede da som efter en Tankestreg: »Endskønt — ja, endskønt, jeg maa jo indrømme, at jeg næppe vilde vie min Datter paa den Maade — og da forresten heller ikke min Tjenestepige!« Jeg svarede da: »Saa er Biskoppens Syn ikke meget forskelligt fra mit;« men da Biskoppen syntes, at den unge Præst alligevel skulde have en Formaning, tilføjede han: »Saa vil jeg nu bede Dem om ikke at omtale disse Ting, naar De taler paa Kirkefondets Vegne.« — »Men hvor naar taler jeg paa Kirkefondets Vegne?« spurgte jeg da, og Biskoppen svarede: »Naar De sidder i Forretningsudvalget, taler De altid paa Kirkefondets Vegne.« Men hertil maatte jeg da sige: »Ja, kære Hr. Biskop, hvis jeg kan udrette noget for Kirkesagen, maa det være med Mund og Pen; om jeg derimod sidder i Forretningsudvalget, har næppe stor Betydning. Saa derfor maa jeg helst bede om at træde ud af F. U.« Men Biskoppen svarede: »Nej, kære Ussing, det er der slet ikke Tale om,« hvorved den Forhandling var tilende.

Naturligvis havde Biskop Rørdam adskillige Vanskeligheder, da han i sin Stilling maatte tage Hensyn ogsaa til flere Sider. Vi mærkede det straks ved hans Redegørelse, da Kirkefondet blev stiftet, idet han forud havde forhandlet med Borgmester H. N. Hansen, som havde stor kirkelig Interesse, men stod meget mere konservativt; og Rørdam mente derfor ikke at kunne række sig længere end til at sætte 15,000 som Grænse for Sog- nenes Størrelse, — hvad der unægtelig beredte Kirkesagens Førere Vanskeligheder, fordi de allerede længe havde kæmpet for 10,000. Ogsaa paa et andet Punkt fik Rørdam Bryderier. Da han nemlig ønskede at give Kir-

kefondets Bestyrelse et officielt kirkeligt Præg, havde han bevæget begge Københavns Provster, Stiftsprovst Paulli og Holmens Provst, Schepelern, til at indtræde i denne, uagtet de allerede paa flere Maader havde udtalt deres Tvivl overfor den nye Kurs. I Begyndelsen gik det dog ret godt, men da Biskoppen i Efteraaret 1897 med Glæde anbefalede Friis-Hansens Plan om at købe den sørgelig bekendte Dansebule »Valkyrien« for at om-danne den til Kirkesal paa Vesterbrogade, kom det til alvorlig Konflikt, og begge Provster traadte ud af Bestyrelsen.

Alt imens fortsatte Forretningsudvalget Kampen for *de smaa Sogne*, for hvilken Albert Schack allerede i 1894 havde givet os et solidt Grundlag i en Pjece »Smaa og store Sogne« med klare Udtalelser af en Række af andre evangeliske Kirkers aandelige Førere. Og Friis-Hansen saa med sit praktiske Blik snart, at det mest afgørende Bevis for Principets Gennemførlighed vilde være, om et af de største Kæmpesogne snarest muligt kunde blive delt efter det Princip. Hertil frembød Vesterbros Sogn med 60,000 Indbyggere sig nærmest. Matthæus Kirken havde længe været eneste Kirke her, nu var Gethsemane Kirke kommet til, og Præstekirken paa Enghave Plads var ved at blive til. Kunde Kirkefondet derudover faa tre andre Kirkeplaner godkendt, var Spørgsmaalet løst. Derfor søgte vi en Grund foran i Saxogade, og Carl Borgen fandt den i 1896, men hvorledes finde Vej til at købe den dyre Grund og bygge derpaa? Med et Par af Sagens formuende Venner samlede Friis-Hansen en lille Kreds af velhavende Lægfolk, som glade tegnede sig for 100,000 Kr. Saa kom Planen om »Valkyrien« for den ind-derste Del af Vesterbro, og da Marie Kirkesal var indviet (Mariæ Bebudelsesdag 1897), købte Kirkefondet en lille, men meget dyr Grund paa Vesterbros Torv. Og dermed var Principet *smaa Sogne* paa 10,000 fastlagt.

Det er ikke Meningen her at give en samlet Fremstil-

ling af Kirkesagens Fremvækst, men der vilde mangle noget i min Levnedsskildring, hvis der ikke blev givet et noget fyldigere Indblik i, hvad vi i de Aar levede og aandede i. Jeg skal da ikke her fortsætte med at opregne de nye Kirker — Kirkefondets Kirker beløb sig inden Sagens 25 Aars Fest (1915) til 23 —, men begrænse mig til enkelte Hovedpunkter i den videre Udvikling. Deriblandt først nogle Ord om den nu stærkt optrækkende Kamp om »Regulativerne«. Thi det var jo ikke nok, at der blev tilvejebragt nogle beskedne Kirkelokaler og ansat nogle unge, levende Præster. Et virkeligt Distriktsarbejde, som kunde optage sin Del af Folkekirkens Byrde, kunde ikke gennemføres, uden at der sikredes de nye Præster fri, d. v. s. sognekirkelig, Adgang til at betjene Beboerne i særlige Distrikter. Men netop der laa Vanskeligheden, idet der fra Sognekirkernes Side blev holdt over disses overleverede Særrettighed paa en saadan Maade, at Befolkningen fik Indtrykket af, at de nye Virksomheder var en Slags Sektvæsen, som kun lige blev taalt. Hovedkampen paa dette Omraade maatte de unge Præster vel selv tage op, og de maatte i Sandhed staa for Skud baade overfor officiel Tilsidesættelse og den gudløse Presses modbydelige Haan. Men Sagen var jo Kirkefondets egen, fordi det var dets udtalte Maal at naa til et virkeligt Samarbejde med Folkekirken. Og da jeg havde forholdsvis mest Kendskab til det Omraade, hvor Problemet laa, tilfaldt det ofte mig at føre Ordet i Kampen, der gav Anledning til Aars pinagtige Brydninger. Kontorchef Damkier stod længe stejlt imod vore Tanker, men det skal siges til hans Ære, at han tilsidst forstod, at det var Kirkens Tarv og derfor netop hans Opgave at skabe en lovlig Form for Distriktsarbejdet; og den kgl. Anordning af 11. Nov. 1899 om »Deling af Sognene i København i Sognedistrikter med og Ansættelse af Distriktspræster« blev modtaget med stor Tak af Kirkefondet. De stadig voksende Distriktsvirksom-

heder fik dermed anerkendte Regulativer at virke under som berettigede Grene af Kirkens Gerning.

Det kan ikke undre, at en saa stærk Vækst som Kirkesagen nu var i, atter og atter maatte stille Ledelsen overfor store Problemer med Hensyn til *Pengene*. Men det var i Sandhed opbyggeligt at opleve, hvorledes vor fælles Bøn Gang paa Gang blev besvaret. Jeg skal her kun nævne »*Selvunderholdstanken*«, som Westergaard sammen med Holt allerede slog til Lyd for i Nazareth Menighed sidst i 1893. Nu blev den videre udarbejdet under de nye Former, sammenknyttet med, at Menighedskredsene fik en vis Repræsentationsret i Kirkefondets Bestyrelse, og støttet ved den Tiøre-Indsamling, som I. V. Adolph foreslog 1900 og som under Oberst Keypers Ledelse ikke blot rejste betydelige Midler, men oplærte Distrikternes Beboere i Glæden ved at ofre til Kirken. En stor Opmuntring i de Dage var ogsaa *Kaffe-Legatet*. Det var Kaffehandler Chr. P. Hansen, som paa sin Sygeseng læste i et af vore Flyveskrifter om københavnske Præsters mere end beskedne Kaar og derved tilskyndedes til at skrive sit Testamente saaledes, at hele Netto-Indtægten af hans Forretning væsentlig skulde tilfalde Kirkefondet til Hjælp for utilstrækkelig lønnede Præster. Grosserer Hansen døde kort efter, og det er bekendt nok, hvorledes den efterhaanden stærkt voksende Forretnings Udbytte er blevet en stor Post paa vort Regnskabs Indtægtsside.

Med Hensyn til den kirkelige Anerkendelse af de nye Principer for Kirkens Arbejde i København stod vi jo helt fra Begyndelsen af overfor store Bjerge. Til Tider var det for os, som om alle Veje lukkede sig, men hvor ofte erfo'r vi ikke med ydmyg Tak, hvor forunderlig det gamle Profetord kunde gaa i Opfyldelse: »Hvo er du, du store Bjerg for Serubabels Ansigt? Bliv til en Slette!« (Sak. 4, 6). De ældre Præster forstod efterhaanden, at Kirkesagen arbejdede til Kirkens Støtte. Endnu

før Aarhundredskiftet havde det dengang siddende Bispeaad udtalt sin Godkendelse af Kravet om de smaa Sogne. Da I. C. Christensen blev Kultusminister, saa han snart med stor Sympati paa Kirkesagen og naaede i 1904 at gennemføre en ny Lov angaaende Præstepengene i København, hvorved Fordelingen af disse kunde tilpasses efter den kirkelige Udvikling. Ved den blev det da ogsaa muligt allerede 1905 at gøre fem (og efterhaanden flere) af Kirkesagens Distrikter til Sogne. Og da det første store »kirkelige Udvalg« i 1907 fremlagde sit samlede Forfatnings-Udkast, stod det der at læse (hvad en stor Repræsentation af Kirkens bedste Mænd her havde vedtaget med over $\frac{2}{3}$ Majoritet): »En Sognemenighed i København og Købstæderne bør som Regel ikke have større Folketal end 10,000 eller betjenes af mindre end een Præst for hver 5000« (Paragraf 10).

I Løbet af en ti til femten Aar havde altsaa den kirkelige Modstand i det væsentlige lagt sig. Og samtidig mærkedes der mere og mere til et Omsving i den brede Befolknings Stilling overfor Kirkesagen og Kirken i det hele. Den marxistiske Doktrin om Kirkens Fordærvelig-
hed blev ganske vist endnu ofte forkyndt i »Social-Demokraten« og andre Blade, men det var helt morsomt i de Dage at komme omkring i forskellige Dele af Byen og tale med den jævne Mand. De gamle Fraser om Præsternes Hykleri m. m. blev endnu ofte gentaget, men forbavsende tit blev der tilføjet: »Men vores Præst er nu alligevel en flink Mand!« Det var Præsternes trofaste og kærlige Arbejde, der nu i de mindre Distrikter kunde spores rundt om i Hjemmene, og som lidt efter lidt frembragte en forandret Indstilling overfor Kirkens Gerning.

En af de faa Kirkens Mænd, som vedblev at protestere, var Stiftsprovst *J. Paulli*. Og da jeg endnu af og til møder det Spørgsmaal, hvoraf det kom, skylder jeg vel at give mit Bidrag til et Svar. Paulli har flere Gange,

ogsaa i sine sidste Aar, udtalt, at selv om alle de andre gik med til de nye Synsmaader, vilde han fastholde sin Protest. Men hvorledes kunde det forenes med de store aandelige Værdier, som ogsaa jeg har mødt i hans Forkyndelse? Forklaringen beror, saa vidt jeg har forstaaet, paa to Ting. Paulli havde i forbavsende Grad en gennemført konservativ Tankegang, hvorfor ogsaa i Kirken Praksis de fast overleverede Former paa Forhaand stod for ham som det rette, og ingen Reform var tilladelig, som ikke udgik fra Autoriteterne. Dertil kom den præstelige Indstilling, som paa hin Tid var almindelig i København, at man nærmest kun regnede med Sogneforholdet som en udvortes Ordning for Ekspedition af de nødvendige Forretninger, medens Præsten i sin aandelige Gerning væsentlig var forpligtet overfor dem, der personlig droges af hans Forkyndelse og derigennem blev en af Sogneforholdet uafhængig fri Kreds, nærmest som en Slags Valgmenighed. En ejendommelig Bekræftelse heraf fik jeg ved en lille Ordveksling mellem Paulli og mig. Under en Samtale om de smaa Sogne lod jeg de Ord falde, at Kæmpesognene havde »demoraliseret« Københavns Præster (Ordet selvfølgelig ikke ment i personlig krænkende Betydning). Paa Paullis Spørgsmaal om, hvad jeg mente dermed, svarede jeg omtrent saaledes: »Maa jeg opstille et tænkt Eksempel: hvis der nu boede en fattig Skræder i et Baghus paa Nørregade (hvad De jo er ganske undskyldt i ikke at vide noget om), og denne blev syg og døde (fremdeles uden at De ved derom), men De saa fik det meddelt i Anledning af Begravelsen, hvad vilde De da føle derved?« Herpaa svarede Paulli som det naturligeste af Verden: »Slet intet, for den Mand kom ikke mig ved.« Ja, det var jo netop det, jeg mente med »Demoralisation«; men det skal siges til Paullis Ære, at han altid var en ridderlig Modstander. Han udtalte sin Mening klart og afgjort, men fandt det da ogsaa i sin Orden, at Modparten gjorde ligesaa.

Andre Vanskeligheder fik Kirkefondet i sit Forhold til de kirkelige Autoriteter. I *Københavns Kommunalbestyrelse* fandt Kirkens Ønsker paa den Tid ikke Støtte fra nogen Side. Efter at man havde skænket en Grund til Præsternes Kirke, ansaas det for givet, at det gjorde man aldrig mere. Selv ved Ordning af Ejendomskøb mødte Kirkefondet de urimeligste Vanskeligheder. Til Belysning heraf husker jeg en betegnende Udtalelse fra en Raadmand i Magistraten, hvem jeg kendte godt fra Skoletiden og derfor opsøgte for at formaa ham til at støtte vort yderst rimelige Krav i en særlig Sag. Da han viste sig uvillig dertil, greb jeg til et andet Argument og sagde: »Du er da for klog til ikke at forstaa, at Kirkefondets Arbejde netop er demokratisk« — hvorpaa han næsten kynisk radikalt svarede: »Ja, netop derfor stemmer jeg imod det.« I Kommunalbestyrelsen varede det længe, før vi sporede noget Tegn til Forandring. Adskillige Aars Bryderier med Eliaskirkens store Trappe kan fortælle derom. I Martin Nyrops første Tegning til Kirken paa Vesterbros Torv virkede denne Trappe stærkt, men Kommunen vilde ikke vide noget af den, og under Indsamlingen maatte vi derfor benytte en Gengivelse af Façaden uden Trappe. Inden Kirkens Fuldførelse fik dog Nyrop ved sin særlige Autoritet sat igennem, at Trappen blev tilladt; men for at vise, at det var den, der raadede, paalagde Kommunen Eliaskirken at betale en aarlig Lejeafgift for den Stump Plads af Torvet, som Trappen optog. Og det var først langt ind i Verdenskrigens Tid, da Eliaskirken ydede Magistraten en værdifuld Hjælp i det store Bespisningsarbejde, som paahvilede den, at Kommunen nedlod sig til at eftergive denne Afgift.

Den københavnske Kirkesags mærkelige Fremgang spurgtes efterhaanden ogsaa i *vore nordiske Broderlande*. I Kristiania (Oslo) blev den vidt bekendte Gustav Jensen Sagens Talsmand, og den unge glødende Michael

Hertsberg blev den første »Smaakirke-Præst«. Fra Göteborg og Helsingfors kom Præster til os for at sætte sig ind i Bevægelsen. Og i Stockholm fik vi fra København Lov at række en hjælpende Haand. Det var den unge, nidkære Roteman *Carl Alm* i Stockholm, der i København havde faaet levende Interesse for Sagen. Ud fra dens Grundtanker stiftede han (1893) en lille Lægmandsforening i Stockholm: »Sälskapet för kyrklig själavård i Hufvudstaden«. Og dette bad nogle af os fortælle om vor Sag ved et større kirkeligt Møde i Blasieholmskyrkan i Forbindelse med det nordiske Missionsmøde i Stockholm i August 1897. Det overdroges mig at tale der om »Kyrkans ställning och uppgift under vår tids storstadsutveckling«. Den givne Skildring af københavnske Kirkeforhold satte mange Tanker i Bevægelse i den store Forsamling. Prof. *W. Rudin* fra Upsala, som havde indledet Mødet, samlede sit Indtryk af det i den Udtalelse: »Gud vara lof, att detta blifvit sagt, och att det blifvit så sagt!« Og Mødet fik utvivlsomt en vis Virkning i Retning af at bringe Røre i de dengang meget stillestaaende Kirkeforhold i Stockholm. Endnu et Par Gange indbød vore svenske Venner flere af vore Præster til at prædike nogle Aftener i stockholmske Kirker. Men alt i alt viste det sig, at hele den kirkelige Indstilling deroppe var for forskellig fra vor til, at de vanskelige Kirkeproblemer dér kunde løses efter vore Linier.

Utroligt var det, hvad *Friis-Hansen* kunde magte at være med i. Hele Kirkefondets Arbejde med Planlægelse, praktisk Ledelse og økonomiske Vanskeligheder, laa paa hans Hjerte. Alt imens foretog han ud over hele vort Land jævnlige Rejser, som havde den største Betydning baade til at udbrede Kærlighed til Kirkesagen i Menighederne paa Landet og til at finde velskikkede Præster til vore Kirker. Alt imens levede han med i hele Kirkens Liv; bl. a. var det ham, som stiftede den danske Præsteforening og ledede den til sin Død. Schack og mig

fik han ogsaa med i dens første Bestyrelse. Ved samme Tid gav han Stødet til Optagelse af Indre Missions aarlige *Helliggørelsesmøder*, som snart bredte sig vidt ud over Landet. Den første almindelige *Adventsuge* i København blev til i Samraad mellem ham og mig. Og i Forberedelsen til de store Vækkelsesmøder i Koncertpalæet var han en Hovedkraft.

Des mere overvældende ramte det tunge Slag os, da han i Sommeren 1905 maatte underkaste sig en Operation, og den 5. August kaldtes han bort. Jeg var i de Dage paa Vedbygaard, hvor det første kirkelige Udvalgs Forfatnings-Underudvalg var samlet til meget alvorlige Forhandlinger. Midt i disse kom Efterretningen, og det var mig næsten umuligt at følge med i Arbejdet. Paa min ensomme Vandring i Parken var det, at det Ord kom til mig, som jeg fik Lov at tale over ved hans Begravelse (Fil. 2, 17). Denne, ved hvilken først Biskop Rørdam talte, fandt Sted fra »Præsternes Kirke«, Kristkirken, i hvis Byggeudvalg F. H. havde fyldt en stor Plads, til Vestre Kirkegaard. Paa hans Mindesmærke af bornholmsk Granit, som rejstes af Venner fra hele Landet, staar Herrens store Forjættelse til Troens Bøn i Mark. 11, 24.

Friis-Hansens Død betød dog ikke, at Bevægelsen sagtnede. Kirkefondet overdrog Sekretær-Hvervet til *N. Juhl*, og den nye Sekretær fik straks fuldt op at gøre baade i Retning af videre Fremrykning og fortsat Kamp. Flere nye Kirkeopgaver blev optaget i 1906. I det Aar blev Grundstenen lagt til Eliaskirken; og paa Frederiksberg fik Provst Glahn i Forbindelse med H. Ostensfeld (til hvem Kirkefondet allerede i 1897 havde faaet Lukaskirken opført) udarbejdet en samlet Plan for det ene vældige Sogns Deling i seks. Men i samme Aar trak ogsaa nye mørke Skyer op i Forholdet til den kirkelige Styrelse.

Med I. C. Christensens første Menighedsraadslov var

Præstevalget ganske vist ikke ligefrem overladt til Menighedsraadene, men disse kunde ved Embedsledighed begære at blive hørt, og ad den Vej fik Menighedsraadene allerede da stor Indflydelse. Men for Kirkefondets Arbejde var det en Livssag at sikre sig Præster, som kunde arbejde med det; og derfor opstod der en Fare for Kirkesagen, naar Ministeriet, som hidtil havde haft hele Myndigheden, ad den Vej kunde hindres i at tage Hensyn til Kirkefondets Ønsker. Et akut Tilfælde indtraadte i 1906, da Sognekaldet ved *Fredens Kirke* blev ledigt. Menighedsraadet forsømte imidlertid at indsende den foreskrevne Begæring, og da Ministeriet udnævnte en anden end den, som Menigheden havde haabet paa, blev der stor Uro, som først lagde sig, da Ministeren lovede at oprette et residerende Kapellani ved Kirken for Pastor Weltzer. Formelt var Fejlen jo her paa Menighedens Side, men Tilfældet bragte Problemet stærkt frem, og fra Kirkesagens Venner baade i By og paa Land rejste der sig stærke Krav om Garantier for vore Kirker og Embedsbesættelserne ved dem. Forskellige Udveje blev foreslaaet, men forkastet igen, og da en lille Kokolitkirke var færdig til Indvielse i Sundby, fastholdt Kirkefondet ikke at kunne overgive den til Folkekirkens Brug uden visse Garantier. Da ogsaa Eliaskirken nærmede sig sin Fuldførelse, saa det alvorligt ud til, at Samarbejdet mellem Kirkestyrelsen og Kirkefondet skulde briste.

Det var da under stor Alvor, at Kirkefondets hele Bestyrelse samledes i August 1907. Da man endnu Kl. 11 om Aftenen ikke havde naaet noget Resultat, foreslog Biskop Koch som sidste Udvej endnu samme Aften at søge en Forhandling med Departementschef Damkier. Som sagt saa gjort. Et Udvalg af Bestyrelsen, Westergaard, Møldrups, G. Koch og jeg, opsøgte Damkier i hans Hjem, hvor den dybt alvorlige Drøftelse strakte sig ud over Midnat. Det syntes dog stadig umuligt at

komme til nogen Forstaaelse med Damkier, og vi rejste os for at gaa. Men til Afsked sagde Møldrup det afgørende Ord: »Ja, Hr. Departementschef, De *kan* lukke alle Veje for os og tage alle vore Kirker; men sker det, begynder vi forfra den næste Dag.« Hvormeget D. sov den Nat, ved vi ikke; men den næste Dag fik vi Bud om, at der var en ny Mulighed, den, som Damkier nærmere udarbejdede i de Klausul-Rettigheder, efter hvilke Kirkefondets Ejendomsret til de nye Kirker skulde anerkendes, og Kirkefondet skulde have Adgang til i Konflikttilfælde at forbeholde sig (d. v. s. for den med Kirkefondet samvirkende Menighed) den halve Brug af Kirken.

Forslaget til denne Ordning blev derefter forelagt *det kirkelige Udvalg*, som behandlede det indgaaende; og efter Forslag af det nedsatte Underudvalg (med Biskop Wegener som Formand) ved en Dagsorden enstemmig anbefalede det til Gennemførelse. Kirkefondets Bestyrelse billigede denne Ordning, som derefter optoges i den kgl. Resolution for Filipskirken i Sundby og snart efter blev gennemført for ti andre Sognekirker under Kirkefondet. Dermed lettedes det Tryk, som havde hæmmet Arbejdet, Pengegaverne strømmede paany rigeligt ind; og den nye Ordning (som havde den ejendommelige Fordel, at det ved den blev i begge Parters Interesse at undgaa en Konflikt), viste sig skikket til gennem en Række Aar at sikre et roligt Samarbejde mellem Kirkefondet og Autoriteterne.

Min Deltagelse i de mere rolige Aar, som fulgte herefter, var dels at være med i Forretningsudvalgets regelmæssige Drøftelser, dels at føre Ordet ved forskellige større Lejligheder. Ved Biskop Rørdams Død 1909 blev Professor P. Madsen Sjællands Biskop, og da kort efter Københavns vestre Provsti blev ledigt ved Provst I. A. Heibergs Forflyttelse, overdroges Provstiet til mig, hvad der jo bragte mig i en noget nærmere Forbindelse med en Del af Kirkesagens Arbejde, idet de fleste af Vester-

broer Kirker hørte ind under Kirkefondet. Biskop Madsen var Kirkesagen en god Ven, men hans Embedstid blev kun kort; dog havde jeg den Glæde, at han endnu i Februar 1911 kunde indvi Jesuskirkens første »Barn«, den midlertidige Timotheuskirke i det vestlige Valby.

VIII.

I VALBY EFTER AARHUNDREDSKIFTET

1. Præstegerning i Valby.

Aarhundredskiftet blev selvfølgelig fejret paa mange foldige Maader; ogsaa Kirkens Deltagelse fik en ikke ringe Betydning, idet vi i mange af Københavns Kirker enedes om at samles til Midnatsgudstjeneste, saa at Menighedens Bøn under Kirkeklokkernes Klang kunde indvi det ny Aarhundrede for vor By. I Valby blev det en stor Begivenhed, idet ikke blot Jesuskirken var stuvende fuld, men hele Kirkepladsen, oplyst af blussende Fakler, var fyldt af en vistnok tusindtallig Skare. Og for hele Hovedstaden blev det ikke uden Betydning, at Nytaarsaften, som hidtil havde været udelukkende præget af det uhyggeligste løsslupne Halløj, fra da af fik et nyt Islæt af Klokkeklang og overfyldte Kirker over hele Byen.

Fra Nytaar 1901 blev Valby og Vigerslev *indlemmet i Københavns Kommune*; den tilsvarende kirkelige Indlemmelse gennemførtes fra 1. Maj 1902. Fordelene ved at komme ind under den store Kommune syntes Valbyerne ganske vist, at det varede længe, før de mærkede; mindre hyggelige Sider derved som fri Beværternæring m. m., mærkedes desværre straks. Og naturligvis tog Valbys Vækst stærkere Fart. Jeg fik da ogsaa Tilladelse til at antage en ordineret Medhjælper: Kaj Holmer, som igennem 9 Aar ved sin levende Tro og utrættelige Arbejdsomhed blev mig en trofast Ven og en god Støtte. Fra Begyndelsen af delte vi Sognet i to Distrik-

ter og erfarede derved i Praksis, hvor stor Betydning Kirkesagens Princip om Distriktsdeling, loyalt gennemført, har for det kirkelige Arbejde i Sognet. At vi med Glæde deltog i Københavns første store Adventsuge fulgte af sig selv. Ved vore nidkære Distrikthjælpere blev Indbydelsen dertil bragt personlig om i hele Valby, saa det lykkedes os gennem hele Ugen at have Kirken fuld, hovedsagelig af Sognets egne Beboere. Og baade ved denne Uge og lignende Foranstaltninger senere oplevede vi, at Herren kendtes ved vort Arbejde.

Pladsen tillader ikke her at dvæle ved Arbejdets Gang i det enkelte i dette Tidsrum. En Begivenhed af mere personlig Art skylder jeg dog at nævne, nemlig mit 25- Aars Præstejubilæum, som fejredes sammen med vort Sølvbryllup. Den Kærlighed, som da mødte os saa at sige fra hele vort Sogn og fra mange andre, var vi taknemlige for at have Lov til at betragte ikke blot som personlige Følelser overfor vort Hjem, men som Udtryk for en fælles Tak for Guds Velsignelse gennem 16 Aar.

Ved Befolkningens Vækst i Valby nærmede Tiden sig nu til, at vi efter gode Kirkesags-Principer maatte forberede en kommende Sogndeling ved Opførelse af *en midlertidig Kirke* Vest og Syd for det gamle Valby, hvor flere store Byggeforeninger skød op i Løbet af kort Tid. I Menighedssamfundet var man hjertelig enig, og vi nedsatte et Udvalg og beredte os til at samle Bidrag ind i Sognet. Men da oplevede vi, at der rejste sig en Bølge af Protest. Lokale socialdemokratiske Ledere, som var opdragne i den gudløse Marxisme og endnu jævnlig opmuntredes ved »Social-Demokraten«s kirkefjendtlige Udgydelser, samlede Partifæller til et Protestmøde i »Korups Have«. Og det var lidet lysteligt. Jeg var indbudt og mødte selvfølgelig, men kendte næppe mine egne Valbyere igen. Jeg var vant til at blive modtaget med Tillid og at blive regnet for Arbejdernes Ven. Men her stod jeg en lang Aften midt i en Flok, som larmende

gav deres Bifald til de gamle kirkefjendtlige Fraser. Og Mødet endte med en kraftig Dagsorden om, at Valby overhovedet ikke trængte til flere Kirker; den blev vedtaget med almindelig Haandsoprækning, og da Dirigenten ikke fandt nogen Grund til at spørge om, hvem der stemte imod, blev det ikke officielt konstateret, at der dog var én, som stemte imod. Jeg maa tilstaa, at jeg gik hjem i meget mørke Tanker. Men den næste Dag sendte vi vore Indsamlere ud i Sognet med de trykte Opraab, og de blev næsten allevegne modtaget med Velvillie! Protesten hørte vi overhovedet ikke mere om. I Løbet af et Aar fik vi samlet de fornødne Penge (ca. 28,000 Kr.) og gav os til at bygge. Da vi skulde have Ministeriets Tilladelse til Indvielse, gik jeg ind til Departementschef Damkier og forelagde ham Sagen. Han spurgte, hvor mange Mennesker der vel var i det paagældende Distrikt, og jeg svarede: »antagelig 5000«. Han fortsatte: »Og hvor mange *kan* der bo i det?« hvortil jeg efter et Øjeblik Betænkning svarede: »Formodentlig 200,000.« Ja, saa maatte der jo gives Tilladelse. Den lille, midlertidige Kirkesal, som fik Navn efter Timotheus, blev opført som en grundmuret Bygning, bestemt til, naar den endelige Kirke blev rejst, at sættes i Forbindelse med den. Den blev indviet i Februar 1911 af Biskop P. Madsen; og Pastor J. A. Lindeburg, som ved Holmers Forflyttelse til Frederiksberg var blevet min Medhjælper, fik her en god, selvstændig Gerning. Den endelige Timotheus Kirke blev fuldført med Støtte fra Hjælpeindsamlingen i 1928.

Samtidig med Sognearbejdet havde jeg i hele min Valbytid en Biopgave, som ikke direkte var Præstegerning, men dog stod i aandelig Forbindelse med det kirkelige Arbejde: Redaktionen af »Indre Missions Børneblad«. Da den strakte sig over ca. 25 Aar, skylder jeg dog et Sted at omtale den. »Søndagsblad for Børn«, som Bladet først kaldtes, blev paabegyndt af »Kirkelig For-

ening for indre Mission i København« i 1877. Det redigeredes først af Skolebestyrer Chr. Bredsdorff. Da Bredsdorff fratraadte, gik Redaktionen af Bladet, som imidlertid havde faaet Navneforandring, over til Herm. Steffensen, en af den københavnske Søndagsskoles Pionerer. Fra Begyndelsen af 1891 blev jeg hans Medredaktør, og efter hans Død var jeg alene om Redaktionen. Det var mig en stor Glæde sammen med min Hustru at arbejde med dette Børneblad, som i min Tid — samtidig med at Søndagsskolebevægelsen voksede frem baade i By og paa Land — naaede en betydelig Udbredelse (ca. 30,000 Ekspl.). Pastor Steffensen, vor nære Ven og Medarbejder fra den første Søndagsskoleetid i København, Forfatter af den yndede Sang: »Der er en underfuld Kilde«, har ydet gode Bidrag til Bladet; men da han boede i Jylland, maatte jeg overtage den ugentlige Redaktion. Til Billederne fik jeg god Brug for mine unge Aars Versekunst. I de første Aar skrev jeg forrest i hvert Nummer en kort Børneprædiken over Kirkens Søndags Evangelium. De blev bagefter samlet i en lille Børnepostille »Kirkeaaet i Hjemmet«, som fandt Vej til mange Hjem. Denne Bog oplevede senere den Ære at blive oversat paa Grønlandsk og at blive trykt deroppe som Grønlands første Prædikensamling (for Voksne!) Min Hustrus levende Initiativ skyldtes de fleste af de Udvidelser, som vandt Bladet saa mange Venner. Snart fik vi et større og særlig udstyret Julenummer; og derfra fik min Hustru den Idé at faa en forkortet Udgave oversat til Grønlandsk og trykt i c. 3000 Ekspl. til gratis Uddeling til alle Børn deroppe. Udgifterne dækkedes ved en Indsamling i Bladet hvert Efteraar mellem danske Søndagsskolebørn. Senere fik vi et lignende Juleblad til Børn i Island (10,000 Ekspl.) samt for en Tid til Dansk Vestindien (paa Engelsk). Til Fremme af Missionskærligheden hos Børnene fik vi ogsaa et Tillæg »Ud over Jorden«, i Tilslutning til hvilket

jeg udarbejdede et nyt lille Tillæg, som blev til »Den lille Missionshistorie for Børn« (senere i 3. Udg. paa D. M. S.s Forlag) og andre nyttige Bøger efter den.

Men hvor kær denne Gerning var os, maatte jeg overfor de store nye Opgaver ved min Forflyttelse i 1915 overlade Redaktionen til min gamle Ven, en af S. S.s mest trofaste Ledere, E. With.

2. *Det kirkelige Udvalg.*

Anledningen til Nedsættelsen af det første store kirkelige Udvalg, som gjorde et stort Indgreb i min Arbejdstid i Aarene 1904—07, var det Røre, der rejste sig, da *I. C. Christensen* (som Kultusminister i det første Ministerium efter »Systemskiftet«) forelagde sit *Forslag til en Menighedsraadslov* (1901). Imod det rejste der sig store kirkelige Betænkeligheder. Biskopperne mødte op hos Ministeren med deres Indsigelser. Indre Missions Samfundskredse foranstaltede et stort Protestmøde i Odense (Oktober 1901), hvor Friis-Hansen og jeg var blandt Lederne. Præsteforeningen indsendte ogsaa en Mod-Adresse, og vægtige Indvendinger rejste sig fra grundtvigske Førere. For en Del gav *I. C. Christensen* efter, idet han i sit Forslag optog en Bestemmelse om Nedsættelse af et fælles kirkeligt Udvalg, dog ikke som et blivende Forfatningsled, men som en raadgivende Forsamling, der skulde tage hele Problemet om en Kirkeforfatning op til Drøftelse. Af sit Forslag fjernede han ogsaa Bestemmelserne om Præstevalg, men fik ganske vist indsat en lille Sætning om, at Menighedsraadene kunde begære at blive hørt ved Embedsledigheder (jfr. Side 136). I den Form blev Loven vedtaget, og efter at der var valgt Menighedsraad, skred man videre til Valg af et kirkeligt Udvalg.

For Københavns Vedkommende skulde Menighedsraadene vælge tre Repræsentanter og Københavns Præstekonvent en Præst. Om denne kom det desværre til

en Valgkamp, idet Præsterne af den gamle Skole ansaa det for en Selvfølge, at Stiftsprovst Paulli som Konventets Formand skulde repræsentere Københavns Præster; men Flertallet af Præsterne mente, at det netop under de nuværende københavnske Forhold var nødvendigt at udpege en, der kunde hævde de nyere kirkelige Synsmaader. Derefter blev jeg valgt, og Paulli, som var særlig krænket ved, at nogle af Kirkesagens yngre Præster havde agiteret (ganske privat) mellem Kolleger, nedlagde sit Formandskab i Konventet.

Udvalget samledes i en smuk Sal, der var indrettet til det i Helligaandshusets Overetage, og udførte i Løbet af 4 Aar et meget omfattende Arbejde, idet der foruden Forfatningssagen blev optaget en hel Række forskellige kirkelige Spørgsmaal til Behandling. Udvalgets Formand var Biskop Skat Rørdam, dets Næstformand Professor, Dr. jur. Jul. Lassen og Sekretær senere Departementschef Damkier. Udvalget talte 36 Medlemmer og rummede fra de forskellige Sider i Kirkelivet en stor Kreds af Menighedens mest kendte Ledere. Efter de gængse Retningsbetegnelser vilde man, saa vidt det lod sig gøre, nævne 16 som grundtvigske, 12 som Centrum og 9 som Indre Mission.

Hovedsagen var jo Spørgsmaalet om Kirkens Forfatning. Efter en lang indledende Generaldebat, som indeholdt mange værdifulde Udtalelser fra vidt forskellig Side, blev der nedsat et Underudvalg for Forfatningssagen, som arbejdede ihærdigt i et Par Aar. Det bestod af 11 Medlemmer, Professor P. Madsen blev dets Formand og nuværende Departementschef Holbøll dets Sekretær. Westergaard og jeg var Medlemmer, og selv om det tog baade Tid og Kræfter, var det af stor Værdi her at kunne faa de dybt alvorlige Spørgsmaal gennemdrøftet i en saadan Kreds. Som en enkelt Episode skal jeg nævne, at Professor P. Madsen i Sommeren 1905 indbød hele Underudvalget til at være hans Gæster paa det

gamle, skønne Herresæde »Vedbygaard« i 14 Dage. Herude kunde vi jo forhandle i friere og mere fortrolig Form. Og her oplevede vi, at Modsætningerne en Dag stod saa skarpt imod hinanden, at de fleste ansaa Forsøget paa at naa til en fælles Indstilling for strandet. Men i Midt-dagstimerne husker jeg, hvorledes vi saa den gamle Lensgreve Reedtz-Thott trods sin besværede Gang trave omkring og opsøge de mest ubøjelige. Og virkelig viste det sig, at den gamle Politiker besad en Forhandlings-evne, hvorved det naaedes, at vi kunde genoptage Arbejdet om Eftermiddagen.

Naturligvis kan der ikke her gives mere end Antydninger til Belysning af visse Hovedpunkter i de indgaaende Forhandlinger. I Forfatningsudvalget var det navnlig de tre Spørgsmaal, som optog Tiden: Menighedsraad, Præstevalg og Kirkeraad. Med Hensyn til *Menighedsraad* beklager jeg endnu, at det ikke lykkedes at faa disses Navn ændret. Der var vægtige Stemmer, der hævdede sig imod at bruge det Ord Menighed, som igennem det nittende Aarhundredes Livsudvikling havde tjent som Udtryk for Aandslivets højere Værdier, blot som Betegnelse for ydre formelle Former i en Folkekirke. Ja, det lykkedes endog ved Spørgsmaalets anden Behandling at faa vedtaget, at disse Raad skulde hedde Kirkeraad, men ved tredie Behandling svingede Afstemningen over, saa der blev nogle faa Stemmers Flertal for Navnet Menighedsraad. Hovedsagen var jo imidlertid *Menighedsraadenes Sammensætning*. Flertallet var nok enig om, at der skulde være Menighedsraad i alle Sogne, men hvorledes skulde de vælges? I Loven af 1901 forlangtes der kun, at Sognets Beboere over 25 Aar skulde indgive en skriftlig Begæring om Optagelse paa den kirkelige Valgliste med Oplysning om, at de var døbt og fremdeles vilde være Medlemmer af Folkekirken. Men en stor Del af Udvalget var enige med Professor P. Madsen, da han sagde: »Herren har sagt, at Kirkens Væsen,

som adskiller den fra Verden, er Daab og Tro, og endvidere, at Troen giver sig Udtryk i Bekendelsen; derfor vilde det at give Afkald paa enhver Bekendelse være en Forsyndelse mod Herrens Mening med Kirken.« Hvor-
dan en saadan Bekendelse skulde formuleres, saa man vistnok forskelligt paa. P. Madsen antydede, at den maatte indeholde en Vedkendelse af den kristne Tro, Stiftsprovst Zeuthen og andre krævede en klarere udtalt personlig Bekendelse. Men mange maatte efterhaanden give Biskop Fredrik Nielsen Ret, naar han sagde, at der i en evangelisk-luthersk Folkekirke ikke kunde gives væsentlig andre Bestemmelser end dem, vi havde; derfor hævdede han, at vi ikke skulde begrænse Valgretten, men »paa en eller anden Maade faa udtalt, at der til at være valgbar maatte kræves noget mere. *Resultatet* af vore Drøftelser, som det foreligger i Udvalgets endelige Lovforslag, var, at Begæringen om Optagelse blev uddybet lidt (»Undertegnede, som er døbt med den kristne Daab og oplært i den kristelige Børnelærdom, og som fremdeles ønsker at være Medlem af den danske Folkekirke og have Del i dens Goder, begærer mig herved optaget paa Listen . . .«), medens Kravet til Valgbarhed foresloges skærpet ved den skriftlige Erklæring, som de valgte skulde afgive i det første Menighedsraadmøde (»Jeg undertegnede vedkender mig den kristne Tro, hvorpaa jeg er døbt, og lover at udføre det mig betroede Hverv . . . i Troskab mod vor evangelisk-lutherske Folkekirke«).

Med Hensyn til *Præstevalget* var Interessen sikkert allerstørst, men Medlemmernes Ønsker var just deri stærkt afvigende fra hverandre. Resultatet blev i Hovedsagen de samme Regler, som senere gennemførtes ved Lov (1911). Her skal jeg kun nævne, at der førtes indgaaende Forhandlinger om Muligheden af at skaffe det frivillige Menighedsliv, hvor det havde godtgjort sin Livskraft, en vis Indflydelse paa Præsteindstillingerne.

Det var navnlig Stiftsprovst Zeuthen, Biskop Koch og for Københavns Vedkommende mig, som kæmpede herfor med vægtig Støtte af ansete Ledere i de andre Grupper. Det lykkedes da ogsaa i den endelige Redaktion at faa indført en enkelt lille Bestemmelse i den Retning.*)

Det tredie Hovedpunkt i Forfatningsovervejelserne var Indførelsen af et *Kirkeraad* (»Kirkedag« kaldte vi det i den Tid, da Menighedsraadene var bestemt til at hedde Kirkeraad), som jo ganske manglede i I. C. Christensens første Menighedsraads-Forslag. Det foresloges endelig af det kirkelige Udvalg som en fast raadgivende Forsamling (med 39 Medlemmer), der skulde træde sammen en Gang aarlig. Og det hele kirkelige Forfatningsforslag vedtoges endeligt i Udvalgets 6. Samling 31. Okt. 1906 med 24 Stemmer mod 9, 5: med over $\frac{2}{3}$ Majoritet. Den endelige Afstemning var en betydningsfuld Tilkendegivelse om, at der blandt de fleste var en alvorlig Villie til Enhed i vor Kirke. Betegnende var det, at af de ni, som stemte imod, var seks fra grundtvigsk og tre fra Indre Missions Side — det vil sige, at begge Fløje gik i Stykker ved den endelige Afgørelse, saa Flertallet af hver Fløj gik med i Samlingen, medens kun de yderlige paa begge Sider var imod. De seks grundtvigske, som var imod al Kirkeforfatning, var Valgmenighedspræst Morten Larsen og fem Lægfolk, og de tre Indre Missions Folk, som ikke kunde godkende Grundbetingelserne for Valgretten, var Stiftsprovst Zeuthen og to Lægfolk, Lensgreve Holstein og Kammerherre Barner.

Med Hensyn til Gennemførelsen af Udvalgets Forslag er det ofte sagt, at det hele dog ikke blev til noget.

*) Den findes i Det kirkelige Udvalgs endelige Betænkning om Folkekirkens Forfatning m. m. (Gads Forlag 1907), Side 90, Stk. 4 af § 3. Her skal dog tilføjes, at Udvalget i sin senere vedtagne Udtalelse om det københavnske Kirkefond har ment, at dette Stykke kan bortfalde, hvis de deri foreslaaede Indrømmelser (til Kirkefondet) gøres (som det skete).

Saa meget er sandt deri, at Hovedpunktet om et Kirkeraad ikke blev gjort til Lov, men Menighedsraads-Ordnungen og Præstevalget saa vel som Regler for Kirkenes Bestyrelse blev gennemført senere i det væsentlige efter Udvalgets Forslag. Af Udvalgets øvrige omfattende Arbejde skal her kun nævnes *Konfirmations-Ordnungen*. Forslaget derom vedtoges i 1907 med 21 Stemmer mod 1 og gennemførtes ved kgl. Anordning 1. Febr. 1909. Denne Sag, hvis Vanskeligheder var stærkest følt i Hovedstaden, blev rejst ved en Henvendelse fra Københavns Konvent; jeg blev Ordfører, og jeg tror stadig, at Resultatet, en valgfri Ordning, var en nødvendig og lykkelig Løsning.*) Meget andet er ganske vist ikke gennemført i den Form, det dengang fandt, men i alt senere Arbejde paa kirkelige Reformers har man ganske naturligt fundet meget til Raad og Hjælp i det første Udvalgs grundige Forhandlinger.

3. Rejsen til Palæstina.

Det hører til mit Livs store Goder, at jeg har faaet Lov til at rejse (i Reglen sammen med min Hustru) adskillige Gange udenlands, uagtet jeg aldrig har haft Raad dertil. Til min første Studierejse fik jeg Stipendier, til to senere Rejser, der tilsigtede Studier under Udgivelsen af min *Missionshistories* anden og tredje Udgave, kunde jeg dække det meste af Udgiften ved Honorar for Bogen. Men alle andre Rejser er vi kun blevet i Stand til at foretage ved Menneskers Kærlighed. Saaledes har vi besøgt England flere Gange og faaet Lov til at tilbringe et Par Ferier i Schweiz og Italien. I 1909 blev jeg af Biskop Rørdam sendt som den danske Kirkes Repræsentant til Calvins 400 Aars Jubilæum i Genf, hvor vi

*) Nærmere Oplysning om Udvalgets Forhandlinger om den nye Konfirmations-Ordning findes i M. Neiiendams Bog om Konfirmationen: »Lær os at leve« (Anden Udgave 1939).

fik et værdifuldt Indblik i den reformerte Kirkes Liv og i Tilgift som Enkefru J. Kühles Gæster en Uges herligt Ophold i Montreux og Chamounix. Om disse Rejser skal der dog ikke tales nærmere. Men vor største og værdifuldeste Rejse gik til Ægypten og Palæstina, og denne fik saa stor Betydning for mig i min Gerning, at jeg skylder at gøre nærmere Rede for den her.

Det var en Dag i 1911, at jeg kom til Brygger Jacobsen for at tale med ham om et eller andet, og da det var gjort, spurgte han mig: »Sig mig, har De aldrig tænkt paa at rejse til Palæstina?« Jeg svarede Nej. Han spurgte: »Hvorfor ikke?« hvortil jeg svarede: »Jeg giver mig ikke af med at lægge Planer om det umulige.« Men han sagde: »Men hvis der nu var en, der vilde gøre det muligt for Dem?« og saa fortsatte han, at han selv havde haft Lyst til at rejse dertil, men havde opgivet det og saa gerne vilde sætte mig i Stand til at rejse i hans Sted. Jeg skulde have min Hustru med, skulde rejse bekvemt og give mig Tid til, hvad jeg ønskede. Selvfølgelig fik han en stor og glad Tak fra os begge. Han sendte os da en rundelig Rejsesum »paa Jesuskirkens 20 Aarsdag« og deltog med Interesse i vor Planlægning. Den 14. Februar 1912 forlod vi København. Mægtige Isflager buldrede om vort Skib over Østersøen. Næste Morgen mødtes vi i München med min Søn Henry, som var der paa en større Studierejse. Efter at have været 2 Dage i den interessante By, fortsatte vi Rejsen over Alperne ad den skønne Tauernbane til Triest, hvor vi den næste Middag gik ombord i den store østrigske Passagerdamper »Helouan«. Denne førte os gennem Adriaterhavet og videre over Middelhavet til Alexandria. Da vi undervejs passerede Kreta, hvis høje, snedækte Bjerger gemte deres Hoveder i Skyer, maatte vi naturligvis mindes den store Apostel paa hans farlige Sejlads over dette Hav. Vi kom ogsaa tæt forbi den lille Ø Gaudos, som nævnes i Apostl. Gern. (27, 16). I Alexandrias Havn mødte vi

straks Orientens myldrende, larmende, farverige Folkeliv under Sydens straalende Sol.

Vort Ophold i Ægypten varede en Maaned. Efter et Par Dages Orientering i Cairo tog vi med Jernbane til Luxor, hvor vi tilbragte tre Dage, mægtig betagne af Ægyptens herligste Oldtidsminder, ved selve Luxor de imponerende Ruiner af Templet i Karnak og paa den vestlige Nilbred ligeoverfor de vidtstrakte Levninger af Oldtidens Kongestad Theben. Vor Udflugt til Kongegravene, som er forsvarlig gemt dybt nede i Jorden under de vestlige Bjerger, staar uforglemmelig præget i min Erindring. Ved Luxor gik vi ombord paa en Nildamper (tilhørende et ægyptisk Selskab) og foretog den berømte Niltur, først tre Dage sydpaa indtil Assuan og derfra hele Vejen tilbage til Cairo. I Assuan naaede vi tæt til Grænsen af den hede Zone; her ligger den først anlagte mægtige Nildæmning, som regulerer hele Ægyptens Overrislings-System, det vidunderlige gamle Tempel i Filæ, de berømte Katarakter (spredte mindre Vandfald) o. m. m.

Fra Assuan sejlede vi paa Nilen til Cairo i Løbet af syv Dage. Og denne Sejltur paa et vel indrettet Turistskib blev for os den herligste Hviletid: Solnedgange og den ubegribeligste Farverigdom i Vest og før Solopgang i Øst den skinnende Morgenstjerne med en Lysglans, man aldrig havde tænkt sig. Landskabet til en vis Grad ensformigt med den brede, vandrige Flod, der bugtede sig gennem det smalle, frugtbare Agerland, og dette begrænset af lavere Bjergrækker til begge Sider, bag hvilke man anede den endeløse, golve Sandørken. Alligevel var Turen afvekslende ved Sejllivet paa Floden, ved de talrige melankolske Marabustorke og paa Bredderne de Indfødtes Landsbyer mellem Palmetræer og med Mellemrum de mægtige Oldtidstempler. Og overalt det mærkværdige Folkeliv, snart ved Flodens Bred, hvor fattige Fellaher stod timevis i Vand til op om Livet, optaget

af at øse Vandet op i Vidiekurve, som da svingedes op til Kammerater højere oppe ad Skrænterne — snart paa Markedspladser med en vrimlende Mængde af Handlende, Mænd og Kvinder i intimt Selskab med Svin og Faar, Køer og Kameler o. m. fl. Man kunde da ogsaa ved Landgang være saa heldig at overvære en Aftenandagt i en Landsby, hvor stadig rokkende, nu og da ogsaa ekstasisk ophidsede Dervisher holdt Folket i Aande. Rejsen blev længere end paatænkt, fordi Nilens Vandstand var ved at falde; derfor naaede vi et Sted en Sandbanke, hvor tre Dampskibe og en Række Sejlfartøjer sad fast. Vort Skib maatte da hjælpe til med at hale de andre Dampskibe løs, til det selv gik paa Grund; og under de to Dages Forsinkelse blev Vejret endda lidet lysteligt, idet en skarp Nordenvind jog op gennem Nildalen.

I Cairo opholdt vi os i tolv Dage, som blev baade rige paa Afveksling og højst lærerige. Vi red paa Kamel omkring de store Pyramider, vi havde forskellige Oplevelser i Cairos Bazarer, hvor man kunde møde Mennesker saa at sige fra hele Verden. Vi studerede i Ægyptens store arkæologiske Musæum, hvor man fik mærkelige Indblik i den fjerne Oldtids Kulturudvikling. Der mødte vi ogsaa en af de største Faraouer, Ramses den Store (d. 1224 f. Kr.); hans Mumie var i sin Tid bortført af Gravrovtere i det gamle Theben, men blev fundet igen og er nu udpakket i Musæet — og der laa hans virkelige balsamerede Legeme vel bevaret for vore Øjne. Han var over 90 Aar, da han døde, hans Ansigt var kraftigt og myndigt endnu; og det var virkelig sket engang, at han til Rædsel for Opsynsmændene havde løftet den højre Underarm som for at udstede en Befaling! De lærde har forklaret det som en Varmeindvirkning paa de mærkeligt bevarede Armmuskler, men nu kan hans Arm ikke sænkes igen.

Allerede i Ægypten følte vi os saa meget som Pilgrimme, at vi ogsaa her søgte efter Sporene fra den hel-

lige Historie. Vi drog over det gamle Gosenland, hvor Jakobs Efterkommere voksede op til et Folk. Vi satte os ved det Sted ved Nilens Sivbred, hvor man »sagde«, at Moses var fundet af Faraos Datter; og selvom der manglede videnskabelige Beviser for, at det netop var dér, havde vi dog en højtidelig Følelse af, at det var her, det skete! Paa lignende Maade havde vi det ved Tanken om Josefs og Marias Flugt til Ægypten med det hellige Barn. Vel var der næppe nogen skellig Grund til at tro, at en ældgammel Sykomore (Figenmorbærtræ) i Matarije, der æredes som Maria-Træet, virkelig har ydet dem Læ og Skygge paa Vejen. Men nærmere ved historisk Virkelighed er man utvivlsomt, naar man Syd for det nuværende Cairo besøger »Gammel Cairo«, hvis Oprindelse gaar meget langt tilbage. I den koptiske Del af denne ligger flere græske og koptiske Kirker, af hvilke den berømteste hedder St. Sergius og stammer fra det 9. Aarhundrede, og under denne findes et endnu ældre Kapel, hvor Legenden siger, at det var paa dette Sted, at Josef og Maria boede.

Endnu skal jeg kun berøre, at jeg ikke kunde være i Ægypten uden at se lidt til den evangeliske Mission. Men det blev ikke til meget, da den betydeligste Leder, Gairdner, var optaget. Dog besøgte vi den i Keswick-kredse højt skattede Gordon Logan, der viste os baade sin udmærkede Klinik, hvor det vrmlede med fattige med deres Børn (ak, hvor trives den ægyptiske Øjensyge i Snavset der!), og sin Hustrus Skole i Zêtun. Saa drog vi i Moses' Spor, men rigtignok med Jernbane, mod Øst og havde paa Vejen en lille Oplevelse, idet vi paa en Gang saa et Dannebrogflag ligesom glide hen over Ørkenen mod Syd. Det viste sig at være det første danske Diesel-Motorskib Selandia, som var paa sin første Rejse gennem Suez-Kanalen. Og snart efter var vi i Port Said, hvor vi heldigvis kun skulde tilbringe nogle Timer; thi uhyggeligere Syn af en hurtig opskudt Storby

fuld af Larm og Snavs og Demoralisation, har jeg næppe set. Vi kom ombord i et russisk Dampskib, bøjede os ved Udsejlingen for det store Lesseps-Monument og satte Kursen ad Palæstina til.

Ved Solopgang nærmede vi os Asiens Kyst. Endnu langt ude paa Middelhavet mødtes vi af en næsten overvældende Duft af blomstrende Oranger, og vi skimtede ved Jaffa det forjættede Lands Kyst. Vi fik vor Del af Besværlighederne ved Landingen ind imellem Klippe-skærene og brugte et Par Timer til at se os om i Byen; hvor vi bl. a. mødte en stor arabisk Pilgrims-Karavane paa Vej til Mekka. Ellers er det kun et enkelt Indtryk, der har præget sig dybt i min Erindring. Man viste os »Simon Garvers Hus«; der fandtes en meget gammel Hvælving, der var ogsaa flere Kar til Garverbrug, og paa Husets flade Tag sad jeg i Middagssolens Glød og lod Øjet glide vidt ud over det blaa Middelhav, alt imens Tankerne gled endnu længere. Jeg forestillede mig Apostlen Peter, inden han faldt i Søvn heroppe, anende den store Hedningeverdens Hovedstad i det yderste Vesten, alt imens Herren allerede havde beredt Bud til ham fra en romersk Høvedsmand i Kæsarea.

Om Eftermiddagen gik det med Jernbane til Jerusalem. Det var kun en fire Miles Tur, den eneste lille Stump Jernvej, som dengang fandtes i Judæa, en Slags ynkelig Sofavogn, som brugte flere Timer om at slæbe os over Sarons Slette op igennem de Bjerge, hvor engang Samson færdedes, og hvor senere Barkokba gjorde den sidste fortvivlede Modstand mod Romerne. Og saa holdt vi ved Stationen »Jerusalem«, hvis skønne gamle Fæstningsmure vi saa forude i højtidelig Forventning. Vi tog ind i Hamborg-Amerikaliniens gode Hotel »Fast« og fik et »meget roligt« Værelse. Men Kl. 4½ begyndte de katholske Kirkeklokker at ringe, saa skrydede et Æsel (hver Dag), saa buldredes der paa Døre, og saa kom der Haandværkere i Skarer til Nybygninger lige

overfor. Man maatte da aabenbart staa tidlig op her — og saa gaa tidlig i Seng.

Det var fra Begyndelsen af vor Plan at give os god Tid i Jerusalem. Derfor kom vi dertil en god Uges Tid før Palmesøndag og blev der atter en god Uges Tid efter Paaskedagene. I selve Paasken var Tilstrømningen stor baade af de egentlige Pilgrimme, blandt hvilke man overalt mødte store, vandrende Skarer af de fromme russiske Bønder, og af andre Tilrejsende fra mange Lande. Derfor var der Trængsel og Uro i den Uge, da baade Jøder, Kristne og Muhammedanere hver fejrede sin Højtid (Muhammedanerne deres store Nebi-Musa Fest). Men vi havde jo Tid og Stilhed til baade før og efter den Uges Uro at fordybe os i de hellige Minder. Under vort Ophold i Jerusalem foretog vi da ogsaa Udflugter til Bethlehem, Hebron og Jeriko med Jordan og det døde Hav. Og inden vi forlod Jerusalem, tilbragte vi flere Dage i Stilhed paa Oliebjerget i »Kejserinde Augusta Victorias Stiftelse«, det kongelige Palads, som Kejser Wilhelm havde opført der for den af ham genoprettede tyske Johanniter-Orden. Det var hans Plan, at nogle Kaiserswerth Diakonisser her skulde holde en Husholdningsskole for tyske Adelsdamer (!); men indtil det kunde gennemføres, kunde man bo i Pension deroppe, hvad vi benyttede os af for paa det skønne Sted i større Stilhed at kunne samle vore Indtryk, før vi drog nordpaa.

Den 18. April tog vi med vore Rejsefæller fra Oliebjerget i en god, stor Vogn, som Missionær Prip havde bestilt til os hos sin Ven, en arabisk Vognmand i Haifa. Jeg glemmer aldrig det Indtryk, det gjorde paa mig, da vi var kommet forbi Benjaminsernes Gibea og fik at vide, at her saa vi Jerusalem for sidste Gang. Videre nordpaa gik Rejsen ind i Samaria, hvor vi standsede under Garizims Højder ved Jakobs Brønd, og derfra gennem Dalsænkningen til Nablus, hvor vi overnat-

tede. Næste Dag gik Rejsen videre forbi Samarias Ruiner og videre under forskellige Eventyr, hvor Vejen ofte var spærret for at afpresse de rejsende Penge, til vi ved Aftenstid standsede i den lille, fredelige By Djenin, hvorfra man saa ud over Jesreel Sletten med de mange historiske Minder. Endelig den tredie Dag naede vi igennem til Haifa og derfra opad stejle Skraaninger til en tysk Præsts Hvilehjem paa Karmels Top. Her blev vi et Par Dage og havde det baade skønt og højtideligt.

Men her greb de første Dønninger af den kommende Verdenskrig ind i vor Rejseplan. Der var nemlig udbrudt Krig mellem Italien og Tyrkiet, og nu rygtedes det, at Italienerne havde bombarderet Dardanellerne. Man kunde da maaske vente alvorlig Uro ogsaa i disse Egne. Jeg søgte derfor Raad hos den tyske Konsul i Haifa, som udtalte, at der næppe var nogen her, som vidste Besked om Dardanellerne, men hvis der en anden Dag forlød noget om Konstantinopel, vilde det hele staa i lys Lue. Han tilraadede derfor at opgive den Tur fra Damaskus ud i den syriske Ørken, som vi havde bestemt for at besøge Prip, og se at komme ret snart bort fra Landet. Følgen var, at vi mente at maatte afkorte vort Besøg i Galilæa, opgive Ørkenrejsen og fra Damaskus over Libanons Bjerge at tage ned til Beirut og derfra hjemover.

Jeg har her givet et kort Omrids af vor Rejses Gang. En nærmere Beskrivelse kan ikke gives her, men jeg skylder at gøre Rede for den Betydning, som Rejsen med sine stærke og dybe Indtryk har haft for mit Tanke- og Hjerteliv og hele min senere Gerning. Efter min Hjemkomst er jeg mangfoldige Gange bleven spurgt, om jeg ikke blev skuffet i Palæstina. Jeg har stadig svaret, at jeg næppe begriber, hvorledes man skulde blive skuffet, naar man er rigtig indstillet. Det er ganske naturligt, at Mennesker, som ikke har nogen Sans for, hvad det gælder om i Palæstina, men kun søger almindelige Rejse-

indtryk, Naturskønheder, Kunstværdier m. m., ikke faar meget ud af det. Det er ogsaa let at forstaa, at kristne Mennesker, som ikke paa Forhaand ved noget om, hvorledes de gamle historiske Minder dels er overgroede med uhistoriske Legender, dels skjult af antikverede Kirkeformers fremmede Væsen, dels undergravede og mishandlede af en negativ Kritik, kan synes, at det er vanskeligt at fastholde Værdierne. Men er man nogenlunde forberedt overfor alt dette, saa rejser man til det hellige Land ikke for at finde det saadan, som man selv kan have drømt det, men for at se Landet, som det virkelig er, og vandre paa de Steder, hvor Menneskesønnen har levet og kæmpet. Og da ligger det hellige Land der jo virkelig med sine Bjerge og Floder, Søer og Sletter og med en stor Del af de gamle Byer. Jerusalem ligger jo, hvor den har ligget i Aartusinder, Tempelpladsen, Gethsemane, Oliebjerget, Hinnoms Dal o. m. m. ligger lige for vore Øjne. Det samme gælder Abrahams gamle Stad Hebron og Jakobs Brønd ved Sikar, Bethlehem og Nazareth, Libanon og Hermon, Jordans Flod, der strømmer gennem Genesareth Sø og falder ud i det døde Hav o. s. v., o. s. v.

Stederne er der. De gamle historiske Steder ligger lige for os; og for en ret indstillet Pilgrim er det jo i og for sig nok. Jeg husker, hvorledes Kingos Ord blev ved at klinge for mit Øre dernede: »Jeg længes nu at træde til Jordans klare Flod og dvæle der med Glæde, hvor Herrens Fødder stod.« I Hovedsagen er da ogsaa Landets Naturforhold ligesom fordem, kun med den vemodige Forskel, at Landet dengang var veldyrket og frugtbart, mens det under tyrkisk Regimente er blevet forsømt og goldt. Sarons Roser blomstrer dog stadig paa Sarons Slette. Og trindt omkring ser man Skuepladsen for de gamle Begivenheder. Blot ved et Blik udover Jesreel Sletten stiger Mindet frem om Elias paa Karmel, om Folkets Rejsning under Deborah, om Kong Sauls tragi-

ske Død og om Gideons store Sejr over Midianiterne. Derhos fik man (i al Fald dengang, thi ved og efter Verdenskrigen er der jo sket store Forandringer) overalt ejendommelige Indtryk af Folkets Liv og Sæder som i mange Stykker kun lidet forandrede fra forud. Paa Bjergskraaninger saa man Beduinernes sorte Telte, og selv udenfor Jerusalem gik Hyrden klædt i Pels med sin store Stav foran sin Faareflok, ligesom Fiskeriet og dets Fartøjer paa Genesareth Sø næppe var meget forskellig fra Jesu Tid.

Naturligvis er mange Steders Udseende ganske forandret — hele Byer kendes jo nu som Ruindynger. At saa Paavisningen af det bestemte Sted for en Begivenhed ofte kan drages i Tvivl, er rimeligt nok. Men selv om man f. Eks. i Bethlehem ikke kan føre Efterretningerne om Jesu Fødsel i Klippegrotten under »Fødselskirken«s høje Kor længere tilbage end til Kejserinde Helenas Tid, vil man dog sikkert indrømme, at Folk dengang (kun tre Hundrede Aar efter Jesu Tid) kunde vide noget mere end vi. Og i alt Fald har det for det historiske Mindes Magt kun lidet at sige, om Begivenheden har fundet Sted netop der eller ganske kort derfra: Sølvstjernen, som er indlagt i Klippegrunden under det Alter, der er rejst over »Jesu Fødested« i Grotten med den højtidelige Indskrift: »Hic Jesus Christus natus est de virgine Maria«, taler med sit »Hic« (her!) lige højstidsfuldt for den, som knæler der i Troens inderlige Tak.

Nogle Steder er Skuepladsen saa lidt forandret, at Minderne af sig selv træder frem for Beskuerens Øjne. Det mest gribende Eksempel herpaa er »den hellige Klippe«. Den store *Tempelplads* er i Hovedsagen den samme nu som dengang. Midt paa den ligger en af Islams berømteste Helligdomme: Kubbet es Sachra, d. v. s. Klippe-Moskeen (populært, men fejlagtig kaldet Omars Moske). Og midt under den mægtige Kuppel, omhegnet af et kostbart Gitterværk (fra Korstogenes Tid), ligger

den samme graa Klippe, som Kong David købte af Jebusiten Aravna for der at bygge Herren et Alter (2. Sam. 24, 18 ff.). Dette anses for historisk afgjort. Og paa den samme Klippe opførte Salomon Brændofferaltret. Vi stod altsaa paa det Sted, der i tusind Aar var Midtpunktet i det gamle Guds Folks Gudstjeneste, og hvor Jesus selv har vandret saa ofte.

Anderledes forholder det sig med det andet Hovedsted i Jerusalem, *den hellige Gravs Kirke*. Denne har været Hovedmaalet for alle kristne Pilgrimsrejser fra Kejserinde Helenas Tid; thi lige til ind i det 19. Aarh. har det været fast Kirketro, at denne Kirke var rejst over Jesu Kristi Grav. Men i 1837 foretog den lærde Amerikaner E. Robinson sin første Rejse til Palæstina, som fik saa stor Betydning for Palæstinas Geografi og Arkæologi. Robinson var Ordfører for den Kritik, som paa Forhaand regnede de fleste gammelkirkelige Traditioner for uhistoriske. I videnskabelige Kredse blev det da snart anset for fastslaaet, at Golgatha og Graven ikke kunde søges her. Først ved Overgangen til vort Aarhundrede begyndte den selvsikre Kritiks Beviser at vakle, og i vore Dage er vistnok Størstedelen af den palæstinensiske Arkæologi vendt tilbage til den Overbevisning, at der er overvejende videnskabelig Sandsynlighed for, at den gamle Overlevering havde Ret. Helt opbyggeligt er det at se den tyske arkæologiske Autoritet Gustav Dalman's Redegørelse.*) I en lang Aarrække var han Forstander for det tyske arkæologiske Institut i Jerusalem; og uagtet han fra Begyndelsen af stod helt paa den kritiske Side, er han endt med at afvise alle kritiske Modgrunde og godtgøre saavel den mærkelige Overensstemmelse mellem Kirkens »hellige Grav« og Evangeliernes Beretning som ogsaa den overvejende historiske

*) G. Dalman: *Orte und Wege Jesu*. 2. Udg. 1921, S. 276 ff. Sml. ogsaa Skovgaard-Petersen: »Landet, hvor Kilderne sprang«. 1. Udg. 1920. I, S. 336 f.

Sandsynlighed for, at der baade før Konstantins Tid har været den fornødne Viden i Jerusalem, og at der ved de under Konstantin foretagne Undersøgelser fremkom tilstrækkelige Grunde til at fastslaa Gravens Ægthed.

Det var derfor med hellig Ærefrygt, at vi Morgenen efter vor Ankomst til Jerusalem gik til den hellige Gravs Kirke, hvor vi efterhaanden følte os ret hjemme. I selve Paaskeugen var det ganske vist svært at finde Stilhed derinde. Vel havde det sin Interesse at være Vidne til de mægtige Processioner og de underlige Ceremonier, men Opbyggelse var det ikke saa let at finde hverken i den bølgende Trængsel, hvor tyrkiske Soldater maatte holde Orden, eller i den fanatiske, overtroiske Begjstring, som paa den græsk-katholske Lysfest Paaske-lørdag viste sig fra den uhyggeligste Side i Trængsel med Slagsmaal og Besvimelser o. m. a. I Gravkirken var der dog en enkelt Gudstjeneste, som løftede sig til aandelige Højder. Det var den første Morgenmesse paa Langfredag, da den store Kirke var overladt Jerusalems Franciskanere til udelukkende Brug. Vi havde faaet Lov at komme med der, og det var en ejendommelig Højtid i Langfredags første Gry (Kl. 5) at vandre gennem Jerusalems Gader og forventningsfulde samles med andre Deltagere paa den lille Kirkeplads foran den lukkede Kirkeport. Ved Sekstiden aabnedes Porten, og vi gik op ad de i den naturlige Klippehøj indhuggede Trin til Golgatha-Kapellet, hvor Altret var rejst over det Sted, hvor Korset skal have staaet, og hvor man til højre derfor kan se en mærkelig Revne i Klippen. Kapellet, som ikke er stort, fyldtes af Præster og Munke, den franske Konsul (som den højeste »latinske« Autoritet) og en Del Lægfolk. Og her hørte vi da Langfredagens rene og klare Evangelium forkyndt i stille Højtid paa selve Golgathas gamle Grund. Det var — ganske som i Bachs Johannes-Passion — Johannes Evangeliets 18. og 19. Kapitel, som med dyb Andagt blev foredraget af en lille Kreds

Munke. Aldrig har jeg hørt Evangeliets Hovedpunkt forkyndt med dybere Enfold, end da de to Munke, som gengav Evangelistens Beretning og Jesu egne Ord, ved Vers 28 til 30 i det 19. Kap., knælende dybt lige der, hvor Korsets Plads vistest, sang de Ord: »Da nu Jesus havde taget Eddiken, sagde han: Det er fuldbragt! Og han bøjede Hovedet og opgav Aanden.« Hvorefter alt blev ganske stille i tavs Tilbedelse.

Til at leve os ind i alle Kirkens store Minder frembød Tiden efter Paaskeugen langt bedre Vilkaar. Den store Strøm af Paaskerejsende var snart forbi; derfor var det let at finde rolige Tider, da vi kunde sidde stille i Golgatha Kapellet og paa en egen Maade leve os ind i det, som dengang skete, saa det kom os forunderlig nær. Eller vi kunde ganske ene krybe omtrent paa Knæ ind i selve Gravkapellet, hvor vi kunde skyde alle andre Tanker til Side og blot i Troens Tak samle Sindet om, at her var Stedet, hvor Herren laa. Til andre Tider vandrede vi omkring i den mærkelige gamle Kirke og prøvede at tænke os alt det, som nu mødte Øjet, borte for i Fantasien at forestille os den gamle Golgatha Højde til den ene Side (omtrent saaledes, som vi havde set det saakaldte »Gordons Golgatha« et Stykke udenfor Jerusalems nuværende Mure) og Josef af Arimatæas Have, hvor der var Plads til flere Klippegrave til den anden Side, og saaledes tilnærmelsesvis forestille os, hvorledes det dengang saa ud.

Hvad her er sagt, giver sig ikke ud for en Rejsebeskrivelse: Jeg har kun forsøgt ved spredte Billeder at give mine Læsere et Indtryk af, hvorfor et Besøg i det hellige Land maa blive af en saa særlig Værdi for dem, som har noget af Pilgrimssindet i sig. Jeg skal ikke opholde mig nærmere ved vor Hjemrejse. Fra Beirut sejlede vi sidst i April til Port Said og faa Dage efter fra Alexandria over det ret stærkt oprørte Middelhav til Brindisi. Derfra tog vi i det skønne italienske Foraar med Toget

over Appeninerne til Rom, hvor vi igen havde den Glæde at møde vor Søn Henry, og opfriskede gamle Minder sammen med ham. Efter et Hvileophold i Schweiz (Lugano og Weggis) naaede vi midt i Juni hjem til Valby, inderligt taknemlige for den rige Tid, vi havde oplevet, og over igen at være rigtig hjemme, og kunde genoptage Præstegerningen.

Det fulgte af sig selv, at det, vi havde indsamlet paa Rejsen, maatte udnyttes i de efterfølgende Aar ved Foredrag, Lysbilleder m. m. baade i Valby og København. Men Rejsens væsentlige og blivende Frugt var dog den rigt befrugtende Indvirkning paa mit Hjerte- og Tankeliv, som stadig kendtes saavel i min egen Læsning i Biblen som i min Forkyndelses Gengivelse af Evangeliernes Skildringer, og i Forbindelse dermed den stærke Tilskyndelse til at fordybe mig i den Opgave at følge Menneskesønnens Liv paa Jorden i dets historiske Sammenhæng — saaledes som det efterhaanden udfordede sig for mig i forskellige Bibellæsninger.

4. De sidste Aar i Valby.

De sidste Aar i Valby er det ikke nødvendigt at opholde sig længere ved. Nogle af de Forhold, som hører ind under disse Aar, har tidligere været omtalt i større Sammenhæng, saaledes Edinburgh-Mødet (se V, 3). Og andre, som tager deres Begyndelse i denne Tid, er det mere praktisk at opsætte til senere Omtale, saaledes Arboe-Rasmussen Sagen (XI, 2) og Nyborgmøderne (XIV, 1). Derfor skal her kun gives kortere Meddelelser om spredte Forhold.

Selve det kirkelige Arbejde i Sognet fortsattes af Præsterne (Holmer og mig) i lykkeligt Samarbejde med en stor Kreds af vaagne Lægfolk, som her oplevede den Berigelse af Troslivet, der følger med et fremspirende Menighedsliv og aktivt Arbejde i Guds Rige. De Impulser, som udgik fra de fælles københavnske Adventsuger

og de store Vækkelsesmøder i Koncertpalæet o. a. St., bar Frugt i ikke faa Sogne, deriblandt ogsaa vort, ved forskellige Arter af Fortsættelse i længere Tid. Ogsaa den begyndende Vending i Tidsaanden, som vil blive omtalt nærmere i næste Afsnit, medvirkede til, at Arbejdet stadig voksede. Da Pastor Holmer forlod Valby for at blive Præst i det nyoprettede Godthaab Sogn paa Frederiksberg, fik jeg J. Lindeburg til Medhjælper, og vi arbejdede godt sammen. Og da han ved Timotheus Kirkens Indvielse (se S. 138) fik en mere selvstændig Gerning i denne Kirkes Distrikt, fik jeg en ny personlig Medhjælper, C. Svømmø-Thomsen (død 1938 efter mange Aars nidkær Tjeneste som Sognepræst ved Betlehems Kirken). Efter ham blev O. C. Kildebæk min Medhjælper i et Par Aar (fra 1911), og efter ham A. Hermann (1913), som blev ved Jesuskirken, ogsaa efter at jeg var taget derfra. I denne Sammenhæng maa jeg endnu nævne mine faste Medarbejdere i Kirkens egen Gerning. Som »Klokkere« (senere tituleret »Kordegne«) virkede først Førstelærer *Wello* ved Valby Skole. Derefter Overlærer *P. Würst*, som var Valby Skoles dygtige Leder i hele den vanskelige Overgangstid og samtidig røgtede Kirkens Gerning i en levende Tro, indtil Valby Skole gik ind under Københavns Skolevæsen. Ogsaa som Skoleinspektør i den stærkt voksende Skole vedblev han — saavel som hans Hustru — at være virksomme i Menighedssamfundets Arbejde. Kordegnegerningen overdroges i 1902 til cand. teol. *S. Borresen* (nu Præst ved Frederiksberg Slotskirke), der i lang Tid med Glæde og Troskab var med i næsten alt frivilligt Menighedsarbejde. Ogsaa hans Efterfølger, *A. Møllerup*, var min trofaste Medarbejder i den sidste Tid i Valby og vedblev som Kordegn ved Jesuskirken til sin Død (1935). I Forbindelse med Jesuskirkens faste Embedsmænd vil det endnu være paa sin Plads at nævne Kirkekonen »Madam Clausen« (som hun selv stadig vilde kal-

des); hun »overlevede« mig ved Jesuskirken, idet hun levede og aandede for sin Gerning der fra Kirkens Indvielse i c. 30 Aar.

I dette Tidsrum faldt Afslutningen af de bekendte store fælles kirkelige »Bethesdamøder«. Da Professor P. Madsen, som havde været deres Formand fra 1896, trak sig tilbage, bad han mig træde ind i Bestyrelsen og overtage Ledelsen (1907). Vi havde da endnu i 1909 et meget stærkt besøgt Bethesdamøde, men allerede 1911, da vi mindedes Bethesdamødernes Begyndelse for 25 Aar siden og samtidig holdt Jubilæumsfest for »Foreningen til Opførelse af smaa Kirker«, var Tilslutningen ringere; og det mærkedes paa forskellig Maade i Tidens og Kirkens Forhold, at disse Møders Tid var forbi. Flere Gange blev planlagte Møder atter udsat, og efter gentagne Raadslagninger besluttede Bestyrelsen da at indstille hele Arbejdet. Bethesdamødernes beskedne, kortfattede Protokol slutter i November 1915 med de Ord: »Saaledes afsluttet med Tak til Gud og Menighedens Herre for, hvad han i Naade har værdigedes at bruge Bethesdamøderne til.«

I 1909 lukkede Biskop Skat Rørdam sine Øjne. Han havde i sin 13-aarige Bispetid været et lykkeligt Samlingsmærke for den danske Kirke, og hans Betydning som født Formand for det københavnske Kirkefond kan vanskelig udmaales. Til hans Efterfølger paa Sjællands Bispestol valgtes Professor *Peder Madsen*. Han var, fra de senere Aar særlig ved sin førende Stilling i det kirkelige Udvalg, fra alle Sider set hen til med Tillid; men det var ikke let at overvinde hans Betæneligheder paa Grund af hans Alder (f. 1843). Da han blev ordineret og bispeviet, gav han sig fuldt hen i sin nye Gerning og godtgjorde i flere Retninger sin overlegne Dygtighed, men hans legemlige Kræfter kunde ikke magte den store Omlægning fra et langt Livs Professorgerning til Kirke-

ledelsens praktiske Mangesidighed. Og den 7. August 1909 blev han bortkaldt. Hans Jordefærd paa hans herlige gamle Herregaard, Vedbygaard, var en ejendommelig, stor Højtid. I det samme Aar blev to af Kirkesagens »Fædre« hjemkaldt: Grosserer *Joh. V. Adolph* (som var først »Udvalget«s og derefter Kirkefondets uundværlige Kasserer) og Kontorchef *Conrad Bangert* (Formand for K. F. U. M. i København), begge af »de syv Lægmænd«s Kreds, der bar Kirkesagen i deres Hjerter til det sidste.

Da Kultusminister Appel udpegede Provst *Harald Ostenfeld* til Sjællands Biskop, vakte det en vis Uro. At han var en betydelig praktisk Dygtighed, var nok som bekendt. Som en af Kirkefondets første Pionerer havde han paa Frederiksberg (først i Gymnastiksalen paa Chr. Winthersvej, derefter i Lukas Kirken og endelig i den ved hans Energi opførte Solbjerg Kirke) udført en stor og meget værdifuld Præstegerning, hvorhos han som Provst for Frederiksberg havde en væsentlig Del i en lykkelig Ordning af de frederiksbergske Kirkeforhold. Og i Fortsættelse af Rørdams store Indsats i Københavns Kirkesag laa det nær, at en af Kirkesagens førende Præster traadte i hans Sted. Men Ostenfeld syntes nogle for ung; for den ældre Skole var han ikke »Teolog« nok, og i kirkepolitisk Henseende var mange betænkelige, fordi man vidste, at Ostenfeld nærmest stod paa samme Standpunkt som Appel i den Arboe-Rasmussenske Sag (se Afsn. XI, 2). Da det dengang ret ofte blev antaget, at Stiftelsen af »Kirkeligt Landsforbund« var foranlediget ved Ostenfelds Udnævnelse, vil jeg gerne benytte Lejligheden til her at aflive denne Formodning, idet de væsentlige Forberedelser dertil vitterlig var truffene, før nogen havde nævnt Ostenfelds Navn i den Sammenhæng.

Hvad der nærmere kan kaste Lys over min Præstegerning i Valby i disse Aar, bliver der paa anden Maade Lejlighed til at forklare i det følgende Afsnit. Her skal

endnu kun omtales, at *Verdenskrigens* Uvejrsskyer gik over vort Fædreland allerede 1½ Aar, før min Gerning afsluttedes. Da min Hustru og jeg i Juli 1914 havde en tre Ugers Sommerferie i Smaaland, havde vi vel en Følelse af, at der var truende Skyer paa Europas Himmel, men ingen anede, hvor vældigt et Uvejr der trak sammen. Faa Dage efter vor Hjemkomst brød det løs i al sin Gru. De, som har oplevet det, glemmer aldrig de Dage, da Krigserklæring fulgte efter Krigserklæring som Lyn paa Lyn. Selve det Ord »Verdenskrig« var ikke til før; det skabtes i de Dage, da vi med Rædsel saa, at det Verdensfællesskab, som man plejede at rose sig af at vore Dage havde naaet i Videnskab og Kultur, vendte sin forfærdelige Vrangside udad. Hver Dag skælvede man for, hvad den næste kunde bringe, — og igennem fire lange Aar var der som et Moratorium over Verden for det meste af, hvad der ellers optog Sindene.

En dyb Alvorsrøst havde i de Dage standset det »glade« København. Det var forunderligt at være med paa Raadhuspladsen og se Tusinder flokkes, ikke af Nysgerrighed, men for at dele Alvoren med hverandre. Vort Folks danske Hjertelag brød igennem alt, hvad der længe havde skjult det, og uden Forskel mellem Klasser og Partier kendte man sig som ét om Danmarks Fare. En egen Virkning havde Begivenhederne paa alle dem, der ikke havde glemt Danmarks dybe Saar i 1864. Vi to i Valby Præstebolig havde begge vore Erindringer fra det Aar, min Hustru tilmed fra sit eget Hjem i Haderslev. Vi havde derfor heller ikke opgivet Bønnen om, at Gud vilde læge Danmarks aabne Saar. Og nu fik vi som mange danske — til Trods for Centralmagternes anerkendte Overlegenhed — en højtidelig Følelse af, at Verdens Styrer havde store Ting for i denne Sag, saa der trods Sønderjydernes dobbelte Nød i denne Krig lyste et underligt Haab igennem.

For Kirkens Tjenere indeholdt disse Forhold selvfølge-

lig en stor Opgave. Krigens Alvor oplod manges Øren, og i en stor Række af Københavns Kirker holdtes der i August og Septbr. jævnlige Bedemøder under stærk Tilstrømning. For at give et lille Begreb om deres Indhold, tilføjer jeg her et Par Slutningsvers, som jeg havde skrevet kort i Forvejen:

<p>O Gud, hvis Hjælp urokket staar fra Arilds Tid, til dig vi tyr i bange Kaar; end bløder Danmark af sit Saar, men Tordendrøn ny Trængsel spaar, vær du os blid! Sluk ej den svage Tande ud, bind op om Rørets svare Brud og lær os slaa til Himlens Gud vor Lid!</p>	<p>End Korset i vort Banners Blod vi ej har mist' — forkast os ikke, Frelser god, læg Folkets syge Hjerterod og und os end til Bøn og Bod en Naadefrist! Skænk enigt Mod for Broderkiv, for Vantros Goldhed Tro os giv og rejs vort Folk til genfødt Liv, o Krist!</p>
--	--

Sørgelig snart skete der dog et kendeligt Tilbageslag. Da den første overhængende Fare for vort eget Land (de, der oplevede den 5. August her i København, glemmer den næppe) var afvendt, og Krigen efter Marneslaget trak i Langdrag, faldt Livet i Danmark saa temmelig til Ro. Ikke som om vi glemte Krigen, vore egne Unge var jo indkaldt til Sikringsstyrke, og det var ikke uden Alvor. Fra mit Hjem var min ældste Søn Premierløjtnant i Artilleriet, og min næstældste Søn, som nylig havde fuldendt sin Doktordisputats, laa som indkaldt i en Hestestald i Hellerup og rettede Korrektur paa sin Afhandling. De stadig strømmende grufulde Budskaber fra Krigen skulde da ogsaa nok forlange at blive læst, men selve Depressionen slog efterhaanden for mangfoldige over i en løssluppen Forlystelsessyge, hvortil endnu kom de Chancer for at tjene Penge, som affødte alt det uhyggelige, der gemte sig i den Betegnelse »Guldashtiden«. Derfor gik dog Kirkens Arbejde ikke i Staa. Vistnok syntes mange at glide længere bort fra Kirken

end nogeninde, sløvede for alle aandelige Indtryk; og man mærkede, hvor uhyggelig en Omvurdering af de moralske Samfundsværdier greb om sig. Men for den vaagne Del af Kirken var dette jo kun Kald til ny energisk Kamp paa mere end en Front. Jeg husker da ogsaa, hvorledes vi Præster, som man tidligere ikke regnede med, blev indbudt til større Samfundsdiskussioner om Krigens Problemer. Og paa forskellig Maade fik vi Lykke til at raabe Mennesker op og samle Skarer, som endnu lod sig naa af de vækkende Ord.

Og nu led det mod Enden med min Gerning i Hvidovre Sogn. Den 15. November 1915 blev jeg kaldet til Sognepræst ved Vor Frue Kirke i København, og anden Søndag i Advent holdt jeg Afskedsprædiken i Valby og Hvidovre Kirker over Evangeliet om de ti Brudejomfruer. Ved samme Tid sagde Menigheden os et inderligt og dybt betagende Farvel ved en Afskedsfest i »Effata«. Den Afskedsgave, som der blev overrakt min Hustru og mig, blev sat hen som et første Bidrag til et kristeligt Alderdomshjem i Valby (2200 Kr.). Da Stiftsprovstegaarden imidlertid maatte undergaa en større Restauration, fik vi Lov at blive i Valby Præstebolig indtil Pinsetid 1916. Selvfølgelig var det ikke let at bryde op fra en Gerning, der havde taget mit Hjerte og fyldt mit Liv i 24 Aar; selv havde jeg ikke tænkt andet end at blive der, saa længe Kræfterne tillod det. Men det var et Kald af en egen Art, der lød til mig, hvorom nærmere i Afsnit XII. Som et Minde om Afskeden hidsætter jeg her den Hilsen, som jeg i Maj 1916 sendte til alle Sognets Hjem:

»Da det er mig umuligt at naa omkring i de langt over 2000 Hjem, som vort Sogn tæller, beder jeg om paa denne Maade at maatte sende Beboerne en Afskedshilsen . . . . Jeg vil gerne have bragt min Tak for al Kærlighed gennem de mange Aar saa langt som muligt ud i hele Sognet baade til store og smaa . . . . Og til denne

Tak vil jeg saa endnu gerne føje et Afskedsord om det, som min Gerning altid har sigtet paa. Gid det maatte blive et Mindeord for de mange Hundrede Unge, som jeg har faaet Lov at vejlede til Konfirmationen. Gid det endnu maatte blive et sidste Bud til dem, der har været glade ved Ordets Forkyndelse i vor Kirke. Og gid det maatte blive læst ogsaa af de mange, som jeg ikke er kommet i nærmere Berøring med, og hvem jeg dog gerne vil have bragt en Hilsen til Farvell!

I, som har holdt eder paa Afstand fra Kirken, husk paa, at det *er* ikke lige meget, hvilken Vej Mennesket vælger. Der er kun een Vej, der fører til »Livet«, det sande, evige Liv. Det er ikke lige godt, om man har den eller den »Tro«, — der er kun eet, som er Sandhed. Der er kun én, der er stærkere end Døden, kun ét Navn, hvori Mennesker kan blive frelst, Jesu Kristi Navn.

I, som har »holdt ved eders Børnelærdom« og ikke vil undvære Guds Trøst og Haabet om et andet Liv, men alligevel ikke har følt Trang hverken til Naaden ved Herrens Bord eller Livet i Guds Menighed, aa, gid I alvorligt vilde bede Gud om at aande paa eders Hjerte, for at alt, hvad I har af Kristendom, maa blive levende til eders Sjæles Frelse.

I, som af Hjertet tror paa Guds Naade i Kristus, men gemmer eders Liv med Gud som en Løndom for Mennesker, gid I maatte forstaa, at Jesus har eder behov. Han længes efter, at eders Mund maa bekende, hvad Hjertet tror, at I finder eders Plads i Menighedens Samfund, og at I finder og bruger eders Gaver til Guds Riges Arbejde. Det er saare alvorlige Tider nu for Verden og for Guds Kirke; Herren trænger til alle dem, der virkelig vil være hans, for at de maa staa sammen i Menighedens Liv og Arbejde.

Og I, som har faaet Lov at finde ind i den troende Menighed, Gud give eder altid at blive mere faste, stærke og frugtbare i Herren! Bliv tro i at gaa frem i et virkelig

helligt Liv, bliv tro mod de helliges Fællesskab, bliv tro i Forbønnens Tjeneste og Vidnesbyrdet om Jesus, som er Hovedkraften i alt Arbejde for Guds Rige.

Gud velsigne eder alle! Gud velsigne Jesuskirken og Hvidovre Kirke og lade Tjenesten derudfra øves i Aandens Kraft i de kommende Tider! Herren velsigne sin Menigheds Samfund og Arbejdet i Sognet! Herren velsigne eders nye Sognepræst og gøre ham til en Velsignelse iblandt eder!«

IX.

MIN PRÆSTEGERNING

Da min Virksomhed i Valby sluttede, var jeg fyldt 60 Aar, og af dem havde jeg været Præst i 33 og lagt mit Livs dybeste Kræfter i min Præstegerning. Men skal jeg gøre virkelig Rede for denne, maa jeg endnu forsøge at give et Indblik i min Præstegernings aandelige Indhold, saaledes som jeg har forstaaet den og stræbt at udøve den under Ansvar for Kirkens Herre. Muligt nok vil adskillige Læsere finde dette Afsnit for »teologisk«; men er der overhovedet noget af Værdi i en gammel Præsts Erindringer, vil der være en anden Kreds af Læsere, som netop spørger efter dette. For dem er derfor dette Afsnit skrevet, ikke som en systematisk pastoralteologisk Afhandling, men som spredte Grundtræk ud af min praktiske Erfaring.

1. Hvad jeg bragte med til min Gerning.

Da jeg blev indviet til Præst, medbragte jeg for det første en personlig levende Kristentro og ud fra den en tryk Fortrøstning til, at det var Herren selv, som kaldte mig til Tjenesten og betroede mig Præstegerningen. Den Fortrøstning har aldrig forladt mig under hele min lange Tjeneste, Gud være takket og priset derfor. Og uden en saadan er det vel under vore Dages vanskelige Forhold næppe tilraadeligt at tage den Gerning op. Ved Siden deraf medbragte jeg en god og ret fyldig teologisk Uddannelse. I mine Kandidataar mødte derfor ogsaa det

Spørgsmaal mig, om jeg skulde vie mit Liv til teologisk Studium, men netop igennem mine første Arbejder fik jeg tydeligt Øje for Teologiens Særstilling som en Kirkes Tjeneste, jeg ikke vilde kunne gøre Fyldest i, uden at jeg havde gjort selvstændige Erfaringer i Kirkens eget Arbejde. Derfor maatte jeg blive Præst, og den Gerning holdt mig fast baade ved sin Herlighed og ved sit Ansvar. Af Betydning for min Præstegerning var det da ogsaa, at jeg fra min tidlige Barndom og lige til min Ordination kun havde haft én Præst, B. I. Fog, som baade ved sin dybe Forkyndelse og ved sin personlige Paa-virkning havde givet mig Syn for Præstegerningens høje Værd og en begyndende Forstaaelse af dens Maal og Veje.

Havde jeg en kirkelig Indstilling med? Mange Teologer er jo vokset op i Hjem, som tidlig har præget dem i en vis kirkelig Retning, men saaledes var det ikke for mig. Mit Hjem var ikke uden Forbindelse med Kirken, men om personlig Kristendom blev der ikke talt der. Jeg var i den Henseende ensom og indesluttet; selv i Studietiden naaede jeg ikke videre end til at være med i rent teoretiske Diskussioner. Kun ved Læsning i Enrum begyndte jeg at faa Indtryk af kirkelige Problemer, særlig gennem S. Kierkegaard. Ellers var det først ved Deltagelse i Søndagsskole og andet Menighedsarbejde i København, at de kirkelige Spørgsmaal rykkede mig nærmere ind paa Livet; dog heller ikke her stærkt, fordi paa den Tid i København den store Modsætning til Fri-tænkeriet optog de unge kristne Sind saa stærkt, at der ikke blev Rum for meget andet. Derimod førte min Studierejse i 1881—82 mig stærkt ind i Prøvelsen af Kirkelivets Principer (se Side 35—36), og det blev da navnlig mit Studium af de aandelige Livsbevægelser i den engelske Kirke, Højkirke, Lavkirke og Bredkirke, som klarede mine Øjne for de bærende Principer i disse og derigennem for, hvor hver enkelt af disse Retninger

havde sin Styrke og sine Svagheder. Ud derfra førtes mine Tanker ganske naturligt til en nærmere Betragtning af de danske kirkelige Retninger. Vistnok kan disse ikke uden videre jævntilles med de engelske Retninger, men de tre Ord: høj, lav og bred betegner alligevel, selv om de har udviklet sig paa meget forskellig Maade, Grundlinier for Kirkelivet, som hjælper til Orientering ogsaa hos os.

Kirkens Arbejde betegnes af Apostlen som Opførelsen af Guds Tempel. Bygningen er hans og Arbejdet ligesaa, men i det er vi Guds Medarbejdere (1. Kor. 3, 9). Hovedhjørnestenen er Jesus Kristus, og den Grundvold, som bærer hele Kirkebygningen, er den levende Frelsers Naadeværk i Ordet og Sakramenterne, fælles for alle Kristne. Paa den opføres Guds Tempel af levende Stene, men personlig levende er ingen uden ved aandelig Livsforbindelse med Grundvolden gennem Omvendelse og Tro. Her ligger nu for Lavkirken Hovedvægten paa Arbejdet i det lave, den grundlæggende Livsforbindelse. For Højkirken er det Hovedsagen, at Bygningen løfter sig mod det høje for at give Rum for den store Tilbedelse; men skal Bygningen være solid, maa Hvælvingerne bæres af Piller, der staar paa den faste Grundvold, ikke Stræbepiller, der bygges til udefra. Bredkirken har, hvis den er ret kristelig, sit Liv i Templet selv, men har en særlig Interesse for Tempelpladsen udenfor og finder sine særlige Opgaver i at samle Folket om Helligdommen gennem de forskellige Forgaarde. Igennem Tanker som disse fik jeg mit Syn paa Kirkelivets Vilkaar, hvori jeg stedse senere er blevet bekræftet. Gud bruger sine Medarbejdere til forskellige Stykker af det store Fællesarbejde, idet han giver dem hver sine Naadegaver. Men skal Guds Bygning staa fast, maa det egentlige hellige Tempel hvile paa den objektive Naades faste Grund i en personlig tilegnet Livsforbindelse med Grundvolden og være aandeligt sammenbygget i det hellige Fælles-

skab. Ud derfra har jeg fra min Præstegernings første Tid følt mig hjemme i den danske Indre Mission, uden at det dermed var udelukket at være med i Arbejdet opad og udad paa den af Gud givne levende Grund.

2. Prædiketjenesten.

Præstegerningen er Ordets Tjeneste. Af denne er Prædiken kun en Del, men vistnok efter vor Kirkes Tankegang den i høj Grad overvejende (derfor ogsaa den, efter hvilken Præsterne i Reglen vurderes). I Tilbageblikket paa min Gerning begynder jeg derfor med den og berører først nogle mindre, ydre Sider. Det har ofte slaet mig, hvor meget vi Præster kan vanskeliggøre Forstaaelsen af, hvad vi vil have sagt, baade ved at anvende begrebsmæssige Udtryk, som den jævne Mand ikke faar rigtig fat paa, og ved Jaskeri eller andre Skavanker i vor Udtale. Jeg har altid bestræbt mig for ikke blot at faa *det* sagt, som skulde siges, men at faa det sagt saaledes, at det kunde forstaaes af dem, der hørte det. Til Udtalen hører det jo, at Ordene ikke jaskes over i hinanden, men faar Lov at lyde hver for sig; i den Henseende har jeg sikkert lært en Del ved ofte at prædike i Aarhus Domkirkes mægtige Rum.*) Herhen hører det ogsaa, hvad jeg skylder min Fader stor Tak for, at jeg har lært at elske det danske Sprog og derfor stræbt at tale det klart og rent uden den Bunke fremmede Ord, som mange regner for at høre med til det rigtige Nutidssprog, men som

---

*) Et enkelt Punkt kan det maaske være gavnligt at tilføje. Da jeg var blevet Præst ved Frue Kirke, spurgte Kantor E. Hansen mig en Dag, hvorfor jeg altid plejede at hæve Stemmen foran et Punktum. Jeg havde aldrig tænkt over det, men har aabenbart tidlig faaet den Vane, og vi var begge enige om, at det var meget praktisk i en stor Kirke, hvor baade det at lade Ordene glide over i hinanden og det at sænke Stemmen i Slutningen af en Sætning eller blot i den sidste Stavelse i et Ord gør det vanskeligt for Tilhørerne at følge med.

burde være banlyst fra Prædikestolen, ikke blot af Skønhedsgrunde, men for overhovedet at blive virkelig forstaaet af den jævne Mand.

Angaaende Prædikenens Udarbejdelse har jeg aldrig sluppet Kravet om en grundig Forberedelse, uagtet det i Hovedstadslivets Uro og Jag ofte var vanskeligt at skaffe en samlet Tid dertil. For mit Vedkommende ser jeg det som en Velgerning af Herren, at jeg efterhaanden fik den Vane, som jeg nødig fraveg, allerede Søndag Aften under Bøn at gennemlæse Teksten til næste Søndag, hvorefter jeg ret jævnligen i Ugens Løb tidlig om Morgenen fik spredte Tanker og Tilskyndelser, som jeg nedskrev; og om Lørdagen maatte jeg ofte undre mig over, hvorledes disse »af sig selv« føjede sig sammen til et Hele.

Med Hensyn til Prædikenens aandelige Form var jeg fra min Ungdoms »Skolegang« under Fogs Prædikestol indstillet paa, at Prædikenen som Regel maatte have sit bestemte Emne, som derefter udvikledes i flere Afsnit. Og jeg fastholder med al Anerkendelse af personlige Forskelles Ret, at denne Prædikemaade (under tilstrækkelig aandelig Bevægelighed) yder Tilhørerne en særlig Hjælp til at kunne forstaa og huske det sagte. Fra Pastoralseminariet, hvor Fog var vor Lærer i Homiletik, husker jeg et Par af hans Udtalelser, der bed sig fast i vort Sind: »Den bedste Prædiken er den, hvor Præsten faar Naade til at sænke sig i og saaledes levendegøre et enkelt Bibelord, at Tilhørerne ikke husker noget af Præstens Ord, men aldrig glemmer det Ord.« En anden Udtalelse, som var god at lære af, faldt, da Fog i sin Kritik af en Kandidats Prædiken pegede paa, at han ikke havde faaet det og det Punkt med i sin Prædiken; og da Kandidaten betuttet svarede: »Jeg synes, at det ligger i det og det, som jeg der har skrevet,« kom Fogs Svar med Vægt: »Ja, vel ligger det deri, men det skal tages ud deraf, for at Mennesker kan se det og forstaa det. Hvis

vi kunde nøjes med, at »det ligger deri«, behøvede vi jo kun at gaa op paa Prædikestolen og sige det ene Ord: *GUD*, for deri ligger det altsammen!« Vi, der var vant til at høre Fog, havde en levende Følelse af, at han i en særlig Grad kunde sige det Ord, saa Mennesker forstod, hvad der laa i det.

Ved Omtalen af Fog havde jeg endnu Lyst til at tilføje, at det Punkt, hvori jeg mener at have lært mest af hans Maade at prædike paa, ligger i, hvad jeg (efter senere Eftertanke) har kaldt hans særlige Evne til at foretage det afgørende »Sporskifte«, hvorved den, der i Begyndelsen fulgte ham med Interesse i hans Udvikling af et Tidsspørgsmaal eller hans Forklaring af en Bibeltekst, paa én Gang opdagede, at det ikke mere var Præstens Tanker, han fulgte, men Gud, som talte til ham selv igennem Ordet. Hvis jeg har naaet noget af det i min Prædiken, har jeg ogsaa Lov at tilføje, at Vejen til at naa dette ligger i, at Præsten baade i sin Forberedelse og under sin Forkyndelse selv personlig staar for Gud, saa at Gud igennem Ordet taler til ham selv.

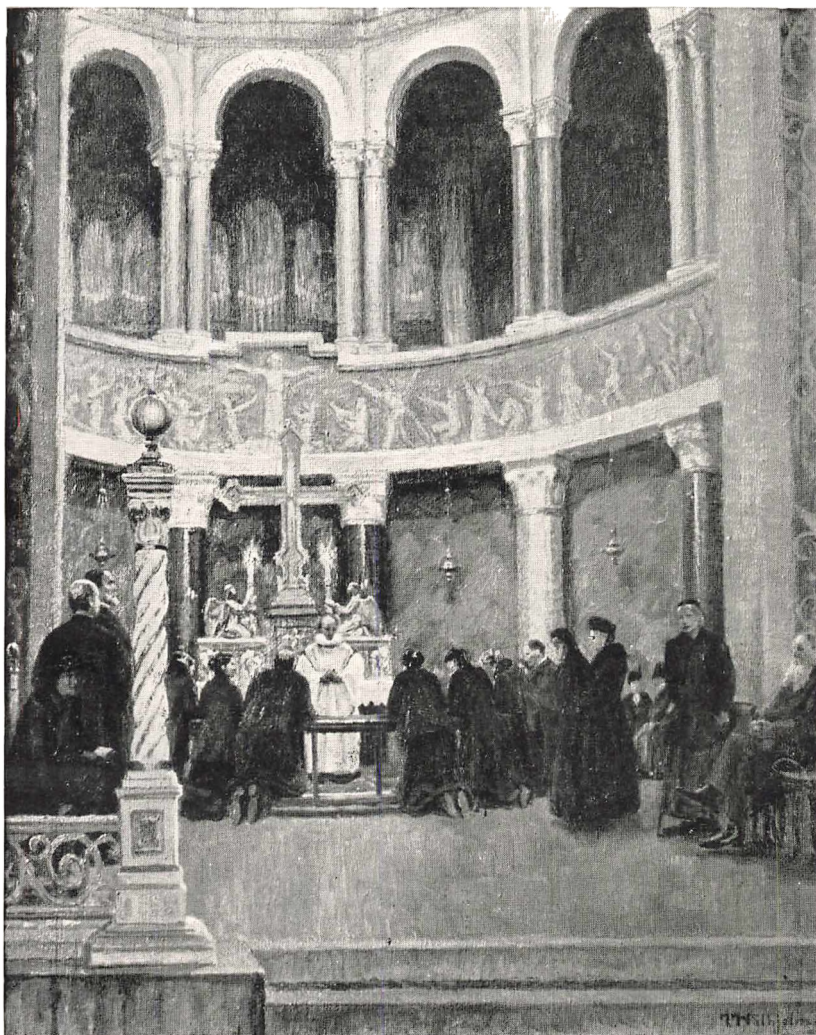
3. Budskabet.

I Lukas Evangelium (Kap. 20, 1) skildres Jesu Prædiken i de Ord, at »han lærte Folket og forkyndte Evangeliet«. Disse Ord betyder ikke helt det samme. I sin Undervisning forklarede Jesus sit Folk Guds Ord (som de kendte noget til i Forvejen), saaledes at de kunde modtage *Evangeliet*, men det sidste var det, Faderen havde sendt ham til at forkynde. Saaledes er det ogsaa for os, der prædiker for Mennesker, som har hørt mere eller mindre af Guds Ord i Forvejen; saavel ved direkte Bibelforklaring, som gennem Paavisning af Sjælens eller hele Tidens Trang søger vi at berede Hjerterne til at modtage Evangeliet. Men det sidste er vor Sendelses Maal (Mark. 16, 15). Vi skal i vor Prædiken baade

vække, forklare, belære og opdrage, men Hovedsagen er, at vi har et Budskab fra Gud til Mennesker. Det græske Ord for at prædike betyder at være Herold. Vi skal ikke blot oplæse, forklare og belyse Evangeliet. En ret Prædiker er kun den, som har faaet Evangeliet af Gud selv for at bringe det til andre Syndere. Selvfølgelig er det forkert, naar Præsten optræder med en Autoritet, som bundet i det jordiske Embede; men ret forstaaet er Forkyndelsens Autoritet Herrens, mens vi kun er hans Tjenere eller »Trælle« som det flere Steder hedder i N. T. Vor Forkyndelse skal ikke bygge hverken paa menneskelig Videnskab eller paa en jordisk Beskikkelse, men paa, at »Han har sendt os«, »saa siger Herren« og »der staar skrevet«.

Men *hvad er Budskabet?* Det betegnes i Apostlenes Gern. 8, 35 som »Evangeliet om Jesus« og i Brevet til Efesus 1, 13 som »Evangeliet om vor Frelse«. Men indenfor dette Guds Naades Evangelium, fra hvilket al aandelig Velsignelse strømmer ud, vil der paa Grund af Forkyndernes forskellige Udvikling og forskellige Naadegaver blive nogle Sider, der betones stærkere hos en, andre hos en anden. Derfor skylder jeg ogsaa — i ydmyg Erkendelse af, hvor meget der har manglet i min Forkyndelse — at nævne nogle af de Sider, som det særlig har ligget mig paa Sinde at fremhæve.

Det var en dansk Præst i Amerika, der i et Brev til mig brugte det Udtryk: »Jeg hørte i Jesuskirken en af Deres Jesusprædikener«. Og jeg takker inderligt Herren, om det i nogen Grad er lykkedes mig at male ham for Menneskers Øjne. Det har altid i mine Evangelieprædikener ligget mig paa Sinde at hjælpe Mennesker til at følge Ham paa hans Vandring hernede, om ogsaa vi som hans Apostle i nogen Grad maatte se hans Herlighed som den enbaarnes fra Faderen. Efter min første Langfredags Oplevelse blev det min dybeste Trang at føre andre med i hans Følge gennem hans Lidelser til

En Fredags-Altergang i Jesuskirken
efter Maleri af J. Wilhelm 1916.

Golgatha. Paa den Vej plejede vi baade ved Fasteprædikener og paa Langfredag sammen at synge:

Jesus, hvor du bange stred,
mine Tanker dvæle.
Paa hvert Sted, min Frelser led,
vil med Tak jeg knæle.
I den dybe Rædsels Nat
jeg dig sér og følger,
til Langfredagsmørket brat
dig for Øjet dølger.

Jesus, ved dit Korsens Fod
vil jeg evig knæle.
Der udvælger Naadens Flod,
der gønløses Sjæle.
Der fandt Syndehjertet Fred
ved dit Blod det rene,
og til Salighed jeg ved
kun dit Kors alene.

Ud fra Evangeliet om Frelsen ved Kristi Blod faldt der for mig et stærkt Lys over *den uforskyldte Naade*. Dogmatisk var det mig klart nok, før jeg blev Præst, men det var et Par af de bedste troende i Vejlbj, som fik mig til at læse Rosenius' »Hemmeligheder i Lov og Evangelium«; og derigennem blev dette Lærepunkt først rigtig min personlige Ejendom, hvor udfra jeg unægtelig ofte senere fik en Følelse af, at denne Sandheds Værdi ikke var tilstrækkelig erkendt i vor Kirke.

En anden Side af Evangeliet, hvorover der tidlig faldt Lys for mig, var N. T.s *Helliggørelseskrav*. Allerede i mine Studenteraar følte jeg stærkt Bjergprædikens Herlighed og fik derved mine Tvivl om, at Kristne kunde komme uden om dens Krav ved at istemme det hyppige: »de Bud er der jo ingen, som kan opfylde«, eller ved at berolige sig med, at de kun var givet for at overbevise om Synd. Jo dybere jeg kom ind i N. T., des alvorligere tog det mig, at Jesus i sin Bjergprædiken ubetinget kræver, at hans Disciple skal gøre efter disse hans Ord, et Helliggørelseskrav, hvori alle de apostoliske Breve afgjort samstemmer.*) Ikke som om jeg af den Grund skulde forringe Retfærdiggørelsens grundlæggende Betydning; den levende Tro paa den uforskyldte

*) Jeg kan vanskelig tænke mig, at en Præst i et Aar kan prædike over en af vor Kirkes Epistel-Rækker uden at faa et stærkt Indtryk af, hvor fremtrædende Helliggørelsen er i »Apostlenes Lære.«

Naade afskærer alle Tanker i den Retning. Nej, men i Evangeliets Lys blev det mig velsignet klart, at Helliggørelsen hverken er Lovkrav eller Gerningsfortjeneste, men i sig selv et Evangelium, Guds Naades Gave i Helligaanden, som tilegnes alene ved Tro.

I Helliggørelsen gælder det væsentlig Helligaandens Gerning i den enkelte Kristnes personlige Liv. Men Helligaandens Gerning er ogsaa den hellige almindelige Kirke og de helliges Samfund. Fra denne Side førtes vi i den aandelige Udvikling, som affødte Københavns Kirkesag, til et paa flere Maader nyt Syn paa *Menighedslivets* bærende Betydning for Kirken. Mesterens Ord til Peter: »Paa den Klippe vil jeg bygge min Menighed« (Matth. 16, 18) blev tidligt for os et Hovedsted. Om Menighedens Betydning handlede derfor allerede mine Foredrag: »Tanker til Overvejelse om Menighedsliv og Kirkeliv«, og i Kirkesagens Udvikling blev Menighedsdannelse fra Begyndelsen af et afgørende Sigte (jfr. det andet af de »syv Punkter« fra 1890). Derfor fik ogsaa Menighedstankerne en Plads i min Prædiken, som i nogen Grad gav den et Særpræg over for den ensidig individualistiske danske Forkyndelse paa den Tid.

I Sammenhæng med Menighedstankerne stod ogsaa det Punkt, som jeg endnu maa nævne som en særlig Grundtone i min Forkyndelse: *Forventningen om Kristi Genkomst*. Jeg har tidligere fortalt, hvorledes den begyndte at vaagne hos mig; allerede i Vejlbys fik Budskabet paa 2. Søndag i Advent en ny og levende Klang for mig. Thi derigennem blev det kristne Haab, som i Individualismens Tid i Reglen ikke forstodes som mere end Fortrøstningen til at faa »en salig Død«, til Menighedens fælles store Sejrshaab, Jesu Bruds Forventning om Brudgommens Komme. Hvor underligt har dog Sejrs haabet været fordunklet i Kirken, ja er endog under Paavirkning fra liberal Bibelkritik tit helt bortforklaret. I den Henseende følte jeg mig ofte ensom mellem mine

Kaldsfæller. Jeg husker, at der var en Tid, hvor jeg søgte min Trøst ved dog at finde Samstemning hos Ricard og Busch og saa naturligvis Prip (hvis Særmening paa et enkelt Punkt jeg dog ikke kunde slutte mig til).

4. Gudstjenesten.

I Kirkens Gudstjeneste takker jeg Herren for, at han tidlig lærte mig, at Prædiken kun er et enkelt Led i Helheden. Ikke saaledes at forstaa, at jeg agtede denne ringere; jeg har altid haft en levende Følelse af dens Betydning og ofte har jeg nok prædiket lovlig længe. Men jeg har gyst for den laugsmæssige Betragtning, som Præsten let kan komme ind i, at den Del, som han forud har arbejdet særligt for, og som han her skal lægge hele sin Kraft i, skulde være den egentlige Hovedsag, som Gudstjenestens øvrige Led kun var en Slags Ramme om. For mig har Gudstjenesten været en stor og hellig Enhed, hvori Præsten i aandeligt Fællesskab med Kirke- menigheden selv maatte leve med i alle dens Led. Jeg ved, hvor svækkende det kan virke paa Kirkegængere, naar der er Led i Gudstjenesten, hvor det mærkes, at den, der tjener deri, ikke selv er aandeligt med, eller hvor det ikke i Gudstjenesten fra Begyndelsen til Enden umiddelbart mærkes, at Præsten er aandeligt med i det hele.

Med Hensyn til *Liturgien* havde jeg paa min Studierejse god Lejlighed til at sætte mig nærmere ind i den gamle Kirkes rige Skatte saavel i Italien som navnlig i England. Jeg fik derigennem levende Indtryk baade af den løftende Betydning, Liturgien kan have, hvor en Menighed er aandeligt med i den, og i den store Fare, som en stærkt udviklet Liturgi medfører, idet den faste bundne Form ved Vanens Magt let kan sløve baade de udøvende og Kirkegængerne. I vor Kirkes Gudstjeneste er det jo kun faa, faste liturgiske Former, vi har bevaret, men den danske Kirke har paa sin egen Maade faaet en

værdifuld Erstatning i Salmesangen. Dog kunde vi sikkert nok faa Velsignelse ved at genoptage enkelte Hovedled af Reformationstidens rigere Liturgi. I 80'erne forelagde det da bestaaende Bispeaad et samlet Forslag til en Udvidelse af vor Altertjeneste. Det blev drøftet ved udvidede Landemodefórhandlinger i alle Stifter.*) Forhandlingerne viste dog, at Præsternes Stilling var meget delt, og Kirkefolket havde overhovedet ikke større Interesse derfor. Derfor faldt Sagen hen igen; og der skete ikke videre, end at Biskopperne fik Ret til at bevilge »mindre Afvigelser« fra Gudstjenestens faste Form. Jeg har dog kun benyttet mig deraf ved i Jesuskirken at faa Tilladelse til at indfóje den apostoliske Trosbekendelse i Højmesse-Liturgien. I Vor Frue Kirke undlod jeg det dog, fordi jeg i Samraad med Biskop Ostenfeld ikke fandt det rigtigt der at afvige fra den faste Form, da Vor Frue Kirkes Gudstjeneste i dansk Kirkelovgivning er betegnet som Normen for hele Landets Gudstjeneste. Men jeg tilstaar, jeg har savnet det og bærer stadig paa et Suk over, at man endnu ikke har kunnet naa til at faa Kirkens »Credo« officielt indfórt i den danske Kirkes Gudstjeneste.

I Jesuskirken foretog jeg da heller ikke andre end smaa, indenfor den givne Ramme tilladelige, Ændringer. Takket være Organist Gustav Helsteds villige Medvirken og vort store, frivillige Kors varme Interesse kunde vi let vække Kirkemenighedens Sans for Brugen af enkelte Salmevers som Menigheds-Svar o. a. l., som gav vor Gudstjeneste et vist stadigt Højtidspreg og — i dyb Samklang med Kirkens høje Korhóvelving — stemte Sindene til Tilbedelse. Saaledes ved Brugen af de sidste Vers af »Te Deum« (Salmebogens Nr. 2) i Altertjenesten før Prædikenen (med den dengang ukendte herlige

*) I Sammenhæng dermed holdt jeg et Foredrag i Aarhus Stiftskonvent: »Om vor Gudstjeneste«, som fandt stærk Tilslutning og blev trykt i 1888 (Gads Forlag).

gamle Kirkemelodi, som nu betegnes »Gør Døren høj«) — ved Hartmanns Fest-Kollekter paa de store Højtider, hans Litani i Fastetiden og forskellige af hans Korsvar som Responsorier efter Prædikenen, som de passede til Kirkeaarets forskellige Tider. Jesuskirken havde da ogsaa Æren af at indføre, hvad der dengang var omtrent ukendt i Hovedstadens Kirker, en højtidelig Høstprædiken og en Aarsfest paa Kirkens »Fødselsdag«, hvor Koret sang »Himles Himle« (se S. 91) til Mozarts Musik. Under min Virksomhed i Vor Frue Kirke brugte vi oftere Vekselsange (mellem Kor og Menighed, da jeg ikke selv kunde synge) og indførte korte Gudstjenester Julenat Kl. 11½ og Langfredag Aften Kl. 8.

5. De kirkelige Handlinger.

Med Hensyn til disse var jeg fra Begyndelsen med i det store Arbejde, som »Kirkesagen« optog for at gengive disse den kirkelige Værdighed, som de i saa sørgelig Grad havde mistet ved Kæmpesognenes Masse-Ekspeditioner. Der har aldrig været Bunke-Bryllupper og Bunke-Begravelser i mine Sogne. Det blev en haard Kamp for os at faa Begravelsesvæsenet til at give hvert Fattiglem sin egen Grav o. a. m. Med Hensyn til de Aftaler, der forud skulde træffes, kæmpede vi da ogsaa for, at de ikke maatte ekspederes upersonligt paa Klokkerkontoret, men personlig aftaltes med Præsten først, for saaledes at generobre den aandelige Værdi af Hjemmenes Berøring med Kirken; og vi takker Gud for, at den Kamp trods menneskelig Skrøbelighed ikke blev ført forgæves.

Med Hensyn til de enkelte kirkelige Handlinger begrænser jeg mig til at omtale Konfirmationen og Skriftemaalet, fordi disse i min Præstetid har været underkastet betydelige Svingninger. Konfirmationsforberedelsen laa i Vejlbys væsentlig paa den overleverede Linie, fordi man der i Befolkningens Stilling til Kirken endnu kunde regne

med en vis kirkelig Tradition og Rester af den dertil svarende Pietet. Men netop paa den Tid var der fra grundtvigsk Side rejst en stærk Kamp imod alt vane-mæssigt i Kirken; ud derfra blev den lovbundne Konfirmationsordning angrebet, og Katekismusundervisningen fordømtes som ren Aandløshed. Samtidig blev der fra den gudløse Positivisme kæmpet for at trænge Religionsundervisningen tilbage i Folkeskolen, hvor Pædagogikens Uvillie imod al Udenadslæren ogsaa særlig vendte sig mod Katekismen. I Valby mærkedes disse Strømninger stærkere, særlig efter at Valby Skole var indordnet under det københavnske Skolevæsen. Derfor overfor begyndte vi at faa Øje for, at Kirken netop i den Tid havde en særlig Opgave i at værne *Konfirmationen*. Den danske Kirke var jo bygget paa Barnedaaben, og Barnedaabens ueftergivelige Krav var dog den kristne Børnelærdom. Men i samme Grad som det mærkedes, hvor meget der kunde svigte i Hjem og Skole, maatte Kirken forstaa Konfirmationen som nødvendigere end nogensinde. Under disse Forhold var det naturligt, at Københavns Konvent bad det kirkelige Udvalg om at optage Konfirmationsspørgsmaalet til særlig Drøftelse (se Side 148); og ved Indførelse af en ny valgfri Ordning lykkedes det dog at bevare den danske Kirkes faste Konfirmationsskik.

I min *Konfirmationsundervisning* opgav jeg aldrig at sigte paa Meddelelse af solide kristelige Kundskaber, vel at mærke aandelig forstaaede i personlig Tilegnelse. Derfor holdt jeg ogsaa stadig paa, at et Konfirmationshold ikke maatte blive for stort. Og med Tak til Gud har jeg i Tidens Løb modtaget mange Vidnesbyrd om, at Arbejdet ikke var forgæves. For at give et lille Indblik i, hvordan vi havde det sammen, mine Konfirmander og jeg, nævner jeg et Par Træk, som har bevaret sig levende i min Erindring. Først en lille Hverdagshistorie: Lille Jens var Søn af en meget fattig Kone i Valby, og han

var mildest talt en vanskelig Elev; han kunde aldrig noget af, hvad han havde for, han svarede aldrig paa noget Spørgsmaal, hørte ikke efter og benyttede Tiden til, hvad han kunde finde paa med at forstyrre de andre o. s. v. Jeg holdt længe ud snart med mildere og nu og da med lidt strengere Formaninger; men tilsidst blev det saa galt, at der maatte skrives alvorligt ind. Derfor talte jeg med ham efter Timen og sagde alvorligt til ham, at jeg maatte sende ham hjem, hvis han ikke kunde forstaa, at det maatte være anderledes. Ikke et Ord fik jeg ud af ham, og næste Gang var det ligesaa. Tredie Gang tog jeg ham helt afsides og fortalte ham saa kærligt, jeg kunde, hvor gerne jeg vilde hjælpe ham, blot han bad om Forladelse. Da var det, at han efter adskillige Tilløb fik stammet det frem: »Jeg ved ikke, hvad det er at bede om Forladelse.« Og hvor blev jeg glad ved endelig at faa Lov at se lidt ind i en saadan lille forkommen Sjæl. Saa blev det heller ikke svært at komme helt til Forstaaelse, og fra den Dag gjorde han sig Umage; ja, ikke længe efter kom hans Mor hjem til mig for at sige mig Tak, thi ogsaa hjemme havde han i lange Tider været ganske umulig, men nu var han med ét bleven saa stille, kærlig og hjælpsom, som hun aldrig havde tænkt sig.

Dertil endnu en Oplevelse, der viser, hvor meget Præsten kan lære af sine Konfirmander. Ud fra Tankegangen i Balslevs Lærebog, som efter de ti Bud har et Afsnit om Synden, havde jeg oftere spurgt Børnene: Hvorfor har Gud altsaa givet os Loven? Men uagtet jeg mente at have givet dem tilstrækkelig Vejledning, blev jeg Gang paa Gang overrasket ved, at Børnene aldrig sagde det, som jeg havde lagt tilrette for dem efter Sammenhængen, men stadig uden videre Betænkning svarede: »For at vi skal holde den.« Efter at have hørt det flere Gange, forstod jeg, hvor afgjort Børnene havde Ret, medens Læreren udfra sin Indlevethed i en dogmatisk

Tankegang havde sprunget det personlig nødvendige Mellemed over — en Oplevelse, som hjalp mig til ogsaa i min teologiske Tænkning at faa de eksistentielle Mellemed med i Forstaaelsen af Forholdet mellem Lov og Evangelium.

Vor Kirkes *Skriftemaal* har i min Præstetid undergaaet store Forandringer, dels i Form, dels i Indhold (i alt Fald i København). Det gamle Lørdags-Skriftemaal har jeg en Gang været med til hos Vilh. Beck, men det var vel allerede den Gang sjældent. Skriftemaalet før Højmesse bevarede vel nok som fast Kirkeskik til efter Aarhundredskiftet; men maaske mest af Frygt for, at Altergæsternes Antal skulde gaa yderligere ned ved denne Forlængelse af Højmesse, forandredes ved den Tid Skriftemaalet i mange Hovedstadskirker til en ganske kort Indledning lige før Altergangen. Og selv hvor man ikke opgav Skriftemaalet om Morgenen, maatte man i mange Kirker (ogsaa i Valby) indføre en kort Indledning (med Absolution) før Altergangen for de Altergæster, som i stigende Tal søgte til Alterbordet uden at have været med til det tidlige Skriftemaal. Som Forholdene nu er, kan der næppe tales om nogen fælles Orden for Skriftemaalet i København og Omegn.

I Forstaaelse af *Skriftemalets aandelige Indhold* har vi unægtelig ogsaa mærket Svingninger, der selvfølgelig har haft Indflydelse paa Kirkegængeres større eller mindre Trang til at deltage deri. I ældre Tid var vistnok Tonen i Indre Missions Kredse lagt vel stærkt paa i Skriftemaalet at advare Verdens Mennesker mod at gaa uværdig til Alters. I andre Kredse fik jeg det Indtryk, at Skriftemaalet nærmest kun blev en opbyggelig Indledning til Altergangen, hvor man søgte at skildre den hellige Nadvers Velsignelse, medens der kun taltes lidt eller intet om Skrifte og derfor let kom til at mangle en aandelig Forbindelse mellem Skriftealen og Absolutionen. Sikkert nok hang dette sammen med den Mangel

paa dybere Syndserkendelse, som man i den Tid ofte hørte Klage over. Men dette maatte ret forstaaet være en alvorlig Grund til netop at uddybe Skriftemaalets Indhold. Jeg følte det da ogsaa som et Aandens Krav at arbejde mere bestemt paa at vække den dybere personlige Syndsbevidsthed, baade i Prædiken og ved Skriftemaalet, saaledes at Skriftetalen fik det bestemte Sigte at hjælpe Deltagerne til hver for sig personligt at skrifte for Gud. Og Rigtigheden heraf bekræftedes mærkelig hurtigt ved, at Deltagelsen i vort Skriftemaal (som dengang var i Aftagen mange Steder) tiltog stærkt, saa der efterhaanden ikke var Plads i Skriftestolen, og holdt sig paa den Højde, ja, har fortsat sig saaledes ogsaa efter min Afgang ved de Fredags-*Altergange*, jeg beholdt.

6. *Ud i Sognet.*

En af de alvorligste Følger af den Nedgang i Kirkens Liv, som for en stor Del skyldtes de københavnske Kæmpesogne, var, at den naturlige Forbindelse mellem Kirken og Sognets Befolkning var praktisk talt afbrudt. De, som endnu følte nogen Trang til Guds Ord, kunde jo nok søge Kirken, men Kirken havde ikke Kræfter til at søge alle de Tusinder, der blev borte. De, der skulde have Barnedaab eller Begravelse, kunde faa »Forretningen« ordnet paa Klokkerkontoret, men en aandelig Forbindelse mellem Kirken og Hjemmet blev der som Regel ikke Tale om. Derfor blev det fra Begyndelsen af Kirkesagens Maal at faa knyttet de brudte Forbindelser ved at faa Sognene bragt ned paa en overkommelig Størrelse, at faa Præsterne frigjort til at gaa ud i deres Sogne og blive kendt i de mange Hjem og at faa samlet om Præsten en aktiv Kreds af troende Lægfolk, saaledes at de i Fællesskab kunde bære aandelig og timelig Hjælp omkring i Sognet. En herlig Opgave, som jeg ikke paa Forhaand behøvede at afvise som umulig, da jeg var saa

lykkelig at have faaet et Sogn, der endnu var lidt under den Grænse, som i Kirkesagen var sat som nogenlunde overkommelig for en Præst.

Da jeg blev Præst i Valby og Hvidovre, var jeg i Begyndelsen alene om det hele Sogn. Jeg gik flittigt ud i Sognet, og Husbesøg baade med aandelige og timelige Formaal optog en stor Del af min Tid; men at »overkomme« det hele var der jo ikke Tale om. Imidlertid fik jeg snart nogle Medarbejdere; vi fik ansat en Diakonisse, der trofast besøgte syge og fattige, og i Løbet af et Par Aar stod der i Valby en samlet Menighedskreds, som med Glæde var med til at bære baade Guds Ord og Kærlighedens Hjælp ud i Sognet. Om *Sjælesorgen* er det efter Sagens Natur ikke gørligt at fortælle Enkeltheder. Det var i min Kandidattid, at Friis-Hansen og jeg virkede som Medhjælpere i Diakonissestiftelsens Menighedspleje i København, og dens første fremragende Leder, »Søster Ellen« Sass, gav mig praktisk Vejledning i Sjælesorg. Fra de første hjertegribende Oplevelser i Hovedstadens fattigste Hjem har jeg forstaaet denne Gerning som en Hovedsag i Guds Riges Arbejde. Men ofte har jeg følt mine personlige Evners Svaghed overfor Sjælesorgens høje Maal.

Menighedsplejens Arbejde maa jo i sin Administration holdes adskilt fra det direkte aandelige Arbejde i Sognet. Men skal den bevare sin kristelige Karakter, maa der alligevel vaages over, at den ikke under de store Forhold, hvor Undersøgelser er nødvendige og det er svært at faa Pengene til at strække til, ender med kun at blive en praktisk, velordnet Ekspedition, som gaar op i at føre nøje Kontrol og Regnskab, medens man ikke har Tid til at lade den kristne Kærlighed gennemtrænge Udelingen. Jeg har gjort alvorlige Erfaringer om, hvor svært det kan være at tilfredsstille Hovedets og Hjertets Krav paa een Gang. Men vi har aldrig i vor Menighedspleje tilladt, at de alvorlige Hjertekrav blev tilsidesat. I

Valby, hvor Menighedsplejen først skulde finde sin Form, satte vi os fra Begyndelsen af til Maal saa vidt muligt selv at opsøge de syge og de fattige, saa de ikke behøvede at søge os. Saaledes holdt vi ogsaa ved Juletid paa, at de trængende ikke behøvede at »melde sig« (for vi kendte de fleste i Forvejen), og at Gaverne ikke skulde afhentes, men blev bragt ud i de smaa Hjem af Menighedsplejens Arbejdere. Under et lykkeligt Samarbejde mellem det aandelige og det timelige Sognearbejde fremspirede der da ogsaa forskellige Former for særlig Hjælp, som kunde give kærlige Haandsrækninger under mange trange Kaar. Kristne Kvinder dannede en »Kurveforening«, i hvilken hvert Medlem paatog sig at anskaffe og forarbejde »Barselkurve« med alt, hvad der behøvedes ved en Barnefødsel, derefter personlig at bringe dem som Gave til Hjem, hvor det tiltrængtes, og saa tillige i 8—14 Dage at sende Middagsmad til Moderen eller hele Hjemmet. I Valby oprettede vi ogsaa en »Tabitha« Forening (der senere fik en Aflægger i Vor Frue Sogn), hvis Formaal ikke blot var som den gamle Tabitha's (Ap. G. 9, 36) at forarbejde Klædningsstykker, men ogsaa at købe Stof og indsamle Penge til Arbejds løn, for at Mødre ved Syarbejde hjemme kunde hjælpe til Hjemmets Underhold. De saaledes forarbejdede Klædningsstykker blev derefter overgivet Menighedsplejen til videre Uddeling. Ved begge disse Virksomheder (hvortil Idéen var givet af min Hustru), knyttedes der personlige Forbindelser mellem Menigheden og mange Hjem i Sognet.

7. Menighedslivet.

Om dettes Udvikling baade i Vejlbj og Valby er der allerede fortalt. Her skal kun tilføjes nogle Ord om de Grundprinciper, som efterhaanden klarede sig for mig, og som har været bærende for mit Menighedsarbejde. I N. T. er der ingen Tvivl om, at Menigheden var en bæ-

rende Virkelighed i Apostelkirken. Men det var den efterfølgende Tids Brist, at efterhaanden som Hedningefolkenes vældige Skarer optoges i Kirken, gled hele Ansvaret for det store Kirkelivs Udvikling over i Gejstlighedens Hænder, medens Lægfolket i sin Helhed blev en umyndig Flok under Kirkens Opdragelse. Det var først Luther, som igen fik Syn for de bibelske Menighedstanker, men han maatte sukke over, at der ikke endnu fandtes Stof til Virkeliggørelse deraf. Derfor blev ogsaa i de evangeliske Landskirker Lægfolket umyndigt, idet Kirkens Styrelse helt var i Hænderne paa Landsfyrsten (for de ydre Anliggender) og Biskopper og Teologer for de indre. Først ved Pietismens Vækkelse til personlig aandelig Selvstændighed begyndte Menighedstankerne at dæmre frem i de smaa Samfund — en Udvikling, som paa forskellig Maade er ført videre ved det 19. Aarh.s Livsbevægelser. Dog er man i Reglen ikke dermed naaet videre end til spredte Smaasamfund af troende og et stykkevis, i forskellige Grene adspredt, frit Menighedsarbejde. Men det fremspirende Menighedsliv var dermed endnu kun i meget løs Forbindelse med den officielle Kirke, og blev derfor endnu af de fleste betragtet som noget helt privat. De grundtvigske Valgmenheder havde vistnok et Menigheds-Sigte, men paa Grund af deres Udsondring i »independent« Kredse havde de ikke Syn for hele Kirkens Fællesopgave. Derimod har den københavnske Kirkesag ført Udviklingen af Menighedslivet et Skridt videre baade ved direkte at sigte paa et organisk Samarbejde med Kirkestyrelsen og ved at samle dem, for hvem det blev Alvor at høre Herren til, til Samfundskredse, der i Tilslutning til Kirkens gamle Arbejdsorden skulde vokse op til at bære hver deres Del af Ansvaret for Guds Riges Komme i de enkelte Sogne.

I et saadant Menighedsliv bliver Præsten ikke staaende bureaukratisk over »sin Menighed«. Han er et Lem

paa Menighedens Legeme og deltager broderligt i det fælles Liv. Jeg ved af egen Erfaring, hvor stor en Værdi dette har for Præsten, og hvor meget det ogsaa betyder for en kirkelig Samling af det frivillige Menighedsarbejde. Vel har jeg ofte hørt det hævde, at Præsten netop for sit Embedes Skyld, som hele Sognets Præst, ikke har Lov at staa i en mindre Kreds, men jeg er overbevist om, at netop for sit Embedes Skyld maa Præsten, som umuligt selv alene kan overkomme den kirkelige Opgave overfor alle Sognets Beboere, samle og have sin Plads midt iblandt dem, der med ham har forstaaet og vil gaa ind under det aandelige Ansvar for hele Sognet.

For Arbejdet paa at udvikle et saadant Menighedsliv kan der naturligvis ikke gives nogen fast Recept. Et ret Menighedssamfund er ikke en menneskelig Organisation, men en levende Organisme, hvis Fremvækst former sig forskelligt efter de stedlige Forhold og efter de Aandsgaver, som Gud vil skænke dertil (sml. Ef. 4, 11 f.). I de tre Sogne, som jeg har været Præst for, har Menighedslivet udviklet sig paa tre forskellige Maader. Skal det ske »eftersom Herren vil« (1. Kor. 12, 9), maa Præsten ikke møde med forud lavede Former, men bie paa Guds Tid og følge hans Vejledning. Vistnok kan der under danske Sognes meget forskellige Forhold rejse sig mange Vanskeligheder, men har vi faaet Syn for, hvad Herren vil, gaar vi fremad Skridt for Skridt, blot vi ikke slipper Maalet af Syne. Og dette vilde jeg da kun sige tilsidst: Saaledes som de folkekirkelige Forhold har udviklet sig gennem Aarhundreder, er der desværre mangfoldige kristne, som endnu kun har faaet lidet Syn for, hvordan Menighedslivet engang var og Gud endnu vil, at det skal blive. Men det maa Præst og Menighed sammen arbejde fremad imod, saa sandt »vi er Hans Medarbejdere«, ikke blot i at saa, plante og vande, men ogsaa i det store Byggearbejde paa Opførelsen af Guds

Menigheds Tempel (1. Kor. 3, 10). Maatte vore Præster, naar de gransker Herrens Ord, ikke glemme, at Guds Søn kom herved ikke blot for at frelse de enkelte Sjæle, men for at »bygge *sin* Menighed« (Matth. 16, 16). Og ser vi det, da skylder vi visselig ogsaa at prædike derom, for at Lægfolk maa faa Syn derfor og være med i Arbejdet for at naa det.

X.

TIDSFORSTAAELSE

1. *Præstens Staasted.*

I nøje Sammenhæng med min Præstegerning stod Forstaaelsen af min Tid. Skal Præsten kunne tale med Tidens Børn, maa han leve med i sin Tid og gøre sig Flid for at forstaa den. Og hvad har dog mit Livs Tid været for en forunderlig Tid! Hvor vældige Fremskridt har den ikke ført med sig, og hvilke Omvæltninger har Slægten ikke maattet gennemgaa. For blot at nævne enkelte, hvilke Opsving fra Enevælde til Folkefrihed, fra Romantik og høj Idealisme til Realisme og Materialisme, fra kirkelig Autoritet til fri Tanke og »fri Kærlighed« o. m. fl. Eller blot i Slægtens Maade at tænke paa, hvilke Forandringer i videnskabelig Metode, saa det, der regnedes for høj Videnskab i et Tidsrum, slet ikke anerkendtes som Videnskab i det næste, eller i teologisk Tænkning, hvor et Slægtleds Teologi overhovedet ikke regnes for Teologi af det næste. Det siger sig selv, at saadanne Omvæltninger ikke kunde foregaa uden indgribende Forandringer i Opfattelsen af de bærende Livsværdier. Derfor maatte der stadig »Omvurderinger« til, ikke blot af Tankeformer og ydre Samfundsformer, men af selve det Livsgrundlag, som man hidtil havde anset for bærende fra Slægt til Slægt. Men overfor Omvurderingen rejste sig da atter Reaktionen, og det var ingenlunde let at skelne mellem de Reaktionen, som kun var en afmægtig Protest fra det ikke længere levedygtige, og dem, der havde deres Rod i voldelig tilbageskrængte

Sandheder, som snart skulde rejse sig igen. Hvor skulde Præsten staa i alt dette? Skulde han ogsaa stadig skifte Standpunkt eller blive ensidig Partigænger? Ja, hvis han ikke havde fundet sit Staaested i Guds Rige, var han sikkert ilde faren. Men hvis Præsten var kommet i aandelig Livsforbindelse med den levende Gud og derigennem havde faaet Guds Riges over alle Tidsbølger hævede Livsmaal til sit, saa behøvede han ikke at glide med Tidens Strøm under forgæves Forsøg paa at tilpasse Kristendommen efter Tiden, men vilde, i nogen Grad udenfra eller ovenfra, kunne vurdere Tidens Omskiftelser, selv tage Stilling til dem og hjælpe andre til det samme.

Under Arbejdet paa en saadan Tidsforstaaelse under Guds Aands Vejledning faar Præsten da endnu andre Ting at se. Thi bagved de jordiske Omvæltninger kæmper Frelsens Gud med »Ondskabens Aandemagter i det himmelske« (Ef. 6, 12). Og vi begynder at forstaa, hvor uhyggeligt »denne Verdens Fyrste« kan blande Gift i Guds gode Gaver og saaledes forfalske store Værdier for Slægten, men da ogsaa, hvorledes Verdens almægtige Styrer i Forhold, hvor de onde Magter har bundet Tiden, kan vende det onde til det gode og saaledes forberede ny Opgang for Guds Rige.

2. Det »moderne« Gennembrud.

Dette Udtryk fremkom oprindelig som Betegnelse for et Omsving i den danske Literatur, hvoraf man i 80'erne ventede sig store Ting. Her er det anvendt i videre Betydning som Betegnelse for den uhyggelige mørke Tid, som optog det meste af det 19. Aarh.s sidste Fjerdedel. Thi da skulde alt gøres »moderne«. Det, som tidligere havde staaet fast, og som det forrige Slægtled byggede paa, var dømt som udlevet, blodløst og goldt. Nu var det »nye Tanker, nye Tider«, og kun »Nutidsmennes-

sker« havde Ret til at tale med. Det vil af det følgende ses, hvorledes jeg søgte at forstaa de nye Tanker og sondre ret mellem de ægte og de falske Værdier.

Det literære Gennembrud havde selvfølgelig Sandhedsværdier i sig. Overfor en udtraadt Romantiks Sentimentalitet og en ydre Anerkendelse af de overleverede moralske Love, hvorunder man alligevel ofte kunde ane en lønlig Leflen med deres Overtrædelse, krævedes det nu, at Literaturen skulde skildre Menneskelivets Virkelighed i fuld Sandhed uden noget Dække over dets Urenhed og Skam. Og hvem kunde nægte Værdien i at se Livet under Øjne, som det virkelig var? Men hvem kunde paa den anden Side hindre urene Aander i at faa Digterne til at snage i Snavset og opdrage Læserne til at finde det egentlig interessante paa den Side? Og naar det paa samme Tid var Førernes Maal at udlufte den lille danske Ravnekrog ved videre Syner fra Verdenslitteraturens »Hovedstrømninger«, saa var der vel noget i, at der kunde trænges til større Udsyn, men hvem kunde hindre Dekadencens Aander i at gøre et partisk Udvalg og iføre de moralsk nedbrydende Billeder saa tiltrækkende en Dragt, at netop de kunde udgives for at være Fremskridtets Idealer?

I det literære Gennembrud var der saaledes noget, som var mere end literært, et fordækt Angreb paa de hidtil gældende religiøse og moralske Værdier. En stærk Støtte fik dette Angreb ved det samtidige Omsving i *Videnskabens* Verden. Først mere formelt i Videnskabens Metode, idet den højtflyvende Spekulation, som hidtil havde troet sig i Stand til at løse Tilværelsens dybeste Gaader, blev undergravet af den sejrrig fremtrængende Ny-Kantianisme. Denne havde utvivlsomt Ret i, at den høje Spekulation byggede Fantasikonstruktioner, der ikke lod sig godtgøre som videnskabelig Virkelighed. Men naar den gik videre og sammen med

Spekulationens Metode kørte Indholdet af dens Livsanskuelse paa Lossepladsen, da havde den ikke fast Grund under Fødderne; thi hvem kunde bevise, at der ikke eksisterede en aandelig Virkelighed udenfor den eksakte Videnskabs Grænser? Men det Spring gjordes saa at sige umærkeligt i Kraft af Tidens Positivism. Naturvidenskabens mægtige Fremskridt i det 19. Aarh. med alle dens imponerende Opdagelser og disses praktiske Følger havde nemlig saaledes optaget Sindene, at for det store Flertal al Interesse samlede sig om det positive, d. v. s. de ydre Realiteter, det som Naturvidensskaben kunde omsætte i praktiske Værdier. Man gjorde sig næppe engang den Ulejlighed at benægte eller søge Beviser for, at der ikke fandtes en højere Aandsverden; den laa jo i al Fald »udenfor Vidensskaben«, og saa havde »Tiden« ingen Brug for den. Vistnok var der mange, som endnu levede paa tidligere Slægters moralske eller endog religiøse Arv, men Spørgsmaalene desangaaende maatte træde tilside for Slægtens reale Livsinteresser. Og skulde de kunne forsvare deres Ret til at have noget at sige, maatte man indordne dem som Tankeslutninger udfra det, der var anerkendt som Videnskab. Saaledes bjergede alvorlige moralske Fritænkere deres ideale Principer som »Moral grundet paa Lykke«. Og de, der selv ikke kunde slippe Kristendommens Trosindhold, maatte forsvare sig ved en subjektiv Teologi, der hvilede paa »Værdidomme«.

Med Hensyn til *den folkelige Udvikling* i dette Tidsrum fik jeg efterhaanden et stærkt Indtryk af, hvor underligt de gode og de onde Kræfter sammenblandes. Der var for mig ingen Tvivl om, at Friheden var en stor Guds Gave til vort Folk, som oplod Dørene for en rig og frugtbar Udvikling, men allerede i dette Tidsrum følte jeg det pinligt, hvorledes denne Verdens Fyrste forstod at udnytte Friheden for sine Formaal. Havde ikke Frihedens Gave beruset Slægten, saa man regnede med, at

Friheden alene — uden Hensyn til, hvad den brugtes til — nok skulde sikre Fremgang til alt godt? Allerede tidligere Slægtled havde jo hørt om, at Mennesker egentlig alle af Naturen vilde det gode; derfor behøvede man vel kun at løse alle snærende Baand for at naa de bedste Resultater. Religiøse Motiver behøvedes næppe i højere Grad dertil; selve Religionsfrihedens herlige Gode førte næsten af sig selv til den Slutning, at Religionen maatte blive en »privat Sag«. Og de moralske Værdier, ja, dem mente man vel ikke officielt at kunne undvære, men Slægtens Fjende havde indbildt den, at der ikke behøvedes noget særligt for at sikre dem, da Førerne dog alle vilde det ædle, det noble, det fine. Var det da saa underligt, om man i Slutningen af forrige Aarh., da Folket splittedes i fanatiske Partikampe om formelle Frihedsrettigheder, kunde faa bange Anelser om, at Mørkets Kræfter udnyttede Friheden »til Ondskabs Skjul« (1. Pet. 2, 16) — Anelser, som ikke blev mindre, naar man indenfor Kirken selv beraabte sig paa Aandsfrihed for ikke at lade sig »hovmesterere« af Guds Ord eller Guds Lov.

Jeg har ment at maatte standse lidt ved disse Spørgsmaal, fordi netop i dette Tidsrum de literære, de videnskabelige og de folkelige Brydninger sammenfiltredes og ofte under falske Alliancer gav sig Skin af at være en samlet Repræsentation for Tidsaanden, som ingen moderne Mennesker kunde være bekendt at stille sig uden for. Hertil kom da endnu den mægtige *sociale Bevægelse*, som i den sidste Trediedel af det 19. Aarh. med stedse stærkere Kraft rejste sine Krav paa en gennemgribende Nyordning af Samfundsforholdene. At denne Bevægelse har tilført Slægten overordentlige Værdier ved Frigørelse, Oprejsning og Udvikling af Arbejdsstanden, er vitterligt nok. Men med dyb Vemod har jeg følt, hvor meget større Velsignelse Bevægelsen kunde have rummet, om ikke denne Verdens Fyrste havde ind-

bildt Bevægelsen, at den kun kunde sejre ved at opelske de mest egoistiske Motiver og ved en massiv Alliance med Materialismens og Gudløshedens Aander.

Men hvorledes var nu *Kirkens Stilling* heroverfor? Udefra betragtet kunde det næppe opfattes anderledes end, at ukirkelige Magter ved et uventet hurtigt Angreb havde sprængt den kirkelige Pietets Forsvarslinie og i alt Fald i Hovedstaden havde underlagt sig store Dele af Befolkningen, som tidligere saa nogenlunde bøjede sig for Kirkens Autoritet. Kirkens Gudstjenester holdtes selvfølgelig oppe, og endnu var der Kredse, der gerne samledes om Evangeliets Forkyndelse. Men de fleste af dem, der bevarede deres Kristentro, gemte den i Lønkamret, og de faa, som endnu aabent turde bekende deres Kristentro, haanedes som uvidende og dumme Hyklere. I den offentlige Mening, i Pressen, i Forretningslivet og andre Steder var det, som om der overhovedet ikke regnedes med Kristendom. Det saa ud, som om den danske Kirke kun var en hensygnende Levning fra gamle Dage; og Positivismens Ordførere var visse nok paa, at der om en Snes Aar næppe mere var Brug for Kirker i København eller overhovedet i Danmark. Alligevel var der Tegn, som tydede paa, at Kirken ikke havde opgivet enhver Fremrykning. Jeg sigter for Københavns Vedkommende særlig til de frivillige Menighedsarbejder, som netop i denne Tid spirede frem: Indre Missionsarbejde, der var sat i Gang af Blædel og Frimodt, spredte Søndagsskoler og den første Begyndelse til et kristeligt Ungdomsarbejde, Menighedsplejesagen, der arbejdede sig frem (fra 1886) og derhos den københavnske Kirkesag, som i Løbet af faa Aar viste sig at have underlige Kræfter i sig. Og i disse Kredse arbejdedes der trods den massive Modstand fra Verdens Side trøstigt i Tro paa, at Herren ikke havde forladt sin Kirke og endnu havde en Fremtid og et Haab for vort Folk.

3. *Aandeligt Vejrskifte.*

Forunderligt var det at opdage, hvorledes et aandeligt Vejrskifte satte ind omkring Aarhundredskiftet. Dengang var det naturligvis ikke godt at vide, hvor meget smaa Lysninger kunde føre med sig; men senere, naar jeg 10—20 Aar efter saa tilbage og forstod noget af, hvad der gik for sig, var det mig næsten, som om den mærkelige Begivenhed, at Københavns Kirkeklokker fik Lov Nytaarsnat 1900 at ringe det tyvende Aarhundrede ind, bebudede et aandeligt Vejrskifte af stor Betydning. Det politiske »Systemskifte« i 1901 var vel nok medvirkende, idet Bilæggelsen af den bitre politiske Partisplid, som havde samlet alle de forskellige oppositionelle Bevægelser under een Fane, tog Vejret fra deres Sammenslutning, saa at de efter den Tid kom til at kæmpe mere adskilt hver for sit særlige Maal.

Selve den religiøs-moralske Radikalisme viste sig der ved ikke at være saa stærk, som den hidtil i sin Egenkab af Ordfører havde givet sig ud for. Der var jo allerede i 90'erne sket enkelte Frafald (Johannes Jørgensen, Strindberg, Arne Garborg o. a.). Ikke saa lidt var den ogsaa svækket ved Høffdings, Vald. Vedels, M. Gertz's og andres Protest mod »Politiken«s Stilling til den usædelige Literatur (1899). Det egentlig afgørende for Retningens synkende Anseelse og begyndende Opløsning var sikkert nok dens haabløse Negativitet. Hvad havde den egentlig at byde Mennesker at leve paa? Derfor følte efterhaanden ikke faa af dens Disciple dens Tomhed og Hulhed. Og de mangfoldige, som var gledet med i Opgangstiden uden egentlig at forstaa, hvad det gjaldt, begyndte at standse og spørge efter noget positivt.

Det begyndte, saa vidt jeg forstod det, ganske spredt, saa at det var vanskeligt at skønne, om der overhovedet var stærkere Kræfter bagved, men selve det, at det, der blev sagt, ikke uden videre fejedes til Side som

meningsløst, tydede paa Forandring i Vejret. Jeg husker særlig, at Spiritisme, Teosofi o. a. fandt Ørenlyd. Men snart hørte man ogsaa om stærkere Værdier. Saa vidt jeg ved, var det (antagelig 1904), at Georg Brandes selv overraskede Verden ved at meddele — naturligvis med dybt Mishag — at der i den franske Ungdom var opstaaet en underlig religiøs Uro, som fandt Førere blandt ansete Forfattere, saa at man forundret maatte tilstaa, at det betalte sig at trykke religiøse Skrifter (»la religion se vend«). Men hvorledes stod nu Kirken derunder? Desværre ikke saaledes, at Verden kunde møde en trosklar og maalbevidst Kirke, der kunde rykke samlet frem. Forklaringen dertil laa jo i, hvad der forud var sket. I det foregaaende Tidsrum var Kirkens Teologi trængt tilbage i en subjektiv Dækstilling, og de troende Kristne og spredte Menighedsdannelse var blevet saa stærkt præget af det 19. Aarh.'s Individualisme, at det ikke var muligt for dem at finde hverandre. Selve Begrebet Kirke var næsten forsvundet af Dogmatiken, og i det praktiske Liv var det et uhyggelig stort Tal Kristne, der kun regnede med »Kirken« som en borgerlig Indretning.

Dermed menes ikke, at der i den spredte kristne Hær manglede Tegn paa Fremrykning. Kendelig var den saaledes i *den kristelig sociale Bevægelse*, der saa smaat var begyndt i det forrige Tidsrum, men nu fik mere Luft under Vingerne. De mest kendte Ordførere for det kristelig-sociale Syn var i dette Tidsrum V. Ammundsen og H. Ostenfeld. For mit eget Vedkommende var jeg da regnet for »Arbejdernes Ven« i Vejlbj. Og i Valby hørte jeg oftere, at man — snart i Sympati, snart i Uvillie — ansaa mig for »egentlig« at være Socialist. I »den sociale Oplysnings Forening«, der lededes af Fernando Linderberg, har jeg ogsaa medvirket ved et »Smaaskrift« om »Kristnes Stilling til Socialismen«. Bevægelsen har utvivlsomt haft sin store Betydning paa den Tid, idet den under den forholdsvis Stilstand i Angrebene paa Kirken

opnaaede at overbevise en Del af Arbejderne om, hvor stor en Samfølelse med dem der fandtes netop blandt de Kristne. Alligevel kunde jeg efterhaanden ikke helt følge med i denne Bevægelse, fordi den paa den ene Side af Forsigtighed fortav den berettigede kristne Dom over den gudløse Materialisme, som havde ført Skarerne ud i et Hedenskab »uden Gud og uden Haab«, og paa den anden Side nu og da gjorde Indtryk af at afsvække Evangeliets Kraft ved at staa sammen med Liberale, hvis Forkyndelse manglede det centrale i Frelsens Budskab.

Paa et andet Omraade mærkedes en ret kraftig kristelig Indsats i *Forholdet til Pressen*, som i det moderne Gennembruds Tid dels var blevet uhyggelig gennemtrængt af Usædelighedens Smitte, dels næsten over hele Linien havde medvirket til at indbilde Tiden, at Kristendom, Kirke, Mission m. m. overhovedet ikke var noget for Nutidsmennesker at have med at gøre. Jeg husker en kraftig Offensiv fra »Foreningen mod Smudspressen«, som stiftedes (1908) af Højskoleforstander Jens Nørregaard o. fl. og stoppede Munden paa nogle af de værste. Ved samme Tid optog den i Begyndelsen anonyme »KøbstadsKøbenhavnere«, Overretssagfører E. Staal, som tidligere havde været Medarbejder i »Politiken«s radikale Agitation, men nu var en levende Kristen, en ihærdig Kamp for at sætte Mod i Kirkefolket og faa »det trykte Ord« taget anderledes i Brug i Kirkens Tjeneste. I Samarbejde med ham udgav jeg fra 1909 et kristeligt Søndagsblad: »Nye Tider«, som blev anvendt af Menighedens Uddeling i over 6000 Eksemplarer.*) Bladets Titel var hentet fra en bekendt Kampsang for Studenter-samfundet af Holger Drachmann: »Nye Tider, nye Tanker! Trods dem, hvo der vil!« Her bør da ogsaa nævnes det af Pastor Hans Koch udgivne Maanedssblad, »Plov-

---

*) Efter et Par Aars Tid overtog Kbhvns. Indre-Mission dette Blad.

furen«, som (i Aarene 1911—17) fik Lykke til at sige Tiden mange drøje Sandheder, som ramte stærkt. Ved Siden af »Kristeligt Dagblad«, der var paabegyndt allerede 1896 som Pionér i den kristelige Pressekamp, maa da ogsaa huskes det nye Dagblad »Hovedstaden« (stiftet 1912), som under Provst Nordentofts dygtige Ledelse ogsaa førte en energisk Kamp for at gøre Kristendommens og den kristne Morals Synsmaader gældende i den famlende Tid.

Videre er at nævne Indsatsen fra *de frie Menighedsbevægelser*, der jo var i Gang allerede i det forrige Tidsrum (se Side 196), men som Omslaget i Vejret nu gav Adgang til en videre Udfoldelse. Jeg nævner først den kristne Ungdomsbevægelse, dels i *Studenterverdenen*, hvor den internationale kristelige Studenterbevægelse satte stærke Spor ved flere Besøg af Mott og Wilder o. a., dels i *K.F.U.M.* Dette Arbejde, som i Begyndelsen kæmpede sig stille frem imod Vejret, fik 1896 en benaaet Anfører i den unge *Olfert Ricard*, der førte den saaledes frem, at den allerede i 1900 kunde rejse sin »røde Borg« i Gothersgade. Den voksende kristne Ungdomsbevægelse fik derhos baade sit Syn udvidet og sine Kræfter taget videre i Brug ved at drages med ind i Dansk Hedningemission, som netop da var i stærk Udvikling — medens samtidig en ny kristelig Literatur, paabegyndt netop for de unge af Skovgaard-Petersen og Ricard, blomstrede frem paa en overraskende Maade. Ved Siden af Ungdomsarbejdet maatte da ogsaa *den københavnske Kirkesags* forunderlige Fremvækst blive »opdaget« af den Verden, der hidtil intet havde villet se. Inden Aarhundredskiftet havde Kirkesagen rejst 10 Kirker, og Bevægelsen fortsattes i samme Tempo, en Kendsgerning, som gjorde Indtryk ogsaa paa Professor Høffding. Og i den brede Befolkning i København, der længe havde været opflasket med Kirkehad og Præsteforagt, sporedes det nu fra Aar til Aar stærkere, at de gamle

Fraser havde tabt en stor Del af deres Magt (sml. Side 131).

Et aandeligt Vejrskifte var utvivlsomt i fuld Gang. Den skarpe Modvind havde lagt sig, selvom »Studenter-samfundet« endnu bestod, og »Politiken« som »Organet for den højeste Oplysning« lod, som om den ikke mærkede det. Videnskaben havde begyndt at føre et helt andet Sprog. Johannes Jørgensen kunde tale om »det Gennembrud af en ny Romantik, som nu er saa aabenbart fuldbyrdet«. Selv direkte kristelige Vækkelsesarbejder fik saa meget Tag i Folket, at de ikke kunde forties. En vis »religiøs Uro« sporedes i vide Kredse.*) Det var tydeligt for os, at Ondskabens Aandehær under Himlen havde mødt stærke Magter, som tvang den til et Tilbage-tog. Men om en større kristelig Sejr var det for tidligt at tale. Hvor de nye Luftninger egentlig sigtede hen, var endnu uklart; i kirkelige Kredse hørte man ofte den bekymrede Indvending: »men de kommer jo ikke til Kirken.«

Jeg kunde dog ikke samstemme i denne Klage. Hvor kunde man vente, at »de« skulde komme, blot fordi der begyndte at vaagne religiøse Længsler. Efter den i en Menneskealder udsaaede Mistillid maatte man naturligt vente, at »de«, selv naar der begyndte at vaagne aandelige Spørgsmaal, vilde søge alle andre Steder hen, før de gik til Kirken. Oprigtig talt maatte vi vel selv hellere bekende, at naar Kirken saa længe havde været individualistisk splittet i forskellige Synsmaader og Bevægelser, saa man selv i vore Kredse havde svært ved at besvare det Spørgsmaal: »Hvor er Kirken?«, var det for en Del Kirkens Brist, som var Skyld deri. Var det ikke Kirken selv, der endnu manglede saa meget, og som derfor først maatte bede Kirkens Herre om nyt Lys og ny Kraft?

*) En værdifuld Belysning af den Tids Strømkæntring findes i Nordmanden Gerh. Grans: »Religiøs Uro« (Aschehoug 1912).

4. *Under Verdenskrigen og efter den.*

Det er umuligt at sige, hvorledes Tidens Udvikling vilde være bleven, hvis ikke Verdenskrigens forfærdelige Rystelse var gaaet over Jorden. Jeg har i Slutningen af Afsnit VIII nævnet, hvor overvældende det kom i Sommeren 1914. Verdenskrigens egen Historie skal der ikke dvæles ved. Her er det kun Opgaven at udrede, saa vidt jeg har forstaaet det, hvilken Betydning de fire forfærdelige Aar har haft for vor Kirkes Udvikling.

Med Hensyn til Kristendommens og Kirkens Stilling i Verden hørtes de Toner i Begyndelsen hoverende nok, at Verdenskrigen var Kirkens ynkelige Fallit, og nu var Kristendommens Tid sikkert til Ende. Kristendom var Fredens Evangelium, og nu var det selve de »kristne« Stormagter, der tændte Krigens Brand over den hele Jord! Kristendommens Lov var Retfærdighed og Kærlighed, og nu var det Voldsmagt og Had, der skulde afgøre Verdens Skæbne! Men efterhaanden hørtes denne Tale kun sjældent. I Virkeligheden viste det sig nemlig at Krigen langt snarere var den gudløse Liberalismes Fallit, den som i lang Tid havde ført det store Ord og forkyndt, at Verdenskulturen havde gjort Krigen umulig paa Jorden. Vitterligt er det da, at den liberale Humanisme overhovedet ikke siden den Tid har kunnet rejse sig igen og komme ud af sin Raadløshed.

Den kristne Kirke har derimod ikke trods alle Rystelser været i Tvivl om, hvem den troede paa; den er blevet dybt ydmyget ved sin egen Afmagt, den er bleven rystet ved Aabenbaringen af det ondes vældige Magt paa Jorden, men er dog igennem alt bleven kaldet til dybere Bøn og des alvorligere Arbejde for Guds Rige. Hvor forunderligt blev det ikke aabenbaret i den kristne Verdensmission. Krigen rejste alle Hindringer for den: Krigen havde Brug for alle Verdens Penge og mere til, den kaldte Millioner af Verdens bedste Ungdom (og Manddom) bort fra Kirkens Arbejde baade ude og

hjemme til Krigens Haandværk. Den spærrede saa at sige alle Forbindelsesveje over Jorden, og den rystede de store Hedningefolks Tillid til de hvides Religion. Og alligevel blev Missionens Gerning ikke afbrudt, ja, det forunderlige skete, at de unge Menigheder paa Missionsmarkerne ved at miste saa mange af deres hvide Vejledere udviklede sig til større Selvstændighed, og at det efter Krigens Afslutning trindt omkring fra Missionsmarkerne hørtes, at Dørene for Kristi Evangelium var mere opladte end nogensinde. Og med Hensyn til Arbejdet hjemme i den gamle Kristenhed blev ikke blot Kirkenes sædvanlige Gerning opretholdt, men talrige af Menighedens bedste Kræfter udførte midt i Krigen velsignelsesrigt Arbejde for Herren, idet troende unge, selv med i Kampen, baade paa Valpladser og i Skyttegrave hjalp deres Kammerater i trofast Sjælesorg, og mange unge fra Danmark og andre smaa neutrale Lande drog ud til fjerne Fangeleje for i aarevis at øve en selvforægtende Kærlighedstjeneste blandt Fangerne.

Ved Verdenskrigens Afslutning oplevede Danmark *Genforeningens* vidunderlige Glæde. Hvad derved skete, var noget helt andet end en diplomatisk Manøvre, som udnyttede de overvundnes Afmagt. Og hvad der skete herhjemme, var ogsaa noget andet end et politisk Tærningspil mellem Rigsdagspartier. Det var en Rejsning af de inderste Kræfter i det danske Folk, som længe havde været holdt nede, en folkelig Løftelse, der maatte have sit Udtryk i en aaben og glad Tak for den store Gave. Blandt danske Kristne var der ingen Tvivl om, at Gaven var Guds, som det klang igennem vort Folk:

»Alt hvad Fædrene har kæmpet, Mødrene har grædt,
har den Herre stille lempet, saa vi fik vor Ret.«

Over 50 Aars Forbøn baade i Sønderjylland og mange Steder i Kongeriget fik her sit Svar, som modtaget i en ydmyg Følelse af det ganske uforskyldte gjorde Takken

des dybere. Personlig fik min Hustru som født Sønderjyde Lov at være med ved den højtidelige Folkeafstemning i Haderslev den 10. Februar 1920 og jeg til den næste Dag at lede den betagende Takkegudstjeneste i Mariekirken (Haderslev Domkirke). Ogsaa ved den store Genforeningsfest i Vor Frue Kirke i København fik jeg Lov til at udtale Danmarks fælles Tak.*)

Verdenskrigens Afslutning i Efteraaret 1918 foregik gennem en Række af de mest gribende Begivenheder, der Dag efter Dag, Maaneder igennem, rystede Verden. Et vældigt Lettelsens Suk gik over Verden, at der dog endelig blev Fred igen, og Oprettelsen af Folkenes Forbund blev vidt omkring hilst med Tak og Haab. Men i Aarenes Løb efter Krigen er det desværre blevet klart nok, at meget ved Fredsslutningen burde have været ordnet paa anden Maade; men hvem kunde forud have beregnet Følgerne, og hvem havde vel Myndighed eller Magt til at gennemføre Ændringer i det, som blev vedtaget i Sejrherrernes indre Raad? Vist er det, at de naive Forhaabninger om, at de forstyrrede Verdensforhold snart vilde falde i Lave og en lysere Fredstid oprinde, blev ynkeligt til Skamme. I en Grad, som det aldrig før har været oplevet paa Jorden, er jo alle Verdens Folkeslag inddragne i en stor Verdenskrise, og i de 20 Aar siden Fredsslutningen er Udsigterne til en Løsning af denne indhyllet i bestandig større Mørke.

Det er imidlertid kun et lille Udsnit af det hele store Verdensproblem, som det drejer sig om her i en dansk Præsts famlende Forsøg paa Tidsforstaaelse vedrørende Kirkens Stilling i vort lille Fædreland. Pengene vedblev jo endnu i flere Aar at strømme ind i Danmark, og den ubegribelige Letsindighed, Spekulation, Forlystelsessyge og Leven over Evne vedblev derfor med alle de sørgelige

*) Min Prædiken i Haderslev findes trykt i min Prædikensamling: »Grib det evige Liv«. Og min Tale i Vor Frue Kirke paa Genforeningsdagen foreligger i C. Dumreicher: Genforeningen 1920.

Følger i ansvarsløs Jordbundethed og Undergravelse af Folkets Moral. Der var derfor ogsaa en Række af Aar, hvor store Dele af Ungdommen overhovedet ikke var til at naa fra kristelig Side. Vel gav den almindelige Verdensuro og den økonomiske Knaphed, som efterhaanden afløste Guldfloeden, Grund nok til fortsat religiøs Uro hos mange. Helge Rodes »Pladsen med de grønne Træer« (1925) blev læst i vide Kredse, og baade hans og andre Røster lod ane, at dybere Spørgsmaal rørte sig hos en Del, men Flertallet af Verdens Mennesker stod overfor Kristentroen med massiv Ligegyldighed.

Men Kirken selv — ja, havde den haft fornøden Mod og Kraft, vilde den vel have mærket Kampens Haardhed, men ogsaa have haft Udsigt til at bryde igennem paa adskillige Steder. Men de, som var med i Kirkens Arbejde i de Aar, vil bevare et smerteligt Indtryk af, hvor ofte man i kristelige Drøftelser hørte det Udtryk »Bølgedalen«. I Ydmyghed følte man Menighedens Ringhed og bekendte den ærligt nok, men kun sjældent hørte man et frimodigt Kald til at kæmpe sig op af »Bølgedalen« i Tro. Man talte sandt nok om, at det kun var Guds Aand, der kunde give Kraften, men ikke meget om de store Forjættelser, der lyste over Bønnen om den hellige Aand. Gud være lovet, ogsaa de svages bævende Bøn var ikke forgæves. Kirkens Herre havde sine Planer, hvis Virkeliggørelse ogsaa jeg fik Lov at se noget af i den følgende Del af min Livsgerning.

5. De sidste Tider?

Intet Under, at Spørgsmaalet om Tidernes Ende under en saadan Verdenskrise rejste sig med helt ny Magt. For mig personlig var det jo ikke nye Tanker, da den hellige Forventning om Kristi Genkomst allerede i min Ungdom var blevet en Del af min Kristentro. Men medens de Toner tidligere kun gjorde Indtryk paa forholdsvis

faa, hørte man nu jævnlige alvorlige Spørgsmaal i den Retning. Jeg mindes et Brev, som jeg under Krigen fik fra en yngre kendt Præst, hvori han med Tak for, hvad han tidligere havde modtaget i Jesuskirken, skrev, at der kun var et enkelt Punkt i min Forkyndelse, som han dengang stod stille overfor, nemlig Budskabet om Kristi Genkomst, men at han under de nuværende Tidsforhold unægtelig forstod det bedre. Derfor kan jeg heller ikke slutte dette Afsnit om Tidsforstaaelse, uden at gøre nærmere Rede for mit Syn i den Henseende.

Jeg har aldrig følt mig draget til at forsøge Udregninger af Biblens apokalyptiske Tal eller Tydning i Enkeltheder af Profetiens mægtige Billeder. Jeg tror, at disse først vil blive forstaaelige under Aandens Vejledning i Opfyldelsens Stund (2. Pet. 1, 19—21). Men derfor staar det alligevel fast, at Herren har paalagt sine Disciple altid at vaage (Matth. 25, 13). Der er tydelige Vink i hans Ord om, at det kan vare længe, før han kommer (Luk. 19, 11, Matth. 25, 5 og Mark. 13, 35—37); men paa samme Tid har han paalagt sine Venner at agte paa Tidernes Tegn og givet dem ikke saa lidt Vejledning med Hensyn til disse (Matth. 24). Og agter vi paa denne, vil det næppe være muligt at kunne unddrage sig stærke Indtryk af, at Tiden nærmer sig, saavel efter Herrens Varsler om frygtelige Krige, falske Profeter og et om sig gribende Frafald, som ved hans lysende Forjættelser om Evangeliets Forkyndelse for alle Folkeslag og Figentræet, der knoppes. Der er vel heller ikke mange Bibellæsere, som ikke ligesom jeg ofte med Bæven har følt, hvor meget af Apostlen Johannes' Syner (i Aabenbaringens 6. Kap. o. a. St.) og Paulus' Forudsigelser (i 2. Tess. 2. Kap.) der rykker os nær paa Livet.

Ofte har jeg da maattet spørge mig selv, om alt dette betyder, at de sidste Tider er over os. Alligevel har jeg ogsaa ofte mærket den Advarsel: »I kender ikke Dag eller Time« (Matth. 25, 13), et Ord, som paa samme Tid

advarer imod at skyde Forventningen ud i en fjern Fremtid og imod at slaa det fast, at vi staar ved Enden. Derfor er det mere og mere blevet min Tidsforstaaelse: utvivlsomt rykker de sidste Tider nær, men samtidig med, at flere og flere af Tegnene gaar i Opfyldelse, er der andre Ting i Tiden, som advarer os mod at tro, at Naadens Tid er ude.

Paa den ene Side staar vi overfor den store Verdens navnløse Raadløshed, som tit er Fortvivlelsen nær, men endnu famler og spejder efter Lys og Hjælp; og paa den anden Side mærker vi de vækkende og kampberedte Kræfter, som spores trindt om i Kristenheden. Men dette vil da sige, at Guds Folk staar under det Ansvar at være rede saavel til det ene som det andet. Det *kan* være, at det sidste store Frafald er i Fremrykning og Antikristen er lige for Døren, men det kan ogsaa være, at vi staar i »det næstsidste«. Maaske skal Ondskabens Aandehæres uhyggelige Fremrykning endnu drives tilbage af Lysets Magter, saa der bliver en sidste Besøgelsestid for Verden, hvor der endnu kan vindes Sejre i Missionen udadtil, og den kristne Menighed anderledes kan blive iført sin Brudedragt. Har Herren ikke selv i Matth. 25. Kap. i de to dybe Lignelser betegnet den Dobbeltstilling, hvori hans Disciple maa forholde sig, paa den ene Side med den hellige Forventnings Ild brændende i deres Lamper, rede til at tage imod ham, hvad Time han monne komme, paa den anden Side i tro Tjeneste arbejdende med de Gaver, han har betroet dem for hans Rige, lige til den Stund, da han atter staar iblandt dem?

* * *

Naar jeg har samlet, hvad jeg lærte af Tidsforstaaelse, paa dette Sted, har det sin Forklaring i, at just denne mærkelige Overgang i Tidens Tankesæt fra sidste Del af forrige Aarhundrede til den første Del af det 20. Aar-

hundrede stadig optog mine Tanker under min Livs-
gering i hele den Tid. Spørgsmaalet om Forstaaelsen af
den efterfølgende Del af min Tid vil, for saa vidt jeg har
faaet Blik derfor, komme frem i flere af de efterfølgende
Afsnit.